

R O Z S N Y A Y K Á L M Á N

„Öreg diák élő emlékei.”

LAJOS FERENC
SZÉPMÍVES MŰHELY KIADÁSA, BUDAPEST
KÖNYVNAPI KIADÁS 1943

Ezt a könyvet
barátom emlékének ajánlom,
aki megnyitotta előttem
a rádió kapuját.

Egy szép október hatodika

Arad, 1890.

Kedves öcsémnek, Réthy Heszlíger
Ferenc huszárezredesnek, Arad örök
szerelmesének.

1849. október hatodikán csúnya, szürke, ködös és esős hajnalra virradt Arad városa. Az álmosan ébredő Ir.kösság nyomott kedéllyel, egykedvűen fogott napi robotjához. Valami halálos csönd ülte meg a régi várost . . .

A Maros túlsó oldalán, a vár kazamatáinak öles falai között mindenfelé, csak a felkelés piszmozgó nesze hallatszott. Éber éjszaka után ébredtek. Mert hiszen alig hunyta ott valaki álmra a szemét. Szívettpő híreket suttogtak egymásnak a rabok. A pribékek kivégzésekre készülődnek ... Kik mennek el, kik hagyják itt örökre ezt a siralomvölgyet? Találgatták. Azért reménykedtek is. Hátha az utolsó percben megszállja őket a Szentlélek és kegyelem jön. Fehér kendő, talán épp a végső pillanatban... Nem, az nem lehet, hogy meg ne esnék a szíve a még majdnem gyermek császárnak és egy nagylelkű tollvonásnl biztosan áthúzza gonosz tanácsadóinak aljas szándokát. Ha már így megalázták ezt a porbasújtott nemzetet, ne gyalázzák meg hóhér kötelével, osztrák karabély golyóival . . . ;
Consummatum est! . . .

1890. október hatodikán az őszi nap arany glóriába fonta a várost. Ünnepi harsonák zaja hullámozott

az utcákon. A főtér palotáitól, Pernyáva kunyhójáig minden házon lobogott a nemzetiszín zászló. Csak a kaszárnyák és a vár álltak csupaszon. Lezárt vas-
kapuk mögött fegyveres készenlétben az egész k. u. k. ármádia, sőt a honvédség is. A tiszteknek szintén bent kellett tölteni az éjszakát. Már a kora reggeli órákban ünnepi ruhába öltözött tömeg hömpölygött minden irányból a főtér felé. Zúgtak a harangok. . . . Gyönyörű nap volt, méltó a készülő országos ünnephez, az aradi tizenhárom vértanú emléksobrának leleplezéséhez . . .

Az aradi Golgota már évtizedek óta zarándokhelye volt a magyarságnak. Elhordta oda könnyét, virágát, babériját. . .

A zsigmondházi réten, ahol az akasztófák sora állott, soká nem volt semmi jel. A helyet, hol a nagy tragédia lejátszódott, emlékezetében őrizte meg Dengl uram, az újaradi derék sváb molnármester, aki vízimalmáról egyetlen szemtanúja volt a gyászos aktusnak. Később Barabás Béla édesapja, Péter mester, a magyar fertályi köztisztelt asztalos egy 13 ágú eperfára akadt és azt ültette ott el. Bokrosodott, cseperedett a csemete, ami feltűnt a mindennap arra masírozó Leopoldus-bakák ezredesének; hát egy szép napon, a császári ház iránti loyálisának prezentálására kipusztította . . . Helyére egy nagyobb, faragatlan kötömb került, mely cseppet sem volt feltűnő a szántóföldön. Ezt később, egész kicsi halmon, szerény homokkő váltotta fel. A kiegyezés után már jelentékeny domb épült, vagy egy tucat lépcsővel és a tetején gránit obeliszk, melyet erős vasrács vett körül. Gondozása az ujaradi talajból rajongón lelkes magyarrá volt Ternajgó Cézár patikus gondja és érdeme volt. Az öreg Dengl memóriája csalt egy kicsit. Mikor pár esztendeje feltárták a kivégzés színhelyét, keresvén a néhány ott meredt szent tetemet, azokra az emlék előtt félszáz lépésnyire akadtak rá . . .

Agyonlövetésük aktusa a vár bástyafalainak tö-

vén, közvetlenül a Mikala felé néző nagy kapu mellett történt, ott a kegyelet nem állíthatott soha semmi féle emléket, mert az a kincstár tulajdonát képezte.

Az aradiaknak minden vágya volt, hogy méltó emlékekkel áldozzanak a dicső vértanúknak. Erről jó ideig még csak álmodni sem lehetett... Végre, 1867-ben, Réthy Lipót, az „Alföld” lapkiadó tulajdonosa és Környei János, annak szerkesztője, megindították egy hatalmas és méltó emlékműnek az akcióját, országos adakozásra híván fel a nemzetet. A propaganda hatására csakhamar 135 ezer forint gyűlt össze, elég nagy pénz ahhoz, hogy megtegyék az első lépéseket és megalakult a szoborbizottmány. A legenda gavallér Aczél Péter, aki elől járt minden nemes eszme kivitelénél, lett az elnök, tagjai aradi első polgárok: Bottelheim Vilmos, dr. Aradi István, Meyer Imre, Nagy Sándor és Szvatek Béla. Kiírták a pályázatot: Huszár Adolf nyerte el; kapott a tervért 250 körmőci aranyat és megbízatást annak keresztülvitelére. Mielőtt a szobrász befejezhette volna művét, meghalt . . .

Akkor Zala Györgyre ruházták át az alkotás befejezését. A fiatal Zala már modernebb szellemű művész lévén, az eredeti, kissé már ósdi formában készült emléken élettelteli változtatásokat csinált, — ami előnyére vált a műnek. Pesti bírálói, Gáspár 48-as tábornok, Pulszky Ferenc, Ráth György, Keleti Gusztáv, Than Mór, Steindl Imre és Pasteiner Gyula Zala remekét a legnagyobb elragadtatás és megbecsülés hangjaival ajánlották kivitelre. Az építészeti részre Schikadenz Albert kapott megbízást.

Évek hosszú sora telt el, míg a nagy mű befejezést nyert. Zala, talentuma mellett, csupa lelkiösszetettség. Nagy gonddal válogatta meg modelljeit és mintázta a főalakot, a négy mellékcsoportot és a tizenhárom arckép medálionjait. Munkájának minden fázisában felkeresték őt Arad vezető urai és dicsőhimnuszokat zengve tértek haza. Aztán jött Újpesten

az öntés nehéz és precíz munkája, majd a piactéren a talpazat hatalmas márványtömbjeinek összeépítése és a bronz kolosszusok helyére állítása. Zala az egész nyarat Aradon töltötte. Akkor ért engem, a süldő legénykét, a szerencse, hogy megösmerkedhettem vele és együtt lehettem egészen a leleplezés felejthetetlen napjáig ...

Már az ünnep előtt megjött Turinból Kossuth levele, melyet a város törvényhatóságához címzett, válaszul az őt megtisztelő meghívásra és mellékelten a Gazetta Piemontese azon száma, melyben a riporter megírta Kossuthnál tett látogatását és a nagy kormányzó nyilatkozatát Arad ünnepével kapcsolatosan.

Minden aradi házban meghatottan és könnyezve olvasták ünnepségük legméltóbb, legfenségesebb preludiumát, a turini remete írását...

Érdekes a kormányzó levelének ez a passzusa:

„Hogy Ausztria megengedte a magyaroknak hazafias érzelmeik kifejezését, az oly történeti tény, melynek a jövendőre nézve meglesznek a maga következményei!” — „Szent emlékek intenek felém, én aki Isten és világ előtt zászlótartója valék ez ügynek, melyért ők, a megdicsőült bajnokok, mártír halált haltak, október 6-án, remetelakom ablakából feléjük terjesztem áldó kezemet és el fogom mondani áldásomat. Aztán hallgatok és imádkozom . . .”

A levél vége pláne izgalmat okozott:

„Ha testben nem is leszek jelen, de szavaimat hallani fogják fonográfom!”

Kossuth varázslatos hangját! A soha hozzá el nem jutó kortársak és a következő generáció álmainak netovábbja vált valóvá . . .

A kezdetleges, gyöngé instrumentumot hallgatván, mindenki zokogott . . .

Valóságos emberáradat hullámaiként zúdultak Arad felé a zarándokok ezrei. Már napokkal előbb zsúfolt vonatokon jöttek. A város pár vendégfoga-

dója mit sem jelentett elszállásolásukban. Igénybe vették a magánlakásokat mind. Pedig alig volt ház, ahová atyafiságot, barátot, ösmerőst ne vártak volna. De az elsőség mégis az idegeneké volt. Mindenütt a legszebb szobát azoknak engedték át és magyaros vendégszeretetet várt rajok. Nálunk is a számos rokon mellett még hajlékra talált Telepy Károly, Vastagh György és Pártos Gyula.

Két nappal hamarabb érkezett a gyászos nagyasszony, Damjanich János özvegye. Az a hódolat, mellyel őt a város apraja-nagyja fogadta, még egy királynőnek is elég lett volna. Ha megjelent a nyilvánosság előtt, minden emberfia mélységes hódolattal meghajolt előtte. Szálláson rokonainál, Végh Auréléknál volt, ahová mindenki elment tisztességadásra. Megjelent előtte az ura parancsnoksága alatti hős 3-ik zászlóalj még élő 17 vitéze, tépett, fegyverfüstös lobogójukat is magukkal hozva. Térdénállva csókolták bálványozott vezérük özvegyének kezzeit, köntösét. . .

Utolsó délután vonat-vonat után robog be az indóház nyitott csarnokába. Kint van a fél város. Királyt várnak. Az ecset fejedelmét, a magyar névnek töméntelen dicsőséget szerzett Munkácsy Mihályt, aki egyenesen erre az alkalomra jött haza. Különösen a hölgyek izgulnak, egy párisi asszony jön vele, a felesége, akin a francia szabásművészet eredeti, még soha nem látott remekeit vélik megösm¹erhetni. Várják a tüneményes megjelenésű divatdámát. Egetverő éljenzések közepette a mester lép ki elsőnek a kupéból. Szenzációs jelenség, szürke redingotban, szürke cylinderrel. Az igazi gentleman nemzetközi eleganciájának megtestesülése. Aztán lesegíti élettársát, Cecil asszonyt. A madame óriási csalódást kelt. Kicsi, tömzsi asszonyság, majdnem olyan széles, mint magas. Túltengő bájai páncélmíderből csordulnak ki. Fekete csípővel borított orgonaviráglila selyem ruhája majdnem kirepedt. Álla alatt megkö-

tött ibolyás kalapocskája nehezül meg a kontyán. Area, — talán a hőségben való utazástól, — pipacs-piros. Boldog diadallal látják az aradi asszonyok, lányok, hogy kenterben verik Parist.

Most Klapka György alakja tűnik fel. Szép öreg úr, gondos tisztasággal öltözve, szürke civilben, de fején a komáromi honvédsapka.

Nemsokára a nagybajuszú Türr Pistát csodálták meg.

Se szeri, se száma a hírességeknek. . .

Damjanichné, ahogy megérkezett a vendéglátó házba, tüstént elment megnézni a kiállítást. Nem akarja úgymond, a másnap ünnepi hangulatát, kíváncsi nézelődéssel megzavarni. Ott is csak a történelmi tárt nézte meg. Mélyen meghatódott a vértanuk ereklyéi előtt és bús kegyelettel simogatta az ura ott sorakozó emléktárgyait . . .

Munkácsyékát én, a százszor boldog gyerek, kalauzoltam a városházán berendezett dísz-lakosztályba. Még ugyanaz volt, bútorostól együtt, amit a város pár év előtt ő felsége számára rendezett be a nagygyakorlat alkalmából, mint a hadsereg fejének főhadiszállást. Kellemesen lepte meg a mestert a figyelem, hogy a nagy lépcsőház kétoldalán válogatott szép menyecskék és lányok, éppen százan, álltak sorfalat, virággal a kezükben, mit elészórtak. Akárcsak a királylátogatáskor... A madámnak nem volt Ínyére ez a hódolat, lévén féltékeny a végtelenségig...

Este a Fehér Kereszt nagy szállójában tartották az ösmerkedési estét. Zsúfolva volt az. Ember-ember hátán. Éjfél felé oszladozni kezdett a tömeg, de élénkebb lett az élet, a barátkozás. A Munkácsy-pár asztalánál, ahol Zala, Stróbl, Telepy, Lechner, Vastagh, Ábrányi, Gerlóczy ültek, Magyar Kálmán bandája húzta a bús magyar nótákat. Elbűvölve hallgattuk Munkácsy mesteri füttyülését . . .

Aztán felvirradt a dicső nap hajnala!

Zsongott a város, mint egy gigászi méhkas...

A bűgó harangszó rekviemre hívogatott... A minoriták temploma degig telve. Szinte életveszélyes volt a tolongás. A gyászmisét a vértanuk gyónatóinak utódai, a derék, hazafias tradíciókat őrző és istápoló minorita szerzetesek celebrálták. A főoltár előtt, gyertyák százai között, a hatalmas katafalk. Fekete leplén 13 halálfej és egy roppant tölgykoszorú a csálai erdő lombjaiból fűzve...

Két oldalt a megdicsőültek családtagjai, karoszekben, a főhelyen ül Damjanichné, megtörten, gyászfátylán átcsillan ezüstösen ősz haja, mögötte a Csernovics ivadékok. Mellette egy nemes arcú szakállas úriember: Dessewffy Arisztid. Aztán szép sorjában a Leiningen, Schweidl, Lázár, Vécsey, Fach, Pöntenberg, Lahner családok és gróf Batthyány Géza.

A ravatallal szemben, komor gyászgálában, fekete kerecseny tollas kalpagokkal álltak vártát: Aczél Péter, Pulszky Ferenc, Klapka György, Ugrón Gábor, Helfi Ignác, Türr István, Irányi Dániel, Ivánka Zsigmond, Zala György és a szobrászbizottság érdemes tagjai, élükön Fábíán László főispán.

Egy emberöltőn át, október 6-ika borús, esős, könnyes nap volt. De 1890. október 6-án arany volt a mennybolt, mintha ragyogásával az is emelni akarná az ünnepély fényét. Nem hullott az ég könnye... Hiszen amúgy is egy tengerre való csordult ki már ott a magyar szemekből, lelkekből...

A komor pompájú menet elindult a templomtól. Elöl, zászlóik alatt, a honvédegyetek végtelen sora. Megyék, városok, egyesületek csoportos küldöttségei. Irány a piactér, mely attól a nevezetes naptól kezdve a Szabadságtér szép nevét viseli. Négy sarkán óriási oszlopon triposzok állanak, lobog bennük az áldozati tűz. Négy égbenyúló, nemzeti színre mázolt árbocon kifeszített ponyvák takarják el Zala mesterművét. Itt már minden csupa szín és pompa. Fentartott helyeiket elfoglalják az előkelőségek. Ott ül Bohusné Szogyéni Antónia, a szomorú nevezetességű világosi test-

vérpár Brüneck Judit és Julia, az aradi vár rabjainak bálványozott őrangyalai, akiknek megváltó részvéte enyhítette a halálos küzdelmek kínjait, gróf Károlyi Tiborné a család minden fiatal urával, az Andrássyak, Falk Miksa, Tisza László és a halálfejes bécsi légió deputációja.

Az első érdeklődést, egy már a kora hajnali időben, rejtélyes módon a szobor talpához helyezett babér és palmaágakból font koszorú kelté, öles, nehéz moaré selyem szalag omlik róla, fehérségén nem csillog semmi aranyos betű, semmi felírás... És kél a legenda szájról-szájra: Kossuth küldte... A jobban tudók rációfognak: dehogy, Aczél huszárja csempészte oda, a titokzatos koszorú a király engesztelést kereső kegyelete . . . Hosszú évek után tudódott ki, hogy Erzsébet királyné küldte a nyilvánosság teljes elkerülésével. Falk tudott csak róla... Ő közvetítette ...

Az ünnepet Salacz Gyula polgármester nyitotta meg.

„Negyven év múlva leróva a nemzet hálája. Az Ige íme itt testté lön!” Szavainál lehullott a lepel és Zala elfogult hangon adta át büszke művét Arad város polgárságának.

Aztán az Apollo szépségű Somló Sándor ajkán kelt életre Palágyi Lajos pályanyertes ódájának sok csengő ríme:

*„Utódtól fogja hű utód tanulni:
Hogyan kell élni és hogy lehet meghalni!”*

A szobormű felséges alakjai méltó bámulatot keltettek. A fent babérkoszorút emelő impozáns Hungária, a diadémáját nyújtó gyöngéd, „Áldozatkészség” finom, kedves leánykája, a kemény „Harc-készség” gyönyörűen izmos atlétája, a megtört szemű, „Haldokló harcos”-t felemelő heroikus nőalak jóságos mozdulata 25 ezer ember szemébe csalt könnyűt...

De voltak ünneprontók! A meghívott nemzeti

ségi notabilitások közül egy árva lélek sem jelent meg. A jövő előre vetette árnyékát...

Végül a koszorúk százai lepték el a szobrot körülfutó piros posztóval bevont emelvényt. Záró szavai után Lukácsy Miklós, az aradi honvédegyelet elnöke, helyezi el a kegyelet adóit, köztük elsőnek a képviselőház, majd Tisza Kálmánné, Odescalchi Gyuláné, Batthyány Géza és neje, Prielle Cornelia, Bulyovszky Lilla, Leiningen Liza, a Dessewffy család, Bohusné, Mahmut Hamdi pasa, Damjanich és Vécsey özvegyeinek, a Szemerék, a Nemzeti Színház, a Pöltenbergék, a lengyel légió koszorúit. Egy hervadt mezei virágbokrétát, melyet Kiss Ernő holtig hű huszárja hozott a Dunántúlról. A legimpozánsabb volt Lahner György özvegyének koszorúja, melyet egy, a tábornok által elfoglalt orosz ágyú bronzából öntöttek . . .

25 ezer ember volt csupa szem, mikor oszladozni kezdett a fényes gyülekezet...

Legtöbben a kiállításra mentek. Munkácsyékkal én, mint cicerone. Megnéztük a képzőművészeti részt. A nagy mester egész regiment gyermek-, vagy egészen fiatakorabeli rajzát látta viszont és mondta, mennyi koplalástól mentették meg a jó aradi urak, akik azt forintocskákkal fizették. Elborulva állt pályatársa, jó cimborája s később a tragikus végben osztályosa, Paál László képei előtt olyan elfogultan nézte, hogy képtelen volt csak egy szót is szólani... Csak akkor derült fel, amikor vagy két tucat tulipános ládát mutattak meg neki, melyeket állítólag ő festett, mint csabai asztalosinas, vagy aradi legénykedése idején. Habár kételkedett, hogy mind az ő remekelése, mégis készségesen beírta egy hatalmas ács ceruzával, azok fedő lapjának belső síkjára a nevét. „Ereklyék” lettek...

Ott találkozott Gyöngyösi Rezsővel, régi rajztanárjával, akinek nagyon megörült. Aradon, privát órák adásával tengette életét akkor az öreg úr. —

Majd egy másik aggastyán tűnik fel a terem ajtajában, kopott, ünneplős polgár ember. Albrecht János asztalos majszter. Munkácsy észreveszi, odarohan és szeretettel öleli, csókolja. Mindenki bámulva nézi a szokatlan jelenetet. Majd a nejét vezeti és bemutatja:

— Albrecht bácsi, akinek a műhelyében Aradon dolgoztam.

Munkácsy né meghatottan mosolyog és németül szól a mégjobban elérékenyült bácsihoz:

— Sie haben meinen Miska gut hobeln gelernt. Er hobelt auch jetzt noch!

Aztán egy másik, Munkácsyt jellemző eset következett. A polgármester elmesélte a művésznek hogy az imént jelentkezett nála Kiss Ernő tábornok egykori huszárja, aki Székesfehérvárról kutyagolt Aradra, s mert, hogy egy árva garasa nincs, lábai pedig nem bírják ismételten megtenni az óriási utat, kérte küldjék őt vissza tolonc után.

— És mit tesz most polgármester úr!

— Adok neki az egész országra szóló koldulási engedélyt, így lassan-lassan eljut a pátriájába.

— Egy negyvennyolcas honvéd huszárt nem lehet így megalázni! — benyúlt a tárcájába és egy vadonat új, ropogós százforintos bankót nyomott Salacz markába, útravalóul jó léssen az öreg legénynek...

Délután a kivégzés helyén, a magyar Golgotán, folytatódott az ünnepély. Az obeliszk dombját karajban állták körül dicsőséges zászlóikkal az agg honvédek. Besze János, Jankay József és Ternajgó Géza, mint rendezők fogadták a vendégeket.

A márvány oszlop mellett kimagaslott Munkácsy gyönyörű oroslán feje. Lesietett a lépcsőkön, mikor látta, hogy a gyöngé Irányi Dániel, még Justh Gyula segítségével is alig tud felvászorogni. Átölelte ő is, úgy segítették az aggastyán vitézt —

Este díszelőadás a színházban. Ilyen fényes közönség ott talán még akkor sem gyűlt össze, amikor

azt a király jelenlétében megnyitották. Igazi zsúfolt ház. Csak egy páholy tátongott üresen, Damjanich Jánosné nagyasszonyé. — Megüzente, hogy ez neki szent este, egészen egyedül akar maradni.

A feketével bevont színpadon Kossuth mellszobra állott. Előtte Klio — Angyal Ilka — jegyeztet márványtáblájára, négy nemtő, négy szépséges leányzó: Tárnoky Gizella, Ligeti Józsa, Konrád Ilona és Doroghy Laura koszarút tartanak Kossuth feje felett, Hungária, — Havas Aranka — pedig pálmaágat nyújta felé... Lukácsy Miklós meleg szavakkal emlékezett meg az aradi színészekről, akik régtől fogva ápolták és táplálták városunkban a lelkesedés és honszerelem tüzét... Majd Szakács Andor egy ódát szavalt és lejátszották „Rákóczi Ferenc fogságát.”

A közönség és a színpad egy test és egy lélekké vált...

Glóriás históriát látni, hallani a színpadon! Legendás történelmi nevek a nézőtéren!

Mindeneket előntött a lelkesedés lángja...

Természetesen mi sem koronázta volna be inkább ezt a fárasztó, de szép napot, mint egy magnum áldomás, most már Zala György, a teljesen beérkezett fiatal mester tiszteletére. Mert nagy utat tett meg Philoctetéstől a vértanuk emlékművéig. Minden toaszt, dicsőség felé szállt. A hivatalos szónok Komócsy József volt. De mindenkit elragadott a híres versrögtönző, Kerekes Sámuel, ötletes, humorral teli köszöntője. Kerekes Sámuel professzor úrról még ma is él a Sipulusz csinálta és kínrímeit kicsúfoló szállóige:

*Kerekes Sámuel,
Én téged bámuél!*

Egyszerre felpattan, szólásra készen, egy öreg öreg honvéd. Mint orkán zúg fel a terem minden sarkából:

— Az Előre! Itt van az Előre! Halljuk az Előret! Éljen az Előre!

Értelmetlenül nézett össze mindenki. Mi az, hogy Előre! Furcsa név!

Aztán megmagyarázták, hogy Előre tábori pap volt. Tót gyerek, valahonnan Zemplénből. Magyar lelkesedéssel felcsapott honvédnek és mindig élen járt a golyók záporában. Egyik kezében a fészület, a másikon a kard. Fején legényesen félre csapva a piros sapka. És torkaszakadtából ordította: előre! előre! — Ezért maradt rá mindörökké az Előre név. Arad ünnepéről még a bécsi lapok is tüzetesen beszámoltak. A hazai pecsovics újságok csak röviden emlékeztek meg...

Hát csoda ez! Hiszen egy egész csomó nagy úr, a bécsi Burg alázatos lakója, még a város meghívó levelét sem méltatta válaszra...

Arad! Drága szülővárosom! Akit talán soha nem látok viszont, feléd száll ma az én lelkem minden szeretete, szívem minden dobbanása, oda ahol a Zala György álmodta szobor darabokra szedetten penészedik egy dohos pince üregében és várja azt az új október 6-ikát, amikor alakjain újra megcsillan az őszi napfény...

Ady Endre

(Naplómból.)

Kenézemnek.
1919. I. 19-III. 5.

A szent olvasóról, melyet szeretteim nevéből fűztem, naponta lepereg egy-egy gyöngyszem...

Pusztító idöket élünk. Remegek ha reggel kézbe vaszem az újságot, remegek, ha a posta jön, egy gyászkeretes lapon kinek a nevét fogom megint olvasni Í

Daliás fiatalok, a magyar jövő szép reménységei jdőlnek ki a harcoló sorokból,. Poétalelkű, nagytervű gyerekek, fegyverrel a kézben, fegyvertől gyilkolva ...

Magyar hazánknak mennyi nagy ígérete! ...

És hányan, hányan vesztek oda, akikről nem tudok!! Hány jeletlen sírom van még a Kárpátokban, Galícia földjén, Oroszországban, Itáliában! Hányan pusztultak szibériai rabságban!...

Azt hittem, úgy megkeményítették a szívemet a várt váratlan csapások, hogy az már nem fog fájni, s a halál hiób-híret hallja, — hogy már kiapadt könnyeimnek forrása . . .

Aztán, aztán — sötét lett nekem az egész világ...

Hideg téli reggelen, megdermedt szívvel olvassuk, hogy Ady Endre nincs többé!...

Ennél nagyobb, keserűbb, fájóbb gyász nem *és te mérhetlen idők óta Magyarországot!*

Nem fogok Róla méltatást írni. Nem, nem. Azt a hivatottnak (t) hagyom. Életrajzot sem, azt majd

— mint Wilde mondta (akit Ady egyszer olyan nemes tollviadallal védett meg) — megírják a Júdásai, a harminc ezüstpénzes emberek. Csak írom ezt a pár sort, úgy belső muszájból és — magamnak. Hiszen olyan undorító kisajátítást csaptak a ravatala és bárásága körül épp azok az emberek, akiket — tudom — jobban megvetett, utált, mint a bűneit (Bűneit? Ha volt is egy, az az egy is csak önmagával szemben volt bűn és azt szerette szegény néhai való Ady Endre legjobban.) Hogy tülekedtek, tolakodtak, felfedezték, megmentették, istápolták, ők voltak az egyedül megértői, a bizalmasai... Nem átallották egy-egy vers dedikációjára hivatkozni. Olyikhoz Ady Endre egy mámoros percében irt oda valami szürke nevet: van olyan, melyhez egy-egy jó ebéd után íratott ajánló sort az élelmes házigazda ijának-fijának, komának, sógornak... meg olyan is akadt, aki tele pénzeszacskójába nyúlt bele és — nem nagyon tele marokkal fizette meg a halhatatlanságot, melyből sohase lett volna része.

Hiszem, tudom, vallom: Ady Endrének csak egy, egyetlenegy bizalmas, meghitt, őszinte barátja volt: Medve Miklós, az udvari kancellista. Aki ezt nagyszerényen, soha, se szóval, se írásban nem hirdette. Aki talán meg se fogja nekem bocsátani, ha mások is elolvassák ezt a pár soromat.

Ady uszályát, melyet maga után vont, jól ismerem minden porcikájában. Volt abban finommívű csipke, drága nehéz brokát, de sok-sok piszkos rongy is. Húzódtak utána, azt remélve, hogy a Nap fényében jobban meg fog csillanni a pókháló subtilis rajza, a bársonyminták nehéz aranya — sőt a piszok is azt hitte: zománcnak fog ragyogni...

Még Londonban laktam, mikor egy novella alatt olvastam az író addig ismeretlen, soha nem hallott nevét. Érdekelt. Stílusa kiforrott, nyelve új, tárgya megkapó volt. Mikor hazairtam, kérdezősködtem fe-

lőle. A pestiek nem ismerték. Zilahról írta meg szegény hamar elhalt László Bandi (akit akkortájt felezett fel nagy szenzációval Jókai), hogy neki iskolatársa volt a gimnáziumban és most Váradon zsurnaliszta. Aztán megint soká nem hallottam róla.

Nagy gyászom után, ahogy rendbejött az alkotás-atcai fészke és időm, kedvem kerekedett olvasni is, mindig gyakrabban találok a nevével. Új, mindenképen új, talán eleinte idegenszerű versek alatt. Akkor már Vészi szárnyainak oltalmában élt a Budapesti Naplónál. Volt egy közös cimboránk, az beszélt nekem róla és viceversa. Kezdtünk érdeklődni egymás iránt. Egy szép napon felhívtam a Budapesti Napló telefonszámát

— Halló!

— Halló!

— Ki beszél?

— Sydney Carton. Adyt kéri.

— Én vagyok. Szervusz.

— Szervusz. Mikor és hol találkozhatnánk! Adj időt, helyet. Newyork? Abbázia?

— Legszívesebben nálad és ma este tíz után.

— Rendben van, várlak

— Szervusz.

Ez volt az első találkozásunk. És azon az éjjel lépte át először a küszöbömet. 1907. július 23-án. Meglepte, meg is csodálta új otthonomat, a Wiener Werkstätte első remekét, de megmondta, hogy nem szereti. Húséges Pista legényem a pompás chianti szalmafonatos üvegjeit rakta fel és Ady végighevert a fehér medvebőrön és feje alá gyűrte az arany virágos pluviálékból fabrikált vánkosok tömegét. Az ateüer két hatalmas ablakán besütő hold és a cigarettáink világítottak csupán. Két ember került össze először, akik még nem ismerték egymást. Volt hát elég mondanivalójuk. Ilyenek az életben a legérdekesebb, legbizalmasabb éjszakák... Két szívet hoz közel a véletlen, borgőz és cigarettafüst és kinyílnak egy-

inasnak egész igazukban. Látják és érzik magukat és egymást teljesen; letakarodik lelkükről a mindennapok, hétköznapiak ráhordta szenny; őszinték, egyszerűek és igazak lesznek és olyan intimus tárgyak is elmondásra kerülnek, amelyekre máskor nem is gondolnak, vagy félve takargatnak. És úgy szeretik egymást, mint testvérek — vagy mint akik még egymást nem ismerik. Sötét éjszakában, két napimádó!

1908-ban küldte fel újesztendei ajándékul a „Vér és arany”-t. Az első lapon, a névre való ajánlás felett, önmagából citálja érdekes betűivel:

„ . . . *Valaki az Értől indul el*
S befut a szent, nagy Óceánba ” —

1908. A „duk-duk-affér” nevezetes ideje. A „mai” fiatalság aligha tud már erről a „tegnapiak” izgató irodalmi eseményéről, amelytől úgy megrökönyödtek a „Holnap” emberei. Derült égből lecsapó villám volt. Az Olympos legmagasabb, fénytől sugárzó lépcsőjéről sújtott le vele a bösz, haragos Zeus.

Az Új Időkben — Ady nevétől tehát majdnem idegen lapban — látott napvilágot az alig háromhasábos kis cikk, melytől leve óriási riadalom a literatura berkeiben. Elnémult Pán sípja, el a lant, — a kacagás, káromkodás hangja váltotta fel azokat. Szeretném egészében leírni a rettenetes és ártatlan cikket, mely, sajnos, el fog kallódni, hacsak majd be nem veszik összegyűjtött Írásaiba.

„ . . . Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez s az én állítólagos irodalmi lázadoszóm nem is lázadoszás. Ravasz, kicsi emberek belémkapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit élheterlen, de oka ennek se vagyok. Melanéziában van egy duk-duk nevű társaság, afféle Ős formájú szabadkőművesség, ahol a vezér ritkán tudja meg,

hogy ő a vezér. Talán ilyen vezér lehetek én ugyanakkor, mikor a régi hasonszörű magyarokkal való közösséget jobban érzem, mint ember valaha érezhette . . . Nem tudok semmit arról a forradalomról, amely állítólag nevemben, az én nevemben dúl . . . Nem vállalom sem közösséget és sorsot azokkal, akik elfelejtettek magyarul is megtanulni... Nincs közöm a betegekhöz s mindazokhoz a fiatalokhoz, akik engem jobban gyűlölnék Gyulai Pálnál, aki végre — tudom — nem is olyan nagyon gyűlöl. Ki vagyok, mi vagyok, mit jelentek: sem én, sem kortársaink nem dönthetjük el. De azt már jogom van kijelenteni, hogy a nevemben, cégérem alatt ágáló senki-
ket jobban utálok, mint általában engem szokás utálni... Nevemben és mellettem egy csomó senki mozog, dúl, fül, harcol és ír, akikhez semmi közöm...”

Ezeket mondta nemes Ady Endre, „Vaády Imre de genere Bajtsch és Kronstein A. Béla uraknak”, az Új Idők papirosán...

Sokan soha meg nem tudták magyarázni, érteni, hogy és miért született meg Ady Endrének ez a keserű írása. Én sem. Sokat tűnődtem rajta, de megkérdezni nem volt vala kurázsím. Nagy idők múltán, egyszer betegen feküdt a Meteorbeli szállásán és egy egész napot fent töltöttem nála. Zárt ajtó mögött, hogy ne háborgassanak. Csak a borfiú ötszörös kopogására nyitottam ajtót, aki a pezsgőfröccsök ütegét hordta fel. Akkor maga Ady pendítette meg a dolgot. Sokat beszélt. Hol humorral, hol undorral, de teljes magyarázatot adva. Titkok hét pecsétje alatt. Ennek igaz voltát, mint dokumentummal igazolhatom a tőle aznap prezentbe kapott „A Holnap” első kötetével, melybe ezt írta nekem:

„Rozsnyaynak, a duk-duk-ügy részleteit beszélgetve, teljes, de egyelőre diszkrét megbánással, egyébként pedig szeretettel, Ady.”

Rövid idő múlva lementem a peceparti Parisba. Még zajgott, mint a méhkas, az Emke irodalmi asz-

tala. Akkor írta meg Ernőd riposztversét, amit nekem olvasott fel először. így végződik:

*Verje meg a nagy gyász, fojtsa el az átok,
Aki ilyen hagyja cserben
A legszebb brigádot!
Gyepre táltos, gyepre —
Úrimódi bitangása
Lesz a vezér veszte—
Ha nem ma, hát holnap. Holnap,
Vízkeresztre.*

Jávorka nótája ez, olyan ártatlanul szigorú kuruc vers, de minden benfentes jól tudta, hová van adressálva.

Egy este ketten kucorogtunk Juhász Gyulával a hosszú kávéházi asztalnál. Csak néha szólt bele a diskurzusba Marci, az irodalmi — és hallatlanul jószívű — főpincér. Egyszerre Jules vigyorogni kezd és egy csöppnyi papírlapot nyom a markomba. Ma is őrzöm. Talán az írója már nem is emlékezett rá. Epés paródiája Ady „A halál rokona”-nak.

*Én az ital barátja vagyok.
Szeretem a gyöngé Írókat,
Szeretem megcsókolni azt,
Aki Holnap!*

*Szeretem a tűnő szerelmet,
Tiszteletdíjat és a békét,
Bölcsek, poéták, komiszak
Menedékét.*

*Szeretem a megrokkantakat,
Aláírókat, utazókat,*

*Amerika felé ha mennek,
A hajókat.*

*Szeretem a kiruccanókat,
A duk-dukot, az új költőket,
A váltókat, a bankokat,
Az Új Időket:*

*Én az ital barátja vagyok,
Szeretem az Affért, a Heccet,
Szeretem megcsókolni azt,
Aki Herczeg!*

Mar-Ady Endre.

Aztán van még egy jellemző manuskriptom az altnomban, Ady így írt,

*Nap úristen legbúsabb papja,
Rég kiszórt fáradt sugara vagyok*

erre, — naiv ártatlanul — Kosztolányi Dezső „esupa véletlenül „egy szép versének csak a címét írta ép Ady kezevonása alá. Ezt írta:

Ó lámpafény!

és hogy mégis egy kicsit enyhítsen rajta, a dátum mellé oda írta „*este*”. — Alig hiszem, hogy lila selyem lámpaernyős villanyomra célzott volna...

Bizony, bizony Ady Endrét sem a kor-, sem a pályatársai nem szerették olyan nagyon, ahogy azt halála után hirdetik. Becsülettel bevallani ezt nem is lett volna olyan nehéz, hiszen az érzés csak kölcsönös vala . . .

Már „Dunántúli” nehéz levelei előtt is folyton apró szurkapiszkálásokkal illették egyes lapok Adyt. 1910-ben jelent meg ez a vers:

„*Fiaim, csak énekeljete!*”*

— Egynémely új poétához. —

Írta: Szabolcska Mihály.

*Fiaim csak énekeljete . . .
De legyen egy kis szemérmete,
Lógassátok magatok, de vigyázva,
A magyar ember sohasem volt parázna.
S „alkotás” közben gondoljatek arra,
Rogy húgotok, anyátok is olvassa!*

*Fiaim, csak énekeljete . . .
De amiket írván zengete,
Magyar költőkül — minden dalotokba:
Barbár magyar szív lángoljon lobogva,
8 ne tartsatok minden fura zöldséget
Világcsodának, modern műveltségnek.*

*Fiaim, csak énekeljete . . .
De új csodát ne reméljete,
A krizantém is olyan, mint a zsálya:
A földben él csak a gyökere-szála.
Új dalotok múló lesz és veszendő,
Ha nem e nép lelkében gyökeredző!*

Nagy gyönyörűségére volt ez a meg nem értőknek, az igazi irodalomtól elvből irtózóknak. (Ez a poéma, illetőleg az ezt követő levelem vágta el a régi jó viszonyunk fonalát a temesvári pappal, amit sajnállok — mea culpa —, mert embernek tartottam a talpán és a maga idején, a kobzával is, a „Grand Caféban”, meg a „Demeter Rózsika” költőjét) Pár nap múlva egy „névtelen” válaszolt Szabolcskának, aki még vehemensebb dir-durrall megy neki a „szomorú mérésekének, persze Adyt értvén rajta.

A versnek már másnap visszhangja lett B. H-ban

*Hogy a magyar lélek sohasem volt paráznát
 Hogy csúf a modernség ultramodern fája?
 Hagyjad, öreg költő, Te már ezt nem érted!
 Mostanság másképp szól az új magyar ének...
 Másképp fújják azt a
 „Szomorú merészek”!
 Te még az akácfa alatt csókolóztál,
 Azt mondtad, nincs szebb lány, a „csak egy
 kis lánynál”...
 Ők? — Őrjöngnek, buja lányok után járva ...
 Beleölik magukat tisztátalan vágyba...
 Fekete kávé, meg
 Absint mámorába . . J*

*Hogy Te szerény voltál, hogy Te nem
 szavaltál?
 Nem jártál arra a „nagy pyramisoknál”?
 Pedig magasabban, sokkal fennebb szálltál!
 Szebb is a te nótád berúgott nótánál...
 Szebb is a te dalod
 Cifra szavú dalnál ! !*

*És most modem dalok, modern költők járnak!
 Hja, kérlek, „nyögétk az ő magyar fákat”!
 De azok hál Isten erősek, kemények,
 Nem szukádnak ketté mindenik legénynek!
 Csak rikozzatok
 „Szomorú merészek” . . .*

Erre jött aztán ez a rigmus, melyet a kuriozitásokat őrző tékában találtam s egy váradi poéta követett el:

Öregek, csak keseregjete!k!
Öregek, csak keseregjete!k!
De legyen egy kis szemérmete!k.
Lógassátok magatok, de vigyázva:
Nem minden magyar buta és garázda.
S „nyöszörgés” közben gondoljatok arra:
Hasztalan dolog borsót hányni falra.

Öregek csak keseregjete!k!
De amiket írván zengetek
Magyar költőkül — nagy bánatotokba:
Dobjátok tűzbe, hadd égjen lobogva,
Mert nem poéta már az, ki csak cifra
Vitézkötést rak tűrő papirosra.

Öregek, csak keseregjete!k!
De új csodát ne reméljete!k.
A szép már nemcsak délibáb meg pusztá,
Új istenek jöttek az Olympuszra.
Ti világotok elmúlt és veszendő,
Minden irigy és bámulatos kesergő.

Papp János.

Hogy milyen közös üggyé fajult el akkor ez a dolog, jellemző rá egy másik paródia, amit egy kis losonci maturans, Darvas Jankó cselekedett (Bodor Aladár édes fia):

Dal a kis Grand Caféról.

Írta: Szatmárka Mihály.

De szép nóta ez a núóta,
Én dalolom húsz év óta:
Egyszerű, de nem mindenki
Tud így verset versbe szedni,

*En se tudok mán azóta,
— Mán azóta.*

*De szép benne a sok szép rím,
S ez', hogy: bujtár, — én istenkém;
Oly szívtepőn sírdogálja,
Hogy Mucsába a csárdába
Buktát főztek, óh istenkém,
— Jó istenkém!*

*De szépen is van formálva,
Mint a csicsergő madárka;
Csak ezek a nyugatosok,
Megzápult vad holnaposok
Lesznek rosszul a nótámra,
— A nótámra.*

*Mind rámgyünnnek, szidnak, vernek,
De ők arról nem lehelnek,
Tudja a jó mindenható,
Mi is azon sírni való,
Hogy a marha ott delelget,
Valahol a, trágya, mellett,
— trágya mellett.*

Így vettek részt a tusában Ady mellett, gyilkos bajvívással, az ismeretlenek, az igazi holnap emberei.

Magyarországon — a választottakon kívül — nem olvasnak, de mindenhez hozzá mernek szólni az „emberek Különösen ami irodalom és művészet. A tömegnek, ha volt, avagy van valami „forrásműve” az az istenben boldogult „Fidibusz” vagy a „Színházi Élet” . . .

Ha jól emlékszem, épp a Fidibuszban jelentek meg elsőnek Lovászy Károly mulatságos és találó Ady paródiái. Ha ezeket bizalmas baráti körben olvassa fel, irodalomban vagy irodalomnak élő embereknek, hát kutyabaj! De illiterátus emberek kezébe *bűn* volt adni és kabaré-színpadra vinni. Ezeket ösmerték Ady versek gyanánt és ma is (hányszor tapasztalom az áldott vidéken!) ezeket citálják, esküsznek rá hogy ez:

„*Pont, pont, pont . . .*”

Ady-vers, érthetetlen és buta és száznak minket, rajongókat, — ők, a nem olvasók.

Mindig Jókainak egy mondása jut eszembe. Mikor sok esztendők multán hazajöttem Londonból, kérdezte, olvastam-e kint magyar könyveket? Mondtam, hogy igen, hiszen új könyvek garmadával-halmazával halmozták el Singer és Wolfnerék. Meséltem, hogy mennyit kacagtam Gárdonyi „Göre Gáborján.

Lásd öcsém, az a könyvsorozat majdnem hazaárulás. Csudálom „hogy te, a te intelligenciáddal mulattál rajt. Milyen hülye beállítása az a magyar parasztnak. Ezer szerencsénk, hogy már az „ö. m. a. f.” miatt se lehetett idegen nyelvre lefordítani. Hiszen eltörpültek volna butaság dolgában mellette az osztrák élclapok „Madjar Miskái”! A magyar paraszt raffinált lehet, — de nem ostoba.

Személyes vonatkozású emlékem kevés van Adyról. Üres óráit nem tölthettem vele, mert nem voltam kocsmázó és mert hogy nem is nagyon szerettem a Három Hollóban őt körülvevő társaságot. Egy kedves apróságra emlékszem mégis. Én is ott dolgoztam a Budapesti Naplónál. Ady írta mindennap a Hírek előtti fejcikket Bíró Lajossal dolgoztak egy szobában, kenyerespajtásával még Váradról. Egy reggel

— még kávénál olvasom a lapot — egy kukkot sem értek Ady írásából. Felmegyek a redakcióba. Se Csáth, se Kosztolányi, sem a többiek nem beszélnek róla, holott máskor! . . . Jön be Bíró, kérdi itt van-e már? Nincs, feleli a kórus. Később Kabos Ede érkezik ezzel a kérdéssel. Majd Vészi József nyitja ki szobája ajtaját, érdeklődve, megjött-e Ady? Aztán hárman nagy titkos konferenciát tartottak. Szemben ült velem a jóhumorú Pfeiffer „bácsi”, a közgazdász, és rejtelmesen hunyorgat az ajtó felé. Ahá! az ominózus cikk a véstörvénytörvény előtt van . . . Jókedvvel érkezik Ady. Becitálják. Meg van lepve, nem tudja miről van szó. De kívágta magát, hogy „bizony, ez a cikk kerek és érthető egész volt, hanem a szeles szedőgyerek bizonyára elveszített belőle és így esett, hogy annak se füle se farka ...”

Engem izgatott a história, ebéd után leszöktem a nyomdába és a korrektor asztaláról kikajtottam a kéziratot. Bizony, nem hiányzott abból egy szemernyi sem, szépen meg voltak számozva a kutyanyelvek . . . Mutatom aztán — persze négy szemközt — Adynak. „Gazember vagy!” felelte röviden és hogy elnémuljak, megvesztegetett egy pezsgős-spriccerrel.

Rendes levelezésünk nem volt soha. Amúgy se volt jó levélíró, nem szívesen „irodalmi levelezett”. Utolsó írása egy névjegyben volt hozzánk. Itt lelem asztalom fiókjában, hogy-hogynem kettészakajtván. Nagy kegyelettel ragasztom össze. *„Köszöntünk benneteket, de nyáron nem megyünk el a hegyek közűh Talán később Ti jöjjetek! Feleséggel együtt szeretettel üdvözlünk benneteket.”*

Csúcsa nincs messze hozzánk és mégse mentünk el, mindig volt vendége a mi házunknak is, meg talán mégis azt vártuk, hogy ők, a fiatal házások, jöjjenek előbb. Én nem is láttam őt többé. Hacsak sejtem is a hamar véget, hát nem elgyalogoltam volna a bihari hegyekre? ... A feleségem röviddel Ady halála előtt

járt a pesti otthonukban. Már nagybeteg volt. Nehezen búcsúztak. Ady kezét, azazhogy keztyűt akart csókolni, de a feleségem elvi ellensége a kézcsóknak és nem engedte. „Hát akkor csókoljon meg, édes jó Nil” — kérte Ady és így váltak el — örökre.

Szerettem és tiszteltem. Nem dicsekedhetem vele, hogy „barátom” volt. Az nem. De az Istenségem, a Hatalmas, az Egy Igaz, az örökkévaló, az ő volt és az lesz időtlen-időig. De kezdettől a végig leghívebb sáfárja voltam amit máris bizonyít az én híres Ády-tékám...

A hajlékunk is azért templom, mert minden szobánkban ott van a képe, amelyik feleségem íróasztalán áll és sohase hiányzik mellőle a friss virág, ezt írta rá:

*„Nilnek, hálás szeretettel
és a szeretetéri hálásan”*

— akkor kapta tőle, mikor csak azért utazott Kolozsvárra, hogy pár órára őt meglátogassa.

Kedveseim nevéből fűzött szent olvasómról lehullott a legragyogóbb, legnemesebb, legdrágább gyöngyszem . . .

A nemzet csalogánya

A magyar színészetnél szállóigévé vált ez a szép jelző. És annak kifundálója nem kisebb ember volt, mint Vörösmarty Mihály. Az, akit legelőbb díszített ez a kedves név: Hollósy Kornélia. Majd Hegedüsné Lina örökölte. Az utolsó a mi felejthetetlen drága Blahánénk.

Diákkoromban atyafiságomnál vakációztam Makón. Pár esztendő különbség a fiatalságnál nem akadály, hogy össze ne barátkozzanak. Valaki bemutatót egy nálamnál valamivel idősebb legénykének, már jogász volt, kedves, jó modorú fiú és nekem, a vidéki-városinak felette imponált az ő utolérhetetlen pesti eleganciája. Nap-nap után együtt róttuk a főutca macskafejköves járdáját. Új barátom rokonainál töltötte a szünidőt és egyszer aztán meginvitált ozsonnára. Tudtam már, hogy ott lakik az irdatlan nagy megyeházán. Hogy fogok én eligazodni a folyosók sötét labirintusában? Megígérte, hogy pont 4 órakor várni fog a nagy bolthajtásos kapualján, ahol állandóan egy nyalka, cifra huszár állt vártát. Lonovics Sándorka a széles gálalépcsőn vezetett felfelé. A nagy márvány kockás átriumból, vagy fél-tucat hatalmas fehér ajtó nyílt. A diákszobákban pompás ozsonnára volt nekünk terítve. Fehér kesztyűs, jóképű siheder szolgált minden jóval. Ilyen úr még sohase voltam! Azután nézegettük a könyveit, régi pénzeit, de engem legjobban a falakon körül lévő litográfiák érdekelték: Kisfaludy találkozása Vitkovicséknál Kazinczyval, Fáy András, Toldy Ferenc, Petőfi, Vörösmarty, Tompa, Arany, Jókai,

Vasvári Pál, Liszt, Erkel, Teleki Blanka, Karács Teréz, Prielle Cornelia, Damjanich, Kossuth, Jósika, Kemény, Stéger, az Egressyék, a két Szerdahelyi; apa és fiú, Csernovics Péter és még jó néhány, köztük külföldi nagyságok. Még a lélekzetem is elállt, mikor némelyiken az ajánlást olvastam: „Hollósy Kornéliának, a nemzet csalogányának”. Kipirultan lelkendezve kérdeztem:

— „Sándorka, hogyan jutottál ehhez a nagyszerű galériához?”

— Ezt mind a tante-om kapta, tele van effélével az egész ház.

Megrendültem a boldogságtól, hát most egy fedél borul rám azzal az istennővel, kinek csudás voltát házuknál annyira magasztalták?

Ifjú barátom ezt észrevette. Aztán bocsánatot kérve eltűnt. Mikor visszajött, maga előtt tessékelve bevezetett a főispáni lakosztályba. Vagy 3-4 óriási fejedelmi pompával berendezett szalonon át egy kisebb szobába mentünk, mely túltömött volt a legnemesebb formájú biedermaier bútorokkal, sok-sok virággal és az ablak melletti lilabársony karosszékben, melyet egy remekművű szélfogó is védett, egy mesebeli öreg dáma ült és horgolt.

Kezet csókoltam, ő megsimogatta göndör fejemet, — és óh asszonyi hiúság! — letette az okulárét és csontkeretes lorgnonán vizsgált végig. „Anyja típusa” — mondta utolérhetetlen bájjal, — „de vajjon örökölte-e annak szellemi kiválóságát!”

Aztán még számtalanszor voltam vendége a mesevárnak. Sanyikából Sándor lett, tradíció révén a megyéhez került, később már őt külön látogattam» mikor nagylaki szolgabíró volt. Nagyon örültem, hogy a régi képeket oda magával vitte és nem dzsentriskedő angol sport-metszetek idegenkedtek a falon. Barátságunk haláláig tartott. Megőrült.

Keveseknek adatott meg, hogy tudjanak igazat mesélni, mint ez a nagyasszony. Gyerekfejjel dehogy

is jutott eszembe leírni a hallottakat. Mégis sok mindenre emlékszem vissza s azokat kiegészítve kortársainak feljegyzéseivel, most én mesélek róla.

A családjában örömet hozott. Korbulyt hívták őket. Egész légiója árasztotta el ennek a nagyszerű kalmárnépnek Erdélyországot. Csupa szorgalmas, takarékos ember. Vagyonszerzők. Mikor már minden földi kincsben dúskáltak, akkor birtokszerzésre vették magukat, később nemességet szerezve a Korbulyok, Kabdebok, Sármezeyek, Gorovék, Czáránok, Issekutzok, Dánielek, Bogdánffyak, Karácsonyak, Lászlóffyak, Czáránok, Verzárok, Institorisok, Szentpéteryek, Lázárok, Vértanok, Simonok vezérszerepet játszottak a megyei életben. Korbuly Bogdán Szamosújvárott alispánkodott és amikor megvehette a temesi Gernyest, 1832-ben nemességet kapván, ősi nevét Hollósyra cserélte fel. Nyáron birtokán gazdálkodott, téli szállást Aradon tartott. Nyílt házat vitt, ahol a legelső famíliák, az Aczélok, Csernovicsok, Vásárhelyiek, Almayak, Forrayak, Bohusok művelt társasága találkozott. Ezeknek tűnt fel először a ház apró kisasszonyának kedves csicsergése és biztatták, legyen énekesnő. A rátarti apa hallani sem akart erről a lehetetlen tervről és hogy leánykájának fejéből kiverje a bogarat, Temesvárra küldte vejéhez, a másod viciispánékhoz szórakozni. A vármegyeház öles falai között egy üde, tüneményes gyermekhang csattogott reggeltől estig. Bizony a jurátusok, köztük Degré Lojzi ifjuúr, ott hagyták a pennát, az író pulpítust, felültek az ablakdeszkára és füleltek az édes nótaszóra. Nellike sohase látott Színházat. Fogalma se volt, hogy mi a csuda az, de elfogta szívét valami megmagyarázhatatlan vágyakozás, míg végre apja belegyezett, hogy anyai Örökségének költségén Bécsbe menjen énekelni tanulni. A romantikus hajlamú leányka, megtette az első lépést, ami után megállni már nem lehet. Az út vagy a bukás örvényébe vezet, vagy a csillagok közé.

A tehetséges leány megkezdte énekleckéit a városban meglepedett egykor híres tenoristánál, Zimmermannnál. Később Salvi, a császári opera igazgatója tanította Ott hallotta Donizetti és ajánlotta, hogy továbbkésztését Lampertinél Milanóban folytassa. Úgy lett, s alig egy esztendő múltán a korfui operában debütált Ernaniban. Onnana Torinóba viszik primadonna assolutának. Elragadó megjelenése, búbajos hangja, nagy zenei kultúrája és pompás játékára révén csakhamar a közönség becézett kedvence lesz és teljesen meghódítja az ott vendégszereplő Kari asszonyt, a világhírű énekesnőt, ki ráveszi, hogy vele együtt szerződjen a bukaresti operához, melyet a Parist járt bojárak aranyait pazarolva tartottak fenn. A balkáni életet csak rövid ideig bírta és hazajött megpihenni a szülői házba. A familia Pestre vitte szórakozni; ott Ráday Gedeon, a Nemzeti Színház intendánsa, egy mágnásház estélyen hallotta énekelni és rögtön felkérte vendégszereplésre Akkor járt itt Alboni asszony, a tüneményes, de már túl természetes primadonna, kiről egy francia kritikus találóan mondta, hogy: „elefánt, akiből egy csalogány dalol. A fiatal leány mellette is megállta a sarat, Lindában roppant sikere volt. A vénülő és a kisebb kaliberű pályatársnők irigységének, intrikáinak nem szűnő pergőtüze fogadta, amikor fellépett. Ezek élén állt Schodelné Klein Rozália, elfelejtve, hogy őt, mint gyermekleányt, minő segítő kézzel vezette Kassán színpadra a nagy és nobiles lelkű Déryné. Romeo és Júliában régi híveiből pártot verbuválva, parázs tüntetést rendezett az ifjú művésznő ellen. De az istenadta talantumnak ezzel nem szegte szárnyát. Szerződötték évi négyezer forint gázsival és két jutalomjátékkal. És a szabadságharc kitöréséig első maradt az első között.

Még Itáliából hazatérte után megösmékedett egy deli patvaristával, a fiatal Lonoviccsal. A két fiatal lélek egyszerre lobbant lángoló szerelemre. Két

akadály volt előttük. A legény családjának feje volt Lonovics József, a híres-neves csanádi püspök, aki unokaöccsét neveltette, vajjon beleegyezik-e, hogy komédiást vegyen feleségül? S ha igen, megengedi-e, hogy az továbbra is művészetének élhessen? A felvilágosult főpap megösmervén a kiváló leányt, nagyon megszerette és nem ellenezte a házasságot. „Nellit nemcsak szeretni, de becsülni is kell, mert a sikamlós pályán el nem csúszott”, monda bölcsen a család túlzó és ellenkezni prófeáló tagjainak. Mikor mátkások lettek, Cornelia nagyon komolyan vette a jövőt, örökségének nagy részét elköltötte tanulásának idején. Nem akart üres kézzel férjhez menni. Elindult hát vendégszereplésre.

Az első stáció Bécs, ahol Csillag Róza és Stéger Ferenc már kivívták a magyar művészet megbecsülését. Ellenségei ezt a bécsi utat magyartalanság, hazafiatlanság bélyegével illették; feledve, hogy csak rövid idővel azelőtt adott fényes anyagi sikerű hangversenyt az „aradi szegények” javára, akik nem válnak mások, mint a marosmenti vár kazamatáiban sínylődő honvédtisztek! Bécsből Varsóba ment. Biztosra, a bécsi diadalok után. A varsói opera direktora, Abramovics orosz tábornok, máskülönben rendőrminiszter is, gyűlölt minden idegent. Ennél az úrnál ugyan rossz ajánlólevél volt a magyarsága és a generális hallani sem akart róla. Ezalatt egy gála-előadásra készült az opera, de hiányzik egy szereplő; a generálisnál egymásnak adták a kilincset, akik Hollósy Cornéliát Bécsben hallották és nem nyugodtak, míg el nem érték a célt: a magyar kisaszszony felléptét. Hódított és több mint egy esztendeig maradt ott, folytonos ünneplés közepette. A tábornok lett első hódolója, sőt a cárné kegyeibe ezekkel a sorokkal ajánlotta: „Ezt a fiatal művésznőt méltó pártolni, nemcsak azért, mert kitűnő tehetség, de mert kitűnő leány; ez nem kalandornő, mint annyi sok, jegyese egy magyar érsek öccsének; ha nincs dolga

a színháznál, otthon ül, jelmezeit varrja, takarékos és szerény ...” A minden oroszok cárnéja ezután a levél után magához rendelte és azután minden udvari estélyen énekelnie kellett. A Petőfi-Egressy Béni dal „Ez a világ amilyen nagy” nem maradhatott el egy programról sem. Egy ilyen hangversenyen mutatták be a fiatal osztrák császárnak, Ferenc Józsefnek, aki a cári családnál vendégeskedett. De volt Hollósy Cornéliának az orosz udvar révén még két érdekes ösmeretsége. Varsó kormányzója Paskievics volt, akit kellemetlenül érintett a leány hidegsége, mikor bemutatták a művésznőnek, de mikor megtudta, hogy az magyar, mentegetődzve mondta neki: „nem tehetünk róla, hogy a mi hadjáratunkra olyan siralmas állapotok következtek.” Egy este Rüdiger tábornok családjának vendége volt, aki előtt Görgey letette a fegyvert; a nagy úr vacsora után bevezette egy terembe és ott függött egy kép, a világosi katasztrófa művészkézzel való megörökítése. A fiatal leány zokogva rogyott egy karosszékbe, a tábornok pedig magyarázkodni próbált: „Látom kisasszony, hogy ez a kép nagy fájdalmat okoz önnek, de higgye el, én is elszomorodom, ha látom, csak azért mutatom meg, hogy őszintén elmondhassak valamit: ha én csak sejtettem volna is, hogy annyi kitűnő katonára oly szomorú sors vár, szavamra mondom, valamennyinek útlevelet adok külföldre, de minket megcsaltak!” Suvaroff generális a cár nevében hatvanezer rubel fizetéssel ajánlatot tett a szentpétervári operához. Abramovics, aki alaposan ösmerte az orosz főváros erkölcsseit, durva erőszakosságát, őszinte baráti érzéssel lebeszélte, hogy a máskülönben nagyszerű szerződést aláírja.

Hazajött, ismét tagja lett a Nemzeti Színháznak s esztendőre rá, 1852. tavaszán, Aradon tartotta meg lakodalmát. Előbb Egerben laktak, majd Bécsbe költöztek, hogy a mölki száműzetés után a császárvárosban megtelepedett érsek mellett éljenek,

aki a családban egyedül az új kis rokon menyecskéhez ragaszkodott. Egy év múlva megjelent náluk Ráday és Erkel Ferenc, invitálták vissza Pestre. A pár éve pihenő asszonyka aggódott, vajjon a régi megbecsülés, szeretet fogadja-e és lesznek-e sikerei Lesniewska Lujza ünnepeltetése után? Végül elhatározta, hogy játszik hat este, azért nem fogad el egy garast sem és ha tetszeni fog a közönségnek, megmarad. Tetszett! Folytonos ünneplés volt élete nyolc éven át.

Az egyetemtéri Wenckheim palotában lakott, nyílt ajtók vártak a vendégekre s mint társaságbeli dáma valóságos hangadó lett, amit a színházbeliekről csak Prielle Cornéliáról lehetett elmondani. Asztalánál a pesti élet legelőkelőbbjeit látta: gróf Batthyány Lajos özvegye, a művészlelkű Orczy Thekla bárónő, az Ürményiek, gróf Ráday Gedeon, gróf Festetics Leó, gróf Károlyi György voltak a ház meghitt társasága, melyhez gróf Almássy Györgyék is tartoztak, kikről az a mondás járta: „ha Holósy Cornelia fellép, egy hétig nincs virág Pesten, Almássy Gyuriék mind lekaszáltatták”. De nemcsak az ősi fényes nevek örökösei, a társaság és politikai élet legelsőbbjei, hanem az irodalom és művészet jelesei, köztük Greguss Ágost, Bulyovszky Gyula, Lisznyay Kálmán, Degré Alajos, Szerdahelyi Kálmánék, Egressy Gábor, Liszt Ferenc, Reményi, Volkmann Róbert, Barabás Miklós, szóval mindenki, aki akkoriban „valaki” volt, tárt kapukra talált itt és meleg barátságban éltek a szíves háziakkal. Az egyik intímus, Tormay Athanáz, megtudta, hogy a művész-asszony imádja a cigánymuzsikát, vacsorát adott tiszteletére, felhozatta Debrecenből az öreg Bóka Károlyt, odarendelte Patikárus Ferkót, Sárközit és Kecskeméti Károlyt, akik isteneknek való hangversenyt rendeztek. Harmincadik születésnapjára emlékalbumot kapott. Arany János e sorokat költötte abba:

*Egy nép lakik túl a tengeren,
 Hol délre lejt az Alpok alja,
 Hol fűszeres völgy, rónaság
 Az erdős Appenint uralja;
 Hajdan dicső nemzet, ma rab,
 S hogy lánc csörgését ne hallja,
 Énekkal űzi bús nesztét
 S az érc-igát enyhíti dalja . . .
 Óh hát dalolj nekünk! . . .*

Jókai Mór neve pedig e szavak alatt áll: „A dal út az égbe, boldog vagy Te, ki ezt az utat minden nap megjáród.”

Dicsőség volt bőven, de a gázsi változatlanul maradt. Nyolcezer pengő forint. Egyszer megkérdezte a művésznő gróf Károlyi Györgyöt, a színházi bizottság elnökét, nem találná-e méltányosnak, tekintve a folytonos elfoglaltságát és szerepei sok és drága jelmezét, fizetését kétezer forinttal emelni! A gróf így válaszolt: „Ha pénz volna, kegyed kétannyi tiszteletdíjat is megérdemelne, de a mi kis színházunk olyan roppant fizetést nem adhat.” Maradt hát a fizetés a régiben, még tüpéznék se nagyon elég. A Lonovics-háznál folyt a pazarlásig gavallér élet, vendéglátás. De volt miből. Az érsek bácsi hatszáz holdat testált rájuk s a jó gazdálkodás megnöveli azt ezerre. Különösen híresek voltak a Józsefnapi cécók. Asztalbontás után rögtönzött koncert. De játéknapok előtti este soha fel nem gyulladtak a ház csillárjai. Komolyan készült minden felléptére. Különösen, ha premiere volt. Akkor épúgy elfogta a lámpaláz, mint Szerdahelyi Kálmánt, aki mindig azt hajtogatta: „legokosabb volna minden újdonságot a második előadással kezdeni.”

A színháznál keserves világ volt. A szegénység kapkodása. Híre volt, hogy nem tudják a tagokat

fizetni és a színház megbukik. Hollósy Cornelia felment az intendánsához: „Kegyelmes úr, nincs más hátra, mentse meg a művészetet a dúsgazdag mágnásosztály, gyűjteni kell gróf úr, nem elég a hazafias érzület, most áldozatkészségre van szükség Alapot keli teremteni, kezdje meg a gyűjtést excellenciád s utána megy mindenki.” így is lett, az első aláíró Széchenyi István volt, aki Döblingből küldé aranyait. A mágnásokat követte a nemesi osztály, majd a kereskedővilág és nyomukban az iparosság. Megmentették a haldokló Nemzeti Színházat egy kézenfekvő ötlettel, ami egy okos és lelkes asszonymak jutott az eszébe . . . Színházához egész lelkével ragaszkodott, még vendégszereplésre se ment. Csak egyszer Havi Mihály direktorsága alatt Bukarestbe, ahol csak vele lehetett bemutatni Hunyadi Lászlót. Nem fizetésért ment, de a magyar dicsőséget megszerzendő. És megtette Meyerbeer kedvéért, hogy felrándult Bécsbe; a maestro panaszolta ugyanis, hogy sehol a világon nem csinálják annyi művészettel az Észak Csillaga trióját, mint a pesti magyar színháznál s mikor bevégezték az előadást, Meyerbeer rendre ölelte a primadonnát s a két fuvolást: „Valóban, önöknél három varázsfuvola énekli azt, amit itt és Párizsban csak három fagót”.

1862-ben elhatározta, hogy visszavonul a színpadtól idejében, teljes fényben, de a háttérben a való tény, hogy az opera legbefolyásosabb embere — báró Orczy Bódog — mellőzni kezdé a művésznőt, megfélekezve a háláról is, mert Hollósy Cornelia tette népszerűvé a mágnás-komponista dalait. Július 29.-én a Bánk Bánban búcsúzott. Szigligeti, Égressy, Erkel, Reményi hódoltak előtte. Tisztelői mind ott szorongtak a nézőtérén.

Nem a szokásos, mindig megisméltendő búcsúzkodás volt Hollósy Cornéliáé. De örökös Csak egy hangversenykörút követte az ország minden nagyobb városában jótékonycélra. S mikor barátai figyelmez-

tették, hogy kérjen nyugdíjat, már csak azért is, hogy szegényeinek többet adhasson, azt megtagadták; indokolás: a szabályszerű időből hiányzik egy félesztendő!

Felpakkolták az egyetem-téri ház bútorait, hurcolkodtak Csanádba. A dombegyházi kastély csöndjébe. Ahol a pompázó színpadi jelmezek átvarázsolódtak misemondó palástokká. . . Nem maradt a múltból más emlék, csak az Észak Csillagából a markotányosné kis hordója, Norma koszorúja, Don Juan ál-arca és Melinda csipkés magyar fejkötője. Már csak kísértett a múlt, mikor még kétszer megjelent a hangverseny-pódiumon, Liszt Ferenc könyörgő kérésére, a Zenede 25 éves jubileumán. Soha úgy nem ünnepelték. Bülow elragadtatással csókolta kezét és kérdezte, mért hagyta el a színpadot. „Mert más hivatás vár rám, az uram és a fiammal járó kötelességek”. Pár hónapot mindig Pesten töltöttek. S ha a szép öreg emberpár végigment a Hatvani-utcán, vagy este megjelent a Nemzeti páholyában, mindenkinek feltűntek. Kérdezték, vaj kik ezeki Felelet: Hollósy Cornelia és a férje, vagy Lonovics főispán meg a felesége. Családi élete teljesen lekötötte. De nem szűnt meg érdeklődni elmúlt világa iránt. Milyen boldog volt, mikor az első magyar színigazgató, Kelemen László síremlékének avatásán fogadta az írók és művészek tisztelgését! ... Élénk kép ez előttem ma is, ott álltam, mint gyermekember. És épnek a emléke Norma koszorúja, melyet kegyelettel őrzők . . .

1890. február 10-én halt meg.

Pauvre Lelian

A felejthetetlen, drága Oroszlányi
Pista emlékének.

Hetek óta zuhog az eső. Szakadatlan sír az ég”
És mindennap bekopog remeteségünk kunyhójának
ablakán egy gyász hírrel. Pár hét alatt elmentek
Dóczy Jenő, Hubay, Wlassits, Szikra, Tormay
Cecile, Ódry . . . Elmúlt éveim ódon szekreterjének
egy-egy kihúzott fiókjának rejtekén, ott vannak
rendre, mint kedves, szép, régi emlékek.

Ma aztán szíven ütött egy rég várt és mégis vá-
ratlan szomorúság. Juhász Gyula megölte magát!
Legalább fél tucatszor kopogott nagy elszántsággal a
másvilág kapuján és most végre megnyílt neki az
átvezető út zárja , . . Minden földi bánata, baja,
fájdalma véget ért . . . Eljött érte az irgalmas
Halál ...

Harminc esztendőök változatlan, zavartalan ba-
rátsága fűzött hozzá. Szegeden voltam egy akkor
kedap hívem családjának a vendége. A fiúk poétás-
kodnak. Tőle hallottam, hogy Juhász is otthon vaká-
ciózni Már olvastam tőle pár verset és örültem, hogy
Laci elvisz hozzá. Az Ipar-utcában állott Juhászék
kicsi ősi háza. Olyan szeretettel fogadott, mintha már
rég ösmert volna és büszkén mondogatta, hogy az ő
szobájában élt Petőfi Zoltán, ugyanazon régi kopott,
fakult bútorok között, mint most ő. Természetes,
hogy csakhamar versekre fordult a szó. De nem a
sajátjaival traktált, hanem Babbitssal. A legnagyobb
elragadtatás hangján. Ő volt első pionírja ennek a

nagy formaművészek. Juhász révén került később Babits a híres váradi Holnap körébe.

Azután már Váradon találkoztunk. Előbb elküldte nekem első könyvét, ezzel a ajánlással: „Szívnek: Wilde Heródese a próféta vérző fejét adta Salomé-nak, a poéta e könyvvel vérző szívét adja neked.” Minden dedikálásnál emblémámat, a szívet rajzolta oda név helyett. És akkor mindnyájan Wilde lázban égtünk, akinek nevét — hírét én hoztam haza Londonból elsőnek.

Ma, mikor még kihült tetemeid itt vannak a beborult tavaszi ég alatt, körül bástyázom magam könyveiddel, innen is onnan is kikapok egy-két sort és előttem terül el életed bánatos regénye. Fura kis gnóm, akinek a szeméből szépséges lélek csillog . . . Aki áhította, vágyta a szerelmet és sohase találta meg. A női szívnek mitsem jelentett az az egész poéta, aki a trubadúrok külső kellemeitől ó de messze járt! Folyton Ligeti Ernő hozzá írt rímei csendenek a fülemben!

*. . .Faun vagy egy óriási erdőn,
zenésze a kéklő hegyeknek,
vadonban élő torzonborz csoda,
a lelked zeng, akár a fuvola,
és messze: fehér: falvak integetnek,
de oda menned sohasem szabad,
a magányosság bíbora alatt
fűvön ülsz és a zöld ágat szakítod
s meggörnyedve fűvöd a méla sípod:
Magányos ezer tavasz között . . .*

Várad! Ezernyi szép emlék! A magyar irodalom új feltámadásának ideje. Melynek első zászlótartói között diadalmasan haladt az élen Juhász Gyula. De ez mind már az irodalomtörténetre tartozik. Bennem most azoknak a napoknak intim emlékei élednek.

Négyesben Jules kis legény lakásán. — Mert negédesen franciáskodván, így becézte önmagát vagy Leüánnak. Kosztolányit is ő keresztelte el Pesiré-nek. Inkább lőre volt amit poharaztunk, mint bor. Két komédiás pajtása velünk. Asszonyi Laci, dalolt, Gó-aon Gyula füttyörészett. Juhász boldog mámorban az elérhetetlen, örök ideáljához: Annához írt rigmusait citálta tompa fahangon és abból mégis csodálatosan kizengett szívének minden búbánata, rajongása.

Tanyánk az Emke kávéház volt. Ebédután szál-lingóztunk be a nagy sarok asztalhoz, ahol a hajnali órákig zajlott az élet. Egymás hegyén-hátán a törzs és az uszálya, kis riporterek és irodalmi smokkok. Látom ravaszul mosolyogva Juhászt, a drága Dutka Ákost, a helyre kis önkéntest Ernőd Tamást, a bölcselkedő Kollányi Boldizsárt, a rajongó Manojlovits Theót, a forradalmár Antal Sándort és aztán még Balogh Pistát, Tibor Ernőt, Franyó Zoltánt, Tabéry Gézát, Pozsonyi Jenőt, Ligeti Ernőt és a színtársulat színét-javát. Komoly viták és bolondos mókák kergették egymást. Épp körükben mulattam, amikor mint valóságos istennyila csapott le közénk Ady Endre, híres, de érthetetlen Duk-duk cikke az Új Időkben. Pánik tört ki az irodalom ezen kies berké-
ben ... Mindenki felháborodva ordította. Megtagad-
ták eddig istenségüket — Csak Juhász sunyítva a
sarokban. Előtte tinta és papír és rövid sorokat rótt.
Aztán kaján mosollyal zsebre vágta. Haza együtt
ballagtunk . . . Kikotorászván kapukulcsát, azzal
együtt azt a bizonyos kis papirost is és a markomba
nyomta. „De csak neked!” suttogta nagy bizalmasan.
Ahogy felértem a szállásomra, rögtön olvasni kezd-
tem s az Adyról írt fejezetemben közlöm is.

1925-ben, ösztönzésemre, Turi-Polgár István, egy művészi albumot adott ki, hét színes linóleum met-
szetet, egy-egy Ady vershez. A képek külön-külön
ajánlva a Holnaposoknak. Juhász Gyulának jutott a
„Ködbe fült hajók.” Érdekes véletlen, hogy a hullá-

mok ringatta hajón a művész jóvoltából csak hat erős legény küzködik a vitorlával. Mikor Juhász megkapta a maga tiszteletpéldányát, rögtön megint vers született:

Ballada a hét tengerésről.

*Hét tengerész, mind ifjú és dalos,
Hét hús merész a nagy tengerre szállott?
örök tengerre, mely vad viharos,
De ők keresni mentek új világot.
Hahó! hahó!
Milyet előttünk senki, sohse látott.*

*Szárnyas vitorla vitte a hatot,
Bibor vitorla és bizó remény.
Hét tengerész ujjongva énekelt,
Az ifjú nótaszó tengerén.
Hahó! hahó!
És halkán köztük énekeltem én.*

*Tavaszi éjben Elmo tűz ragyog
És a szírének véstőn énekelnek,
És hullanak a nyári csillagok
És vándor darvak őszi útra kelnek.
Hahó! hahó!
Hét tengerész tart távol új egeknek.*

*Világ viharban, merre, hol kiút?
Egy hang rekedten és mégis dalolva
Az éjből, mélyből, örvényből kijut
És fölzokog, föl, föl a csillagokba.
Hahó! hahó!
Hét tengerész hajóját Isten ójja!*

Ajánlás:

*Hat tengerész bús révből nézi már:
A Hetedikkel hogy száll, száll a gálya,
Hallottak élén éig verí már
Dalát időknek győzelmes dagálya.
Hahó! hahó!
Szállj, szállj hajó jövődök távolába.*

1910. elején Gulácsy Lajos különös képeiből kiállítás rendezett Váradon. A fiatalság bomlott érte. Ellenben, a megnyitón reprezentáló nagyfejnek, maradi megyei és városi hivatalos uraságok gúnyos mosollyal suhantak el a sok érdekes apróság előtt. És pár perc múlva meg is szöktek már. Kint volt aztán röhögés. A sajtó, — vigasztalásul szegény Lulunak, — aztán hozsannát harsonázott. Várad írói negyed századdal előbb adóztak a szerencsétlen művészek azzal a megértéssel, mellyel később bekerülj a modern magyar művészet történetébe. Nemsokára, mikor Gulácsy már az angyalföldi szomorú ház teljesen apatikus örök lakója volt, írta hozzá, — sejtve hogy sorstársához, — talán legszebb poémáját:

*... Elér-e hozzád hangom, a szívedhez
E nagy bíborvirághoz, mely beteg
És az agyadhoz, mely — ó drága serleg! —
Gyász és nyomor borával telt meg?
Elér-e hozzád a hangom a naiv, bús
Juhászkolomp a végtelen terén
És fölver-e egy percre álmaidból,
Melyekben már nincs több értelem?
Ó értelem! Hogy tudja ezt a többi,
A kalmár, börzés, a kalóz, betyár,
Csak okosan, csak adni, venni, ölni,
Törvényesen, míg az idő lejár.*

... *Lajos, emlékszel? Váradon, tavasszal...*
A csillagot kerestük ...
... Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó...
... Te ott maradtál, hallom, jobb neked már,
... Te ott maradtál, téren és időn túl,
Sétálsz a kertben, csillag s híd alatt,
Nem hallasz már ugatni szűkülő bűt
S nem látod a halált, amint arat...

Még egy váradi emlékem van Juhászról, az emberről, a hű barátról. Annak idején Beöthy László rendelésére lefordítottam Wilde „Páduai hercegnő”-jét. Mondhatom nagyszerűen sikerült, híven adtam vissza minden sorát.

Valaki beugratta Beöthyt, hogy ez a darab csak megverselve hat. A kézirat visszakerült hozzám. Egy reggel beállít Kosztolányi és kérdi: kölcsön adhatnám-e neki az eredeti angol kiadást, mely ritkaság lévén, nálunk senkinek se volt meg. „Talán Beöthynek fordítod!” Kosztolányi zavartan bevallotta, hogy igen. „Kár a gázért, nekem itt készen van, úgy ahogy Wilde megírta. Én ezt odaadom neked, könnyebb lesz a munkád és szerepeljünk mint társfordítók.” Belement, Elvitte a kéziratot. Egyszer látom, hogy a Magyar Színház hirdeti, de csak Kosztolányi nevével. Vittem a darabot Kolozsvárra. Megmondtam, fontos, hogy hamarabb kerüljön színre, mint Pesten. Kaptak rajta. És ó fátum, premier napján Hettyey Aranka nagybeteg lett. Hónapokig kellene várni Rohantam Váradra. Rögtön próbálni kezdték és harmadnapra megvolt a bemutató, őszinte nagy sikerrel. S mert magamnak kellett az előadást bekonferálni, nekem is jutott taps, virág, babér. Előljárt ünneplésemben a Holnap. Majd betértünk áldomásra az Emkébe. Marci, — az irodalmi főpincér, — aki nagyon kegyelt, titokzatosan félre hívott:

„Valami puccs készül a tekintetes úr ellen, előadás alatt kétszer is érdeklődött telefonon Pestről valaki: bent van-e Juhász úr? Majd ha őt a telefonhoz hívom, tessék a szomszéd fülkéből kihallgatni.” Elmúlt egy negyed óra és csakugyan jelentkezett Pest. Kosztolányi áperthe megmondta, hogy neki még az éjjel híradás kell, hogy a darab átültetésében megbukott, sőt a színházban óriási botrány volt. Ígérte viszonzásul, hogy Juhász-Dézsi „Atalantá”-ját, mely rövidesen színre kerül, ő fogja lanszírozni az összes fővárosi lapokban és ha az ennek a révén Pestre feljut, az nemcsak dicsőséget, de töménytelen pénzt is jelent. Juhász első meglepetésében ígérte, hogy fél óra múltán rendelkezésére áll Kosztolányinak. Aztán ő is, én is visszatértünk a társasághoz. Elmélázva ült, néha-néha furcsán rám pislantott, de nem írt. Gondoltam, majd bediktálja. A telefontól igen hamar visszatért, pár szóval végzett. Marci jelentette, hogy a tanár úr csak annyit mondott, nem teljesítheti a pesti kérést, mert a siker igazán nagy volt és még ellenkező esetben sem lenne egy barátjának az árulója. — Természetes, hogy Kosztolányival való barátkozásom véget ért. Mégcsak nem is köszöntöttük egymást, habár a kávéházi baráti körben naponta találkoztunk, Mikor Nilt először vittem a Newyorkba, a kíváncsiság oda sodorta asztalunkhoz, hol Karinthyval és Judik Etellel ültünk. Barátságosan mosolyogva nyújtá kezét és kedvesen mondta: „Azért én nem haragszom rád.”

Egyszer Major Henrik Váradon járt, hogy elkészítse Tevánék „Panoptikum”-ába az írók karikatúráját. Mindenki szívesen rendelkezésre állt. Csak Juhász nem hagyta magát lerajzolni, hiába kapacitáltuk. „Nézd Sicu, engem az alkotó már eleve torz alakká formált, van bennem annyi jó ízlés, hogy nem mutogatom magam, ha nem muszáj.”

Szokásom, hogy bibliotékám könyveibe, be-be tesz egy levelet, vagy kéziratot. így menekült meg

az elkallódástól Juhász pár szép, jellemző és most, — fájdalom! — már az irodalomtörténetet érdeklő levele.

„Szeged 1907, okt. 18. Szeretett barátom, leveled, meghívásod, barátságod, jóságod, nemes szíved ezekben a sötét, nehéz napokban, egyik főfő vigasztalásom volt nekem. Boldoggá tettél amíg soraidat olvastam: s az én szomorú helyzetemben ennyi elég, elég! — Mit írjak neked! Élek barátom, kedves, derék barátom és ha ez az élet ér valamit, hát akkor köszönöm, hogy élek. Igen bizony, nem is olyan régen — csak neked írom ezt meg egészen, őszintén, neked, aki nem kételkedtél bennem! — Az élet, melyet Ady úr nagy É-vel ír, előttem annyi volt, mint a semmi, hitvány küldönc, amelynek csak terhét éreztem és csak egy vágy volt: eldobni, eldobni! Hittem egészen megrendült magamban, érted-e édes barátom, Magamban, tehetségemben, létjogosultságomban, erőmben, akaratomban. Ha nem hiszünk másokban, még lehet tengődni, lézengni, élni, de ha magunkban nem tudunk már hinni! jaj nekünk, háromszorosan jaj! Rettentő csüggedés, bénaság szállott meg, didergett a lelkem, egész valóm kifordult sarokaiból, nem találtam sehol semmit, senkit. A magány úgy borul rám, mint az örültre a kényerzubbony... Elég, elég, ha tovább írom ezt, újra elővesz, kilel a rémület, a Horla. Édesanyám képe megtartott az életnek. Most itthon pihennék, ha tudnék. Ó be szerencsétlen, ó be nyomorult élet-kontár vagyok én! A nagy, édes Turgenyevet olvasgatom. A hamleti fájdalom nagy lírikusát: az ő édes keserősége most az orvosságom. Átélem ezeket a költeményeket és ez már kész vigasztalás. Nosztalgiában élek. A jövő! Nem tudom mi lesz. Állásomat Léván elvesztettem, de Istenemre, nem bánt túlságosan. író akarok lenni... Akarok... Olyan fájdalmasan cseng ez, a szó nekem. Ha egy nagy lapnál Pesten lehetnék, látod ez az álmaim álma, nekem, a tanárnak. Színház,

művészet, irodalmi élet; ez kell nekem, város, mert megfulladok A verskötetemről igazán semmit sem tudok. Vajjon olvassák-e, veszik-e, írnak-e róla Que sais-je? Nekem már mindegy lesz ez is nemsokára. Dolgozom tovább. A Hétnek írtam, hogy Krónikát és egyebet írnék neki. Mert a vers már nem kell. Eckel! Eckel, Eckel! Drámámon dolgozom. Mindig ide tartottam. Tömörség, ez az én stílusom és művészetem eleje. Dráma: ez az én törekvésem utolsó szava. A többi néma csend... Ölel a sírig hű, hálás, jó barátod. Pauvre Lelian.”

A drámáját 1937. április 5.-én végre befejezte!

„Szeged 1907. december 4. Kedves Barátom, csemeget küldök: Pálos Endre finom verseit, alkalomadtán mutasd meg őket Pap Mariskának, akinek ő nagy tisztelője, esetleg közölteti őket. Ez nagy örömet szerezne nekem is. A Dugonits társaság tagválasztásán kibuktatott, helyettem Várossy Gyula plébános Kistelekről, választatott ki mint költő. Sapienti sat. Ellenben hallom, hogy Bethge leipzigi Antológiájábm két versem jött: Sapienti sat. Hát ilyen az élet! Egynek szívemből örülök: Domokos Lacit beválasztották a Dugonitsok. És Kun Józsefet is. Kosztolányinak köszönöm szíves ismertetését a B. N.-ban és felkérését, amelynek eleget teszek. Nagyon leleményes férfiú ő, de azért jó fiú és most már biztos vagyok benne, szeret engem és ami fő: megárul velem egy gyékényen. Én tisztos szegénységben sínylődöm, bizony nem maradhatok így újévre. Vagy papnak megyek, hogy édesanyám gondját örökre elvessem, (hiszen annak való voltam) vagy egyelőre legalább: vidékre nevelőnek, ha találok valami jó ótiumot valahol. Mert tanári állást, — úgy látszik — Apponyiék nem igen sietnek adni, protekció meg nem igen akad. Most írással keresek néhány garast és egyelőre: Durate et rebus vosnet servate secundis horatiusi „Ívben nyugszom meg. Igaz szeretettel szegény...”

Egy kártya, maga rajzolta tanyai képpel.

„Kedves Szívem, nagy-héten Pestre megyek. Mert beszélni akarok veled. Mért hallgattam eddigi Én vagyok a nagy hallgató és halogató. Szeretném, ha pesti napjaim szépek lennének. Ady itt volt és lesz. Ernőd nagyon szépen köszönt. Változatlan szeretettel vagyok irántad... Nagyvárad, 1908. ápr. 8.”

Ez a beígért, várt vizit, alighanem pénzhiányból elmaradt... Még két levelezőlapra akadtam:

„1914. ápr. 3. Áldott jó, kedves és nemes Nilék, egyelőre csak e gyarló sorokban köszönöm meg, hogy végtelen szeretetükből vérző sebem felé hajoltak nehéz órákban és éreztették, hogy van még igazi szeretet e tájon. Oly jól esett, visszahívott. Egy szép viszontlátás reményében csókolja a szivüket.”

Egy szegedi lap Nilnek: „1914. június 18. Boldog ébredés: a maga könyvét kaptam. És benne a megszégyenítően szép verset. Mit mondjak? Kezdek hinni magamban. Ó kedves, nemes, finom Nil, hogy köszönjem ezt meg?”

„Szeged 1921. október. Késő szüret után. — Posthume labuntur anni! — Kedves szívem, az öreg budhista, aki én vagyok, mindig szeretettel gondolok rátok, de levelet írni csak így tud, hogy érte jönnek. Benneteket is bántottak emberek, sors? A bölcs, akivé lassan válik az ember, a szenvedésből is aranyat csinál. (Csakis a szenvedésből!) Én még irok, (mert élni és néha írni muszáj) verset, miegymást, inkább miegymást, mert élni csak abból lehet, ha nem is nagyon. (Nem is kell nagyon élni!) A világ eléggé szép látvány és az élet eléggé tarka komédia_ Legutolsó (de nem utolsó) verses könyvemből egy példányom sincsen, valamint a többiekből sem. (A koporsóba úgyszem vihetem őket magammal.) Ha eddig vártál, várd meg új könyvemet, Juhász Gyula virágos kertjét, abból el teszek neked egyet. Ne haragudj rám, vén cinikusra. A viszontlátásig! örülök, hogy megvagytok és hogy te dolgozol. Nilt is, téged is szeretettel üdvözöl Juhász kutya.”

Eis az aláírást körülrajzolta ékes nefelejtsekkel...
A dedikáció, minden könyvében meghatóan kedvesek. A „késő szüretben” ez áll:

Szív küldi Szívnek szívesen.

Ady mécses.

*A sírod körül gubbasztunk sötéten,
Virrasztunk a vak éjben s hallgatunk,
Kísértének az új és régi rémek
És némaságunk legméltóbb dalunk.*

*Csali verseit suttogjuk néha fájva,
Hogy érezzük, volt egyszer élet itt
És higyjünk, hogy nem sírtál tán hiába,
Hogy valahára megvirrad megint.*

A „Holmi” ajánlása drámai:
„Rossz órában. (Sajnos ötödféléve mindig)”
„Ady Endre,” rég csillag ő már,
A fénye mindig tisztábban ragyog.
Én fájó földi féreg hallgatók
És szenvedek. Ó jaj, hogy még vagyok.

Szeged, 1930. máj. 9.

„Nagyon szeretlek benneteket, minden jót kívánok”

És mi még jobban szerettük! ...

Humor alig akadt az életben. Mosolyogni valót sem mondott soha. Csak egy kedves naiv elszólása maradt meg köztünk baráti használatra. Úgy esett, hogy mindkettőnk kedves komája, Reményi Jóska hazajött Clevelandből. Persze első dolga volt, hogy

ölelő karokkal a szegedi beteg poétához rohanjon. Hogy szórakoztassa, össze-vissza mesélt mindent az új világról. Többek között a gigantikus folyamokról meg a Magaráról. Jules szemében felcsillant valami fény, karonfogta Jóskát és vitte az új-szegedi híd felé.

„Ez a hatalmas folyó a mi Tiszánk!” — vágta ki nagy büszkén. Reményi mosolyogva jegyzé meg, bizony ez az amerikai méretekhez elég hitványka. Juhász egy pillanatra megdöbbsent, aztán diadalmasan felkiáltott, nem hagyván a maga igazát: „Igen ám, de ki is szokott áradni!”

Pauvre Lilian elment Egyetlen támadó versét legalább tucatszor expiálta Adyhoz és Adyról írt költeményeivel, a Dugonitsok meg pompázó temetés-sel hozták helyre a régi botlást. Pálmás, babéros koszorújuk szalagja talán egy kicsit el is pirult a „Késő szüret” után.

Miért lett színész E. Kovács Gyula?

bárá Kemény Jánosnak.

Kerek száz esztendeje, hogy csendes kis szatmári faluban messze az Isten háta mögött a csillagos öreg templom tövében, nagy eset történt. Gólya szállott a mohalepte, zsendelyes bogárhátú parókia tetejére, A karcsú, faragott oszlopos ambitusát befutotta a szőlő és a konyhába vezető cifra verőcén át sürgött-forgott az asszony nép. Rocskákkal hordták a katlanba a gémeskút vizét, kapkodva szedték le a napon melengő ágyneműket, szagos ecettel teli flaskákat cipeltek a kamrából. A fiatal tiszteletes úr nagy léptekkel döngeti a gang fényesre sikált piros kőkockáit és hatalmas, bodor füstöket ereget rőfös szárú selmeci pipájából. Ezzel a nemes művelettel csillapítja izgatottságát. Végre kijön a szomszédasszony, a tudósnéne és boldogan újságolta: itt van végre a várt jövevény. És ráadásul még fiúgyerek!

Fiú, fiú, mosolygott hetyke bajusza alatt az Istennek alázatos szolgálója, akit most az Urnak áldott keze érintett. Most már komótosabban rőtta a pár ölnyi ambitust és várta a hívó szót, bemehet-e már drága hitveséhez és hatalmas markába veheti azt a bso, meleg életet, hogy rámosolyoghasson a fiára. Percek alatt a kis legény jövőjét fundálta. Természetes, hogy pap lesz, amint századok óta azok a nemes ecsedi Kovács família oskolákat járt tagjai. Pap lesz. Talán valaha esperes, vagy kollégiumi tanár és ha csillaga vezérli, lehet még debreceni püspök is belőle!

Az öklömnyi csöppséget maga a boldog fiatal apa részesítette az első sacramentumban, a szent kezestségben. Családi legenda tartá a híret, hogy amikor tarkójára öntötték a vizet, nem a csecsemők szokásos rivásával fogadta, hanem tágranyította ne-felejtseké szemeit és belemosolygott a nagy ösmeretlen világba ... Az apa az ősmagyar história egy fényes alakjának, Gyula vezérnek dicső nevét adta kisfiának. Talán jó óment látott ebben a névben, hiszen vezére lesz nyájának, talán ha Fortuna asszony is kegyeibe veszi, még az egyházkerületének is. És a gyerek csakugyan vezér lett . . . Hőse a magyar kultúrának, papja a magyar szónak.

Mikor kinőtte a pendelyt, a szülők Dobrára hurcolkodtak és ott az édesanyja kézenfogva vitte fel féltve ápolt virágszálát az oskolába, hogy ott istápolják tovább. A buksi kölyök csakhamar elérte tudásban mezítlásos pajtásait, akik 2-3 éve nyűtték már a kopott agyon farigcsált kis padokat. Nagy öröme telt benne a rektor úrnak. Examenkor rendszeren ő tartott az édesapa által írt fellengős orációt. A kóruson ő fújta legszebben a zsoltárokat, a temetések kántusában az ő angyali hangján csendült meg legszebben: „Az embereket Te meg hagyod halni...” Duplázva is kapta mindig a végső tisztességért járó piculákat.

Mikor a dobrai múzsák csarnoka szűk lett neki és a mogyorófpalcás mestert tudás dolgában már-már felülmúlta a ragyogó eszű nebuló, nagy familiáris tanácskozás után szekérre pakkolták minden motyójával és bevitték a szatmári ref. gimnáziumba. Ebből az időből csak arra emlékezett, hogy ott mint égi csudát látta műkedvelőktől az első színielőadást. Eminens diák volt, könnyen tanult és minden szabad óráját olvasással töltötte. És verselt. Erre már a maga is versifikáló édesanyja nevelte rá. Ötödik osztályra, hova vihették volna a gondos szülők, ha nem a kálvinista Róma híres kollégiumába? Termé-

szetes megint első lett a primák között, tanárai szép reményeket fűztek sorsához. De megtörtént a nagy baj, látta Debrecenben vendégszereplő nagybátyját, Egressy Gábort, a híres művészt és fellángolt benne a tüzes vágy: színésszé lenni. Nem is vett búcsút diáktársaitól, komáitól, professzoraitól, de még az ősi schóla kapufélfájától se. Egyszerűen megszökött.

Egy hónap múltán novíciusa volt Fejér Károly vándortruppjának. A pálcás színészekkel együtt baktatott a járatlan, poros, sáros országutakon, amíg a társulat asszonyosságai, rozoga echós taligán eveztek egy remélt jobb falu, jobb város kikötője felé. Bizony csak gyatra műzsák hajléka várt mindenütt rájuk ,egy-egy kocsmái szekérállás, a legjobb esetben a tágas ivó. De a Hiób hír eljutott a csendes paplakba és felzavarta annak nyugalmas békéjét. Az anya hatni próbál az eltévelyedett gyermekre, róttá neki a fájdalmas levelet:

„Kedves Gyulám!! Csak meg kelle hát érnem azon egyetlen örömvirágom hervadását is, melynek nyílásával oly rég biztatom magamat, az élet kietlen nekem, oly sok tövissel kirakott pusztáján és ki volt hozzám oly kegyetlen, ki nem szánta ezen virágomat összetépni, ki más mint az én elsőszülöttem, kinek életadásával küzködtem, a halállal küzdöm azóta, az élet bajával is ő kóstitotta vélem meg a szülői örömet, a szülői keserűséget is. Ó Gyulám, Gyulám, élsz, és mégis kénytelen vagyok mindennap halottként siratni téged, igen, mert te megholtál, te nem vagy a mindenkitől dicsért Kovács Gyula többé, megholt benned minden jó érzés, a szülei szeretet és a magad jóléte iránt. Ki tudta érzéseidet annyira elaltatni, nogy feledve mindent ami szent, oly útra tértél, melyről vajmi nehéz lesz visszatérni? Te már úgy gondolkozol, mit gondolok én már az anyámmal, mit bánom én ha megemészti is őtet a bánat, kedvesebb már nékem a víg cimborák társasága. így gondolkozol, mintha a lelkedbe látnék, mert cselekedeteid ezekkel

megegyezők. De fiam vigyázz, hogy jókor ébredj fel ezen mostani mámorodból, nehogy kéntelen légy megsiratni anyádat mint most ő téged, mert van egy igazán ítélő bíró felettünk, mely számtól cselekedeteinkről, számon kéri tőled egykor a kisebb testvéreinktől elölt anyát, mert ha néked nem is, de önékies szükségük van még életemre. Isten térítsen a jó útra, melyről eltévelyedtél, kívánja keseredett szívé anyád Keresztúr y Julianna.”

A súlyos levél falrahányt borsó volt. A vastagnyakú kálvinista siheder nem hajtott fejet a szülői akarat, kétségbeesés, feljajdulás előtt. Mindent feledve járta a világot: Mátészalka, Ungvár, Munkács, Beregszász voltak az első stációk. Aztán Látabár társulatánál már jelentős szerepkört töltött be, az akkor virágjában állt népszínművekben. Majd Fánicsy ajánlatára felhozták a Nemzeti színházhoz, ahol kezdetben is elismeréssel fogadta úgy a kritika, mint a közönség. Klasszikus szobrokkal vetélkedő szépsége hatott.

Ebből az időből mégis legkedvesebb emléke, hogy , Egressy Gábor bátyja egyszer valami honorárium dolgában elküldte a Koszorú szerkesztőjéhez, Arany Jánoshoz. A költő kedvesen érdeklődött a láthatóan meghatott ifjú sorsa felől, s aki pirulva bevallá, hogy bizony ő versel is. A nagy poéta biztatóan megveregette a vállát és bátorította, hogy hódoljon továbbra is ennek a szép szenvedélynek.

Bizony valami az, ha valaki ilyen fiatalon az ország első színtársulatának tagja, azonban a törekvő ambiciózus fiatal színésznek szűk volt Macedónia. Ha helyt is állott a legnagyobbak között, de előbbrejutása csak a jövő zenéje volt. Elszerződött hát Erdély fővárosába. Már első este kegyeibe fogadta a nemes város kényes ízlésű közönsége és meg is tartá benne élete végéig. Egy év multán megnősült, Pataki Rózsát vette el. egy gyenge színésznőt, de gyönyörű szép és műveit hölgyet. Boldog családi életet éltek. A nyá-

ri vakációkon Váradon, Aradon játszott. Három esztendő multán ismét Pestre hívták, de megint nem maradt soká, mint elsőrangú drámai hős harmadosztályú fizetést kapott. Vissza hát kincses Kolozsvárra! Ott mindvégig ragyogó csillaga volt az ország legrégebbi kőszínházának. A magyar urat és a magyar parasztot egyforma mély átérzéssel alakította. Különösen ünnepelték Shakespeare tragédiáiban. Nevét már már egysorban emlegették Egressyvel. Az egész ország zengett dicső nevével. A vidéki városok vetelkedve hívták vendégszereplésre és minden babér akkor neki termett. Most már érezte hiányát a Nemzeti Színház és a legfényesebb feltételekkel szerződtette. Szigligeti halála után, — aki legjobb pártfogója volt, — megint nem lehetett maradása. Intrikáltak ellene, az új éra nem méltányolta tehetségét és becsvágyával gyakran visszaéltek. Ez elkéséritezte és elhatározta, hogy inkább lesz Kolozsvárott első, mint itt kegyesen túrt harmadik. Pláne, hogy vetélytársai egész jelentéktelen emberek voltak. A kincses város tárt karokkal várta vissza és 1885-ben náluk, velük ülte meg, ott eddig még sohasem látott fényvel és pompával negyedszázados pályafutásának jubileumát. Minden alakítása, minden szerepe olyan művészi elmélyedésről, olyan tökélyről tanúskodott, hogy köteteket lehetne azokról írni. Kortársai a legnagyobb megbecsüléssel, szinte rajongásig ívelő hódolattal vették körül és azok a fiatalok is, akik őt vallották mesterül, keze alól kerültek ki, hogy később a pesti színpadok jelesei legyenek. Bánk, Marót bán, Telegdi, Béli Pál, Dózsa György, Zrínyi, Brankovics, Ádám mind magyar szerzők remekei, arany betűkkel vannak beírva Kovács névvel a színészetünk történelmébe. Hamlet, Macbeth, III. Richard, Lear, Coriolanus, Shylock, Antonius, Faust, Egmont, Teli, Don Caesar Európa bármelyik világvárosának színpadán helyt állhatott volna.

Az irodalmi tevékenység is erősen fűtötte lelkét.

Megfogadta Arany hajdani tanácsát és nem lett hűtlen múzsájához. Sok, sok verset, mégpedig jó verset írt s azokat a legelső szépirodalmi lapok közölték. Számptalan elbeszélés, tanulmány, visszaemlékezés került ki tolla alól. Fordítá Schiller Don Carlosát, Stuart Máriáját. Maga is írt több darabot.

Ő hozta először színre Vörösmarty Várnászát, Madách Csák Végzetét, Mózesét, Férfi és Nő Tragédiáját, valamint a Faust első részét s pendítette meg legelsőnek az Ember Tragédiájának előadását. Erdemei elismeréséül a Petőfi Társaság már 1876-ban tagjai sorába választotta.

Jókedvében, jó bor és jó cigány mellett, — az öreg Salamon volt a kedvenc primása, — sok szép nótát is komponált. Milyen kevesen tudják már ma, hogy a „Kétszer nyílik az akácfa virága”, szövegét, muzsikáját ő csinálta egy nagyváradi nyáron.

De mire való volt minden dicsőség, ünneplés, ha szülői házának kapuja meg nem nyílt előtte? Ha irt haza, választ sohasem kapott. Az öreg papnak meg sem merték mondani, ha levél érkezett tőle. Egyszer mégis megszólalt a nagytiszteletű úr, mikor fiát már mint a legnagyobb élő magyar tragikust emlegették és amikor az elküldte édesatyjaura eklézsziájának úrasztalára a szépsiszentgyörgyiek ajándékát: egy remekművű arany serleget.

Ez után a levél után, úgy érezte a tékozló fiú, hogy már szabadságában áll az édes otthon küszöbét átlépnie. Semmi sem tarthatta vissza a nagy vágyakozást. Megírta, hogy hazamegy. Haza! harminc keserves, de dicsőséges esztendő után . . . Akkor mikor az elbujdosott, és édesanyja által egyszer agyonsíratott debreceni diák, már felnőtt Egressyhez.

A tiszteletes asszony zöldrácsos kis virágkertjét learatták. A viola, rozmaring, balzsamina, rezedá és sájnvirág mind ott pompázott a tarkaszöttes abroszon cifra cirádás bokályokban. Az ősz apa büszkén ölelte

daliás, szépséges fiát. Édesanyja könnyzáró között, ezer csókkal borítá hullámos göndör fürtű haját. Hat testvére kíváncsian fogta körül a világlátott bátyót, az idősebbje rajongva bámulta őt, akiről az újságlapokban annyi szépet olvasott. És az ő csodálatos mélységű gyönyörű kék szeme ragyogott a boldogságtól. Kis kapujok előtt pár gazdaember ácsorgott. Látták a megható családi képet.

— Derék ember lehet a mi tiszteletesünk Gyula fia.

— Az a! De hát hogyan tud olyan nagy testtel kötélén táncolni?

— Bolond kend szomszéd. Ő már nem maga csinálja a komédiát. Régen gazdag mester lett és legényeket tart, azok vásároznak helyette és ő a nagyvárosban, Pesten lakik a maga házában.

Amíg a boldog együgyűek így megtárgyalták a művészt, többen is ballagtak arra fel s a kurátor uram beljebb került és nagy becsülettudással végig kezelt az egész háznéppel. Igen megtetszett neki a pesti úr. Különösen alkalmas jó szava.

— Volt itt Mátészalkán, — említé meg a bölcs férfiú, — egy csizmadia sógorom. A kölyke kapakasa kerülő, Istentől elrugaszkodott fattyú volt. Próbálták azt mindenféle mesterségre, de hiába, büdös volt annak a dolog. Egyszer csak megszökött, Aztán 3 év múlva látták szülei a nyíregyházi vásáron, csuda volt az, hogy nyelte a kardot, okáda a tüzet! Hát akkor mi mindent tudhat az ifjú, aki annyi kollégiumot kijárt? . . .

Kint ülnek az ambituson, a tiszteletes asszony most már tréfásan mondogatja el a csodát, hogy miért kellett az ő szemefényérik színésszé lenni.

Leírom így szószerint E. Kovács sorait: „Áldott jó anyám, még most is látlak, amint az ecsedi parohia fehérre meszelt széles tornácának utcafelőli végén két karodat két térdeden nyugtatva, kötögetsz,

magad elé nézel, mosolyogsz, mint aki egy kedves gondolatot ringat lelkében. Csendesség van. Körülötünk senki . . . Én, az apám kényelmes karosszékében bojtos füstöt eregetve pipázom, egy-egy oldaltekintettel gyönyörködöm az, édes, szótlán mulatságban, nem szóltam volna egy világért sem, csakhogy meg ne zavarjalak, vártam mikor nyílik önkénytelenül szóra az a nyájas zengzetű ajak, mely engem csókjával rossz koromban, jó koromban egyaránt szeretettel halmozott... Egyszer csak felém fordult: „Gyulám! de nem haragszol meg? Nem nevetsz ki engem?”

— „Miért lelkem anyám??!” — „Hát azt tudod már, hogy mikor színésszé lettél én azt hittem, hogy azért történt, mert valamék nőbe szerelmes lettél. Tudod, hogy apád ezenkívül azt is vette, hogy rossz társaságba keveredtél, elment a kedved a tanulástól, elcsábított a könnyűvérű élet. Te azt mondtad, hogy a „szenvedély ragadt” — „Tudom, jó anyám. Hisz ez már régi dolog. Mindegy már az, akármi volt. Csakhogy itt vagyunk, ahogy vagyunk. Nem zavar már engem akármit gondolnak.” — „Nem is azért, lelkem. De ládd, mikor úgy magamban vagy nyilván mondtam is, hogy én értem az én fiam cselekedetét, azt csak úgy hit nélkül mondtam. Nem értelek én tisztán soha, egész az utolsó hónapokig. Véletlenül csak most nemrég jöttem rá az igazi okra, miért lettél te színész, miért kellett azzá lenned, mert kellett, érted? Te tulajdonképpen egész ártatlan vagy ebben a dologban is, mint az valál mindég mindenben.” — „Na már erre igazán kíváncsi vagyok, kedves lehet az az ok, amelyet én magam se tudok? Halljuk! Halljuk!” — és arra fordulok mosolyogva. — „Hát lelkem fiam, — de ki ne ne vess, mert nem éppen tréfa, nem éppen olyan mese ez, mint amilyenek a férfiak látják az ef éle dolgokat. Mondtam már neked esztendők előtt, hogy én és Szentpétery Zsuzsika, Zsigmondnak a húga, mikor a gyürei papságból a mátészalkaiba költöztek, együtt lányoskodtunk. Az én apám gebei

pap volt. Gebe, Szálka közel vannak egymáshoz, majd minden héten együtt játszadoztunk. Emlékszel? Mert már elmondtam nektek, hogy estünk egyszer, virágszedés között egy nagy árokba s megmentettem őt, a halálra ijedtet s hogy mentünk haza, lopva, a kertek alatt, csurom lucskoson ...” — „Tudom anyám, emlékezem. El is mondtam Zsuzsika néni-nek Pesten ...” —”Hát mikor Szentpétery Zsiga már pesti színész lett, egyszer hazajött, meglátogatni a nyírségi rokonokat. Zsuzsikát pedig, hogy apja elhalt, elvitte magával, hogy majd gondját viseli. Azelőtt a híres Déryné tartotta sokáig. Később felvitte édesanyját, anyám nénjét Szegheő Zsuzsannát is. A kis Zsuzsi nemsokára Egressy Gáborné lett. Fia született, — Ákos — akit te is emlegetsz. Későbben lánya, Etelka, akit Petőfi is megénekelt, most a jeles festő Telepy Károly felesége. Az idő telt, 4-5 eszten-deig nem láttuk egymást. Egyszerre megszállta őket a honvágy s hazajöttek vizitába. Zsuzsika gondolta magában; hogy a református papnak, ha egyebe nincs is, gyereke az bőségesen szokott lenni. Hogy kedveskedjék annak, akinek éppen leginkább szüksége lesz rá, elhozta magával a kis Ákos kinőtt, apró ruhácskáit. Főkötőket ingeket, pántlikás ujjasokat, cipőket, meg egy furcsa, cifra kis köpenyeget. Te Gyulám akkor voltál 15 hónapos, így azokba a kicsi színész ruhákba éppen te voltál belevaló. Te vetted fel, rajtad nyütt el ... A főkötő a fejedben, az ingecske a szívedben . . . Meg lettél babonázva. Ezért kellett neked, akár akartál, akár nem, színésszé lenned. Meg lettél babonázva ...”

Ennek az istenadta nagy művésznak négy szerelme volt: a magyar nyelv, a szabadság és félistenei: Petőfi, Jókai . . .

1899. július 31. A segesvári csata Petőfi halálának félszázados évfordulója. Őt kérték fel, hogy a fehéregyházi síkon, Petőfi hamvait is takaró sírhant felett, melyre akkor állították föl a halhatatlan lantos

szobrát, szavalja az ünnepi ódát. Amit nem kisebb ember írt erre az alkalomra, mint Jókai Mór. Nyári napnak arany heve dűlt. Ezrekre menő tömeg zúg. De halálos csend lesz abban a pillanatban, mikor egy tüneményes jelenség lép fel a szószékre, a fekete bársony díszmagyarba öltözött E. Kovács Gyula:

Elhangzottak a nagy költő remekbe kovácsolt versének utolsó rímei:

*„Ércből volt a szíved, míg dobogott elve.
De lángra,gyúlt a haza s szabadság nevére:
Most érc vagy egészen,
Hát szív vagy egészen!”*

De elnémul az éljen, nem zúg a taps . . .

A művész halálraváltan zuhan az őt környező ünneplők karjaiba.

A magyar szabadságharc gyászünnepén magyar verssel az ajkán, Petőfi sírja felett, Jókai szavaival dicsőült meg. Két nap multán a házsongárdi kis temető Pantheonja fogadta ölébe..

Diadalút

Régi barátsággal annak,
akiről írtam.

Thália rozoga szekerén indult el Kassáról a kis Petrás lány, aztán fejedelmi óceánjáróval érkezett meg Kinsky grófné Newyorkba. Közbeeső stációk Kolozsvár, Budapest, Bécs, az osztrák fürdővárosok, Berlin, London.

Pestnek a Vámházkörúthoz közeli futó utcáiban, már a kora reggeli órák során rendszeren látni lehet így lányos alakú idősés dámát, egyszerű, habár kissé livatja múlt elegáns angol kosztümben, melyről kiált a, legelső cég márkája, hogy az annak idején a New-Bond-streeten, vagy a Piccadillyn készült. A hölgy bevásárolni jár. Olyan feltűnő jelenség, hogy mindenki megfordul utána. Megnézik, bámulják és tűnődnek rajta, ki lehet ez a rendkívüli jelenség”?

Pedig volt idő, mikor nevétől visszhangzott az Bgész város. Istenítették művészetét, falták a körötte burjánzó és nem éppen megbízható pletykákat. Mert akármennyire bámulója volt arányban állott azoknak számával az irigyei!

A könnyű dalművészetnek olyan három csillaga ragyogott akkor a Népszínház festett egén, amilyen se azelőtt, se azután soha többé. Blaháné, Hegyi Aranka és Pálmay Ilka. Az aranyos Ilka! Csak így emlegették. Az az idő volt az, operett fénykora. Akik Qiég szerencsések voltunk ezeket a tüneményes teremtésekét színpadon látni, úgy tűnik fel nekünk, mintha csak álom lett volna az egész. Csuda hangok, tökéletes művészi játék, kellem és báj együtt. Isten-

adta tehetségük vitte fel őket. Akkor még nem volt ösmert a pajtásoskodó protekció és üzleti reklám. Nem is tűnnek el napról-napra, mint az utolsó idők tiszavirág sztárjai. Ha már a múlté is a nevük, de az mégis örökké és fényesen él a magyar színészet történetének legszebb lapjain. Csodálatos, legendás egy triumvirátus az övék!

A múzsák három gráciája között, aranyos Ilka volt a legfiatalabb.

A Kassai főutcán, a Schalk-ház felé egy sugárnövésű gyermekleány libegett el mindennap. Hóna alatt egy alaposan megviselt táska, rajt kopott aranyozással „Musik” jelzés. Gyönyörű, göndör, szöke mint a búza, haja két copfban a térdét verte. Sietett, hogy meg ne lássák, mert titokban járt zenét, éneklést tanulni. Fiatal hadnagyocskák, nyalka jogászok, tejfeles szájú diákok meredgették suhanó alakja után a szemüket. Ez a tündéri teremtés Petras Gusztáv mérnök úr leánykája. Az Ilka; — A kislány Ungvárott született. Apai ágon is nemesi a család, az anyja meg poéta Gyöngyössy István dédunokája. A kis Ilus még majdnem csecsemő volt, mikor félárván marad. A szép Petrásné fiatalon meghalt. A leányka kilenc éves koráig az atyafiság tutorkodása alatt élt. Akkor Eperjesre került és dédelgetett kedvence lett a társaságnak, melyet csiripelő éneklésével mulattatott. Ott látott először színészeket s aztán folyvást azokat utánozta. Az asztal alatt rendezte be magának a színpadot, hol borzalmas tragédiákat játszott. Vagy ő ütött agyon valakit, vagy őt verték halálra. Eperjes után Kassára hurcolkodtak. A záróban tanító Orsolyáknak, nem nagy örömük tellett az eszes, de hét ördöggel is felérő, tanulni sehogysem akaró kislányban. A későbbi utolérhetetlen Mebánts-virág kisasszony, mindig a színház körül settenkedett, holmi iskolakerülések árán is. Végre a tisztelendő nővérek, mint javíthatatlant, eltanácsolták az intézetből. Erre otthon tanult, ha tanult... Kis

esze egészen másfelé kalandozott, egy álmvilágban. De annál inkább rávetette magát a zongorázásra, éneklésre, táncrea és korcsojázásra. Ki sejtette volna, hogy mindezen haszontalanságok, milyen fontos dolgok lesznek jövő életében! És már jöttek a szerelmes levelek is. Petrásnak terhes lett a zenelecke, nem birta fizetni, hát lemondta. De Ilka más fából volt faragva, törhetetlenül ment a maga útján, hitelbe járt a mesterekhez. A nagymamája pedig már partit keresett a számára, mikor nála mulatott Ungvárolt. Ilka hallani se akart férjhezmenésről, tiltakozásán annyira felbőszült az öreg asszony, hogy feipakkolta és visszaküldte Kassára. Az apai háznál megeredt a nyelve.

— Apám, én színésznő akarok lenni!

— Hogyne, hát még tisztességes családi nevünket sem áttalanád kipellengérezni?! Ne is merj erre gondolni.

— Ha édesapám nem enged, hát megszököm. De esküszöm, színésznő lesz belőlem.

— Hisz azt se tudjuk, van-e tehetséged?

— Jöjjön velem valamelyik színészhez, vagy az igazgatóhoz, hallgassanak meg.

El is mentek Lászy Vilmoshoz.

— íme a lányom, direktor úr, aki megbolondult és mindenáron színpadra akara menni. Kétségbe van ezért esve az egész család.

— Az nem olyan égbekiáltó szerencsétlenség, mérnök úr. Ma már a leg job famíliák hölgyei mennek erre a szép pályára. És mit szeretne játszani kicsikém!

— Stuart Máriát, vagy a Káméliás Hölgy-et! — vágta ki nagy bátorsággal és kedves tótos dialektussal, ami Kassán járta.

Lászy mosolygott és kissé leforrázta a fruskát, mert egyenlőre csak statisztáltam fogja, hogy megszokja a színpadot. Ilka hát színésznő lett. Apja ko-

nokul ragaszkodott, hogy családi nevüket nem engedi használni és hosszú tanakodás után megállapodtak a Pálmay, — szinte szimbolikus — névben. Eleinte sok baja volt, csúfolták kiejtését, a kóristanók sok borsot törtek az orra alá, bosszantotta őket, hogy az úri kisasszonyka mindenkép mégis valami megkülönböztetett figyelem részese. Első fellépte csak néma szerep. Másodszer a Fatinicában kapott egy nyúlfarknyi szólót. Biztató nagy taps és mégtöbb irigy. A kassai szezon nem elégítette ki ambícióját, elszerződött hát Győrfiékhez. 600 forintos, akkor fejedelmi stafirunggal, rukkolt ki az édesapja. Eperjes, Ungvár, Máramarossziget az állomásai. Kis sikerek, nagy csalódások.. Csak haza, Kassára! Ott hazai melegség várta!... A társulat komikusa és főrendezője Szigligeti József volt. A nagy író fia, aki nem volt különös tehetség és hogy mégis szerződtették, az csak az apja iránti kegyelet. Ráadásul iszákos, megbízhatatlan, durva fickó. Szemet vetett a gyönyörű gyermekre, akinek nagy jövőjét megsejtette. A maga módján udvarolt. A kis liba hiúságának tetszett, hogy a társulat legtekintélyesebb tagja kurizál neki. Szigligeti felkereste Petrás urat és annak rendjelmódja szerint megkérte a serdülő hajadon kezét, azzal a biztatással, hogy nagy művésznőt farag belőle. Ekkor már begyulladt a kisasszony! Aperte megmondta Szigligetinek, hogy nem lesz a felesége, mert nem szereti. A fiatal ember öngyilkossággal fenyegetődött. Szegény Iluska hát ijedtében mégis igent mondott. Nászútjuk Pestre vezetett, amúgy is mindketten a budai arénába szerződtek. Szigligeti Ede és egész családja nagy szeretettel fogadta a menyecskét és azzal a titkolt reménységgel, hogy ez a tündéri gyermek majdcsak embert farag haszontalan fiukból. Kutyából pedig nem lesz szalonna! A mindenkivel goromba, folyton részeg férj nem kímélte az asszonykát, ütötte, verte, míg az utolsó garast oda nem adta. Az apósa pesti tartózkodása alatt Káldy Gyula

énekmester keze alá adta. Ez alapozta, meg Pálmay későbbi tökéletes énekkulturáját. Kecskeméten Szigligeti az italtól már őrjögővé vált. Téli víz idején jéghideg szobában, étlen-szomjan tartotta az ütlegektől amúgy is legyengült teremtést. Tűnődött a szerencsétlen, hogy mitévő legyen? Ötletszerűen megszökött. Szolnokon utolérte a férj és revolverrel támadt rá. Visszaakarta vinni. Minden erejét összeszedve Pálmay mégis annyit ért, hogy Pestre utazzanak. Rákosi Jenő, aki számontartott minden tehetséget, tüstént követet küldött hozzá, meghívta próba éneklésre. Rákosinak nagyon nem tetszett a menyecske arcán az a hatalmas kék folt, — a szolnoki verekedés emléke — és azt kérdezte, nem anyajegy az! Szigligeti rögtön megfelelt rá:

— Szegény kis feleségem leesett a grádicson...

A próbatétel fényesen sikerült és a Népszínház 3000 forinttal szerződtette. Persze az előleget a férj-uram vágta zsebre... Első fellépése a Sárga Csikq Máris tökéletes diadal. Majd rendre jöttek a régi világ bűbajos operettjei. Még Blaháné mellett is ragyogott Pálmay csillaga! Nevét már akkor az egész ország ösmerte és így kapott ajánlatot a kolozsvári intendánstól. Ez jól jött Szigligetinek, mert nagyobb gázsit követelhetett és mert hogy ezt Rákosi megtagadta, kényszerítette feleségét, menjenek Erdélybe.

Már első este a Cornevillei harangok-ban szívébe fogadta a kincses város finnyás, kényes közönsége. Pedig Erdélyi Marietta volt az eddigi kedvenc, veszélyes riválisa Minden este virág volt körülötte a színpad, de borzalmas volt titkolt élete a részeges, kegyetlen féltékeny férj mellett. Megint úgy megverte, hogy valóságos isteni csuda volt életbenmaradása. Már a lapok is írtak a botránnyról. A berúgott emberállat, ezért is őt okolta és megfenyegette szegénykét, hogy megöli. Mikor már valamennyire összeszedte magát a beteg lélek és felkelhetett, egyenesen elszökött az egykori híres és jólelkű primadonna, Papp

Miklósné Szabó Pepihez s annak úriházában talált védelmet, menedéket. Hatodnapra jött rá Szigligeti hogy^ hol bujkál és próbált találkozni vele. Papp Miklós erélyesen kiutasította. Folytak közvetítve a tárgyalások a válásról. Szigligeti csak úgy ment bele, ha Pálmay átveszi hatezer forint adósságát és három-ezret ad neki útiköltségre. Ezután, mert nem bírt megmaradni, a kolozsvári társaság bojkotálta, hát hazament Pestre és ott folytatta korhely életét, míg azt be nem fejezte a lipótmezei tébolydában...

Pálmay teste-lelke felszabadult a gyötrelmekről, mikor kimondták a válást. Lassan összeszedte magát és dicsőségének szekere megint beletalált a régi kerékvágásba. Másfél évig bálványozta még Kolozsvár, de akkor aztán már elfogta a cigányos változás láza, pláne hogy megkapta Evva sürgönyét, aki Rákosi utóda lett a direktori székben.

Újra a fővárosban! Nagy fizetésre, nagy lakást rendezett be és magához vette már öregedő édesapját. Petras úr már roppant büszke volt híres lányára. Egész napját betöltötte az újság, mert minden sort elolvasott, mely lánya fellépteiről szólt. Emellett még egy passziója volt: tucatszámra gyűjtötte az énekes madarakat. Tele volt azokkal a szobája. Mindegyiknek nevet adott, csupa hírneves énekes-nőkről keresztelte el azokat. Egyszer Hus fáradtan jött haza a színháztól és Petrás nagy kétségbeeséssel fogadja:

— Képzeld, Hegyi Arankának pipje van a nyelvén!

Ilka nagyot nézett, nem értette, hogy lehet ez? hiszen épp az előbb próbálta vele a csókolódzó duettet és semmit sem vett rajta észre_

— Aztán — folytatta Petrás apa, — a Tuolla Emma megint összeveszett Wilt Máriával és kitepte annak az egész farkát . . .

Lón erre, — megértve a nagy kalamitásokat — óriási kacagás!

Habár Blahánéval és Hegyivel kellett osztoznia a sikerben, mégis térdig járt a rózsákban, öltözékeivel, fogataival divatott csinált. Később, Práter-utcai kis palotájában, Pest előkelősége egymásnak adta a kilincset. Népszerűsége napról-napra nőtt. Habár nevét teljesen szárnyra kapta a hír, ő mégis folyton és szorgalmasan tanult. Különösen Prielle Cornelia finomságait leste el. Kacérkodott az irodalommal! A lapok csinos verseit közölték, sőt kötete is jelent meg.

Egyik vakációját Ischlben töltötte. Később Silberrel léghajóra szállt így hát Pálmay az első magyar repülő. Vecsésen értek földet. Szóival rekord volt.

Azokat az operetteket, melyek utolérhetetlenek, sőt ma már a klasszikusok rendjébe sorozzuk, Pálmay, az „aranyos” vitte diadalra. Természetes, hogy töméntelen imádója volt, pláne a kaszinó urai egytől-egyig. Egy este az öltözőjébe küldött virágcsokrok egyikében, roppant meglepetésére, jegyese, Orczy Elek kötelezvényét találta, láttamozva Üchtbitz és Batthyány tói, melyben anyja, az öreg halála után, a híres Orczy házat, vagy százhatvanezer forintot ajándékoz a dívának. Persze feles számmal lévén irigyei, azok tele tüdővel fújták a rágalom harsonáját.

A népszínház Bécsbe ment pár vendéjátékra. A nagy triászt: Blahánét, Hegyit és Pálmayt rajongó lelkesedéssel fogadták. Pálmay a bécsi operától, próbaéneklés után, szerződötési ajánlatot kapott. De a szíve hazahúzta. Hogy kedvébe járjanak, ittliion nagyszerű szerepekkel halmozták el. Azt mondja neki Evva:

— Maga egy angyal képibe bújtatott valóságos ördög! Volna itt valami remek szerep a részére, de nem merem a darabot előadni, mert túlságosan frivol.

Pálmay elolvasta a szöveggönyvet és vállalta, hogy eljátsza. Nálunk darabnak még olyan kasszasikere addig nem volt. Ez a híres Nebántsvirág.

„Millen idők, millen idők!” mondjuk mi a Lili öreg bájával, hiszen mai szemmel nézve, bizony az ártatlan gyerekség. Szent, hogy a szerep teljesen Pálmay egyéniségére szabódott. Ezeket követte a Nisch, aminek előadásakor a lapok botrányt csapta^ és a rendőrség is beleavatkozott. Hogyne, ilyen erkölcstelen merészség! Pálmay fürdőruhában szaladt át a színpadon. De milyen volt ez a ruhái! Harisnya, térdigérő bugyogó és rendes hosszújjú derék. Szóval olyan, aminöben a nagyanyáink lubickoltak . . . Ezt követte élete legnagyobb teljesítménye Rákosi Jenő Magdolnája. Erös drámai szerep. Ebben mutatta meg igazán, milyen mívész, mit ér és mit tud. Ezután kapta Ambergtöl egy kéthónapos amerikai turné ajánlatát hatvanezer korona és két személynek járó teljes ellátással. Pesten melegen búcsúztatták és egyelőre Bécsbe ment, hogy a tengerentüli út előtt gyakorolja a német nyelvet. A bécsiek pedig ottmarasztották. A Wiedeni színháznak lett egyeduralkodó primadonnája. A Nebántsvirág előadása után, híres partnerével Girardival bemutatta magát gróf Kinsky Jenő. Ez egy regény első fejezete , .

Pálmay hamarosan grófné lett. Neve bekerült a Gothai Almanach Ebenbürtig fejezetébe, a család többi atyafisága köz é, az Ausperg, Lichtenstein, Montenuovo, Thunr und Taxis hercegek, a Löwenstein, Wolf-Metternich, Wilcek, Czernin, Thun, Hohenstein, Mennsdorf-Pouilly, Rességuier, Brugging grófok fényes listájára.

Esküvö előtt két nagy titkot vallott be Kinskynek. Az egyik tipikusan asszonyi, pár évvel fiatalabbnak mondotta magát. Csak annyi baj legyen, nevetett a gróf. A másik már komolyabb eset: az Orczy-féle kötelezvény! Ezt a gróf kérésére széttépte... Nábobi árat fizetett Pálmay a boldogságért.

Lakodalma estéjén a Heisses Blutban játszott. Kinsky kapacitálta, hagyja ott ezt a cigány életet.

Pálmay persze nem volt hajlandó. Mikor a házasságának híre kipattant, első volt a gratulánsok között a sógornője Ressãoüier grófné, aki első látásra megszerette Pálmayt és mint önkéntes követ kijárta, hogy az újdonsült férj anyjától is meghívást kapott családi reggelire. Az öreg dáma melegen és meghatottan ölelte keblére menyét . . .

Nem kis dolog vala ez, mert a grófné arisztokrata-bb volt a legmerevebb mágnásoknál is. Érthető. Mert ő maga tiroli kispolgár lánynak született: Zauerer Mária.

Közben vendégszerepelt Berlinben. Újabb hódítás! Kinsky hűségesen felutazott hozzá, ha csak pár órára is. Többi idejét a kártyaasztalnál élte. Szenvedélyéről nem tudott lemondani és ezzel eljátszotta a herceg Kinsky féle örökségre való kilátásai, is. — Majd althófeni csudás villájukba vonultak vissza és a kis grófné egyelőre lemondott a színpadról. A család valamelyik tagja állandóan náluk vendégeskedett. Majd esztendeig tartott az idill. A harmóniát váratlanul megzavarta Koburg-Gothai herceg meghívása, hogy menjen udvari társulatával Londonba. Ezt nem lehetett visszautasítani. A meningeni együttes a Drury Laneban mutatkozott be, az egész angol udvar jelenlétében, Pálmay ott is ragyogóan beérkezett. Annyira, hogy a Savoy szerződtette. Emberfeletti erőfeszítéssel gyakorolta az angol nyelvet. Vérébeli brit tekét is bámulatba ejtett tökéletes kiejtésével. Első fellépte a számára irt Grand Dukeban volt. A lapok egyhangúan megírták, az est fénypontja Pálmay, aki felülmúlta önmagát. Közel 200-szor ment egymásután. Pálmay a zárkózott felső tízezer társaságának becézett kedvence, az ősrégi paloták kapui kitarultak előtte. Ilyenkor esett meg vele egy kínosan komikus dolog. Beresford lady ebédre hívta. Ott volt Edward a bonvivant trónörökös is. A lakáj először természetesen a fenséget kínálta. Az nem vett. Utána következett a grófné, aki alaposan kipakolt a tányér-

jára és nyugodtan, jóízűen evett. Az egész társaság kövéváltan ült. Kinskyn látszott, hogy a föld alá szeretne süllyedni. Szegény Pálmay nem tudta a szigorú etikettet, hogyha öfensége nem vesz valamiből, akkor senkinek sem szabad. Mire szegényke észrevette magát, alaposan elment az étvágya.

Az ura ismételt zaklatására, megint elhatározta visszavonulását. Nem hittek neki. Volt aki megkockáztatta a kérdést: „Grófné, látta már a napot délbén lenyugodni?”

Nem is tartott soká. Bécs visszahódítá. Első felléptén a király is tapsolt. Pálmay dúslakodott a sikerben és a pénzben. Hihetetlenül megfizették. Az ura meg tovább kártyázott. Egy szép napon ott állott, hogy nem bír becsületbeli kötelezettségének eleget tenni. Pálmay kapta magát, eladta összes ékszerreit és áldozata árán a gróf kifizette a kártyaadóságot.

Nemsokára meghalt az öreg kegyelmes asszony. S habár 6 gyermeke volt, Kinsky örökölte fele vagyonát, vele a namiesti birtokot. Anyagi viszonyaik rendbejöttek. Pálmay közben operáción esett át, utána elutaztak üdülni Olaszországba. Keresztülkassul bekódorogták. A legjobb társaság látta őket vendégül, a pápa is fogadta és a szép asszonynak dedikált fényképét adta emlékül. Hazatérve nagy cécóval avatták be a namiesti roppant birtok új gazdáját. Az úrnőt bálványozta a személyzet, nemkülönbén a főúri társaság. Vadászat, ünnepélyek, estélyek szakadatlan sora volt a kastély és a park. De Kinsky most még eszeveszettebben kártyázott. A grófné végre sarkára állt és kijelentette, hogy ezt nem túri tovább. Vagy ő, vagy a játék! A férj erre elutazott — vadászni. Pálmay pedig beadta a válópert.

Ő maga szintén utrakelt, Amerikába. Ott megint aratta a babért. Mérhetlen vagyon urai kérték felesegül. Olyanok, akik még ott is nábobnak számítanak. Pálmay okulva két házasságának csődjén, nemet

mondott Azután minden további tervét áthúzta a honvágy. Hajóra kelt. Alig tette szárazföldre a lábát, a fiumei magyar társulat már kérte, játszón velük. A régi elragadtatás viharzott felé a nézőtérről. Mindenki bámulta, a teljes virágjában pompázó asszonyt.

Hazatért hát. Egy rövid bécsi szereplés után, megnyitotta a pesti Modern Színházat. De ez nem felelt meg az ízlésének. Onnan száz estére Beöthyhez szerződött. Nála meg mellőzöttnek érezte magát. Petras Sári, az unokahúga, látván, hogy még csak árnyéka sem lehet a néjének, intrikált, izgatott ellene. Az a Petras lány, aki családjával együtt minden jólétet Pálmaynak köszönhetett.

Közben a világ is változott. Pálmay évekig nem volt itthon, hálátlanul elfelejtették s az új nemzedék más bálványokra lelt. Új planéták ragyogtak az operett festett egén: Küry és Fedák! Pálmay utolérhetetlen gráciája nem hatott, a közönség már csak éveit számolta. Pedig egy igazi művésznő egész fiatalon nem is lehet tökéletes.

De a kultuszminiszter halhatatlan érdemeiért mind a pesti, mind a kolozsvári Nemzeti Színháznak örökös tagjává nevezte ki

Pálmay bölcsen elvonult a csendes életbe. Diadalútja befutott a felejtés sűrű ködébe.

Megtörtént a csoda, hogy a ragyogó nap délben nyugodott le . . .

„Hazánk legszebb reménye...”

József Ferenc királyi hercegnek,
a rózsadombi kedves órák emlékére.

Varázsos emléke gyerekkoromnak, mely ma is élenken előttem áll, az a Barabás Miklós-féle litográfia, mely kopott diófarámájában lógott az ágyam lábánál. Annak kívántam álmos fejjel minden lefekvésnél jó éjszakát és azt köszöntöttem ébredéskor jó reggelt-tel. Legbizalmasabb barátom volt a torzonborz üstökű, nagyszemű, körszakállas bácsi, aki tudott minden keservemről, örömről, csíny te veséimről, vágyaimról. Legalább is én mindezekről szentül meg voltam győződve és határtalanul megbíztam benne. Az arckép alatt, jellegzetes, pompás kézírással a magyar ruhás úr neve: Sárossy Gyula. Felette, — akkor nekem még érthetetlen, — de gyönyörű — és rám bűvös hatással bíró két sor:

*Az élet álom, az valódi bölcs,
Ki ébren él, de mindig álmodik.*

Már mikor nagyobbacska lettem, érdeklődni kezdtem: vajh ki ő? Jóságos anyám megmagyarázta: költő, hazafi, osztrák tömlöcök rabja, fájdalomában esztévesztett boldogtalan . .

Azután már más szemmel néztem rá! S ha az ébredő tavasz első napjaiban kikószáltunk a Pesti-út végén elterülő régi temetőbe ibolya szüretre, a kalapomba összegyűlt illatos kazlacsokát öt részre osztottam. Elsőnek természetesen félretettem a mamáét, Lenkey tábornok obeliszkjét épp úgy körül diszítet-

tem, mint Vécsey kriptájának rozsdás vasajtaját. Egy jó maroknyit pedig elvittem egy kisfiú nyughelyére a református, temetőkertbe, akit kineveztem barátomnak, — ami igen egyoldalú viszony volt, — hiszen ő már félszázad előtt meghalt. Ami különösen vezett hozzá: már omladozó sírkamrácskájára gyönyörű vers volt vésvé. Vagy tizenkét sor, de egy részét még most, vén fejjel sem feledtem el:

*... Pénzes Ödönke, a kedves nyugszik itt!
Kit atyjától azért vett el a halál,
Mert irigylendő szép, jó és okos valál.
Óh! Mikor derül fel ama nagy húsvét,
Drága gyermek, hogy papádé lesz ismét?!*

Az utolsó porció ibolyából, Kovács Iduskávai korszorút fontunk és azt a Sárossy képére akasztottam.

Egyszer nagyobb diák koromban Boros-Sebesen vendégeskedtem. Első ízben jártam ott és késő este érkezvén, a kúriának épp csak hogy a körvonalait láttam. Az utazás fáradalmát nagyszerűen kipihenvén, már hajnalban talpon voltam. A háznép aludt. Kimentem tanulmányútra az udvarra, bejártam a végnélküli gyümölcsöst. Annyira guszthusomra volt minden, hogy elhatároztam a vendégségem alapos meghosszabbítását. Hiszen bőven telt a vakációból és Gyorokot, ahol rendszeren a nyarakat töltém, bár nagyon szerettem, de mégis, hogy túlon túl ismertem ott új élményre nem várhattam. Végezvén a házzal, kísétáltam az utcára. Egyszerre csak észreveszem, hogy az épület főfalán valami négyszögű folt látszik. Beljebb kerülök a kis rózsás előkertbe és ott meglepetve látom, hogy nem más, mint egy jókora vörös márványtábla! Kinek, minek az emléke leheti Közélebb megyek és álmétkodva olvasom a villogó aranybetűk sorát:

*Sárossy itt született és a házból kelt szárnyra,
lengeni nemzeti dalt, hirdetni honfi erényt!*

Az én öreg barátom, bizalmasom szülőháza! Aki akkor élt itt, amikor olyan süvölvény legényke volt, mint most én És én nem tudtam, milyen szent földél hajlott rám éjszaka! Természetes, hogy a sebesi mulatozásomat pláne meghosszabbítottam. Most már nem voltam magam. Minden kóborlásomban erdőn, réten, patak partján velem járt a régi barátom. Furfangosan kifürkészttem, felkutattam mindenkit, akiről csak sejtem is, hogy ösmerte Sárossyt, hogy tud róla mesélni . . .

Így aztán hallottam mindent: az eperjesi diák tüneményes költői pályakezdését, alig, hogy elindult, egysorba került a legjelesebbekkel, együtt élt a Pilyaxi fiatalsággal. Verseit széles e hazában minden házban ismerték, szavalták. Hangja lázas, tüzes, népies, forradalmi és izgató. „Arany Trombitájával” igazságokat harsonázó. Kíméletlen hangjával hallatlanul népszerű lett. A Trombita íveit titokban csempészték ki a nyomdából, szerencsés tulajdonosától másolta boldog-boldogtalan és így lett közkinccs. Később már a ponyván árulták pár garasért. Népszerűségére jellemző, hogy Sárossy az első magyar poéta, aki előadó körúton keresztül-kasul bejárta az egész országot. Ünnepezték mint még soha műzsafitl A szabadság napjának lehanyatlása lett a fináléja az ő dicsőségének. Bujdosott. Sorics néven húzta meg magát itt-ott, ideig-óráig. Milyen áhítatos szemmel néztem ezután az aradi Kereszt-utcában terpeszkedő nagy Vásárhelyi-féle házat! Az a szabadságharc alatt tárt kapuval, terített asztallal várt minden harcos honvédet A két angyali lelkű úrnő, a két testvér Vásárhelyiné, szintén nővérek, a dúsgazdag polgár és polgármester Brüneck lányai: Judit és Julia meleg otthonába menekült nagy gyászával az októberi tragédia napján a négy özvegy: Damjanichné,

Leiningenné, Vécseyné, Lahnerné! Ott zokogták el also könnyeiket . . . Aztán már csak *egy-egy* bujdosó talált náluk rejteket. Sorics is volt a szénapadlás lakója . . .

Végre árulás és kémkedés révén elfogták az osztrák véredek. A kamarilla életfogytiglan Königrätz kazamatáiba csukatja, öt év multán, nagy utánjárással kiszabadul. Pozsonyban megírja híres versét, a „Krinolint”. Gyilkos és pikáns éle Zsófia főhercegnőt, kérlelhetetlen ellenségünket pellengérezzi ki s habár csak néhány megbízható barát bírta kéziratban, mégis a policáj kezébe került. Felségsértési pert akasztanak nyakába, persze megint bebörtönzés a vége. Ott elméje elborul és lassan-lassan könnyörül rajta az irgalmas halál . . .

Az első vasárnap egy közeli faluból átjött házigazdájához vizitába Bóra Pálné tekintetes asszony. Első amit, mint valami égi csudát kitaláltak neki: az én szinte beteges rajongásom és érdeklődésem Sárossy Gyula iránt.

— Ha haza megy, édes fiam, ejtse útba Pankotát. Ott majd én is mesélek és mutatok valamit, ami tudom érdekelni fogja.

Természetes, most már a sebesi napok megkurtitása lett a főcél és boldogan ültem a kávédarálóval vont kisvasutra, mely „robogott” Pankota felé . . .

Falusi kert, középén ósdi ház. Bolthajtásos szobák, zsúfoltan családi bútorokkal, ami az akkori izlés szerint nem volt szép, csak divatja múlt ócskaság. A méteres falak hűvösséget nyári estén is kályhatűz enyhíti. Az ablakon át, így alkonyat táján, mint, valami köd mögül, sejteni lehet a világosi romokat . . .

Bóra néni mesél . . .

Mielőtt azonban rátérnék az ő régi emlékeire, gyermeksége legszebb napjára, muszáj foglalkoznom az előzményekkel . . .

Meghalt az öreg nádor! A császár hely tartó ját őszintén gyászolta az egész nemzet. Nem beszélte a nyelvünket, de szerette a magyarokat. Azok megtisztelték, nagyra becsülték. Hozzánk húzott, nem is tetszett ez Bécsnek. Különösen a szívéen feküdt a főváros rendezése, szépítése. Neki köszönhetjük a mi kedves,, pompás városligetünket. És a Margitsziget akkor még romantikus paradicsomát. Ma is terpeszkedik ott nem egy olyan hatalmas platánfa, amelyet ő maga ültett.

A nádorfik magyarok lettek. Családom öreg tagjai, akik akkor Budán éltek, még mesélték nekem a legendát, hogy a Burg palotája elé csapatostul vonultak a krisztinabeli mesteremberek gyerekei s hársányan ordították:

— Palatinus Pista gyere ki!

Az épen nem udvarképes, többnyire meztéllábas suhancok voltak a cimborák és hívó szavukra a fenséges csemete derűre-borúra ott hagyott stúdiumokat, a rangjához illendő szórakozást és egyre lent termett a téren. Játszottak és verekedtek.

Az öreg Palatinus órákon át nézte a zöld zsalugáterek rései mögül az erejüket összemérő, homokvárat ostromló feleket és jóízűen mosolygott a harcászati csselfogásokon. De cseppet sem bánta, ha a koronás pricecskéket alaposan elagyabugyálták az ellenfél apró hősei. Mikor kicsit megkarmolászva, kék foltokkal tarkázottan panaszkodni próbáltak, az öreg fenség csak annyit mondott nekik:

— Krieg ist Krieg! Napoleon császár volt, mégis megrakták!

Hát, — mint már mondtam, — meghalt a nádor. Méltó gyászpompával temették el, de nem ám a kapucinusok bécsi kriptájába, hanem végső és szent akarata szerint a budai vár kápolnájába.

A nemzet érthető aggodalommal leste a hírt, ki léssen utódja ebben a bizalmas megbízásban!

Végre meghozta a kurír a császár nagypecsétes kegyes leiratát.

Istvánt, palatinus Pistát nevezte ki nádorrá! Aki 29 éves volt akkor . . .

Határtalan lelkesedés árja hömpölygött át az egész országon . . .

Az új helytartó közöttünk nőtt fel. Szeret minket. Ha a szívek világítani tudnának, soha fényesebb illumináció nem esett volna, mint azon az ünnepélyes, vivátos nádori beiktatáson.

A fiatal kiskirály elhatározta, hogy teljesíti régi vágyát, beutazza a egész országot. Persze lázban volt a magyar világ. Pucolták, festették a batárokat. Szelöltették az ősi mentéket, dolmányokat. Az asszony-nép brokát, kamuka viganóit pedig módisabbá alakították. Várva-várta mindenki, hogy szemtol-szembe láthassa a *magyar* nádort.

Aztán elindult ő fensége a nagy útra . . .

Arad is lázasan készült az ő fogadtatására.

Az akkori viszonyokat tekintve, Arad talán a legcsinosabb, legrendezettebb vidéki városka volt. Széles főtéren glédában álltak a szép emeletes házak, bennük minden fajta bolt. A régi nemes stílusú városháza a város szívében pompázott, szemben a későbbi, ma már csak egykori vértanúszoborral, arányos kis barokk palota, kecses harangtornyocskával. Már akkor szép promenádot ültettek a főtéri Aczél ház elé. Kioszkja meg évtizedekig volt az előkelőségek kedvenc szórakozóhelye.

Megjött végre a nádori legfelsőbb látogatás kedves híre!

.Szekerek beláthatatlan raja fuvarozta napokon át a nagyerdőről a zöld ágakat. Az asszonyok, lányok nem rösteltek még Új aradra is átcsónakázni virágért, mikor minden kertet letaroltak. Mesteri kezek szerelték a drótvázakat a házak oromfalára, melyekbe majd a kivilágítás tarka, poharas mécseit rakják.

Természetes, hogy a dekorációk főmotívuma, az akkori idők jellegzetességével, a kétfejű sas ...

Folyt a készülődés a nagyszerű tűzijátékra, mellyel egy Temesvárról kölcsönként furfangos, ob-sitos puskaműves remekelt. Még a katonai kis silbak-házak is vadonatúj sárga-feketén ragyogtak az őszi verőfényben, ellenben a házakon már egyedül csak a háromszínű zászló lengett . . . Négy-öt hatalmas, hozzáértőktől tervezett diadalkaput emeltek . . .

Orczy Lőrinc bárónak, a poétának talán legszebb verse és ma is élő álma az aradi liget, amelyet főispán korában tervezett és valósított meg. Mi még kiserdőnek hívtuk. Bejáratánál finom arányú empire kapu. Két oldalán hatalmas vörös márványoroszlán feküdt, s mi, a város kölykei még évtizedek multán is nagy szenvedéllyel lovagoltuk a bestiákat. Bent az új Lövölde, művész kéz alkotása. Olyan büszke volt a főispán és a város közönsége erre, hogy azzal muszáj volt a nádorispán előtt eldicsekedni. Ez volt a pompa fénypontja.

Végre! Felderült a dicső nap hajnala! — mint a korabeli frázis zengé ...

A nagypiacot rengeteg nép özönlé el. Nem csak Arad vonult fel teljes számban, hanem ott volt a fél megye, sőt a szomszédok: Temes, Csanád és Csongrád is. Onnan főleg a mágnások, gentryk. A polgárházakat vendég karavánok inváziója szállta meg. A városháza előtt a környékbeli uraságok, a birtokos nemesség egy csoportba tömörülten a polgári elemekkel várta a kedvelt, népszerű palatínust.

1847. szeptember 13-án az őszi nap minden aranyát a parádézó városra pazarolta . . .

Harangzúgás. Vívatok orkánja. Mert feltűnik a gyolcs gatyás, vörös mándlis, pörge kalapos rengeteg bandérium a nép fiaiból. Aztán lóháton az úri rend. Majd a mácsai nábob, Csernovics, hat koromfekete arabus paripájától vont fejedelmi pazarságú

hintóban a nagy vendég uraság. Ősi magyar gálában! Meggy szín piros és búzakék köntösét súlyos aranyhím borítja. Süvegén óriási kócsag bokréta.

A fiatal nádor gyönyörű szál deli legény volt. Fajtájának jellegzetességétől elütően: sötét hajú, sötét szemű.

A városháza előtt ékes orációkat kellett végighallgatnia. Brüneck polgármester németül, Szalbeak uram deákul, Fábíán Gábor, már akkor az Akadémia tagja, magyar nyelven köszöntötte.

Most kezdődik aztán Bóra Pálné néném örökszép emléke, amelyről még számtalanszor megemlékezett aradi remetelakában.

Apja, Herr Ádám a város főindzsellére. Nagy műveltségű, világot járt, heidelbergi diplomával hazatért férfiú volt. Leánykáját a kor minden igényének megfelelően neveltette. Őt szemelték hát ki, hogy a Polgári Lövölde előtt, az aradi lányok nevében üdvözlje nádorunkat. Herr uram háza a Kereszt utcán állott és közvetlen szomszédságukban lakott a család jóbarátja Sárosy Gyula. Ki lett volna méltóbb megírni a hódoló rigmust, mint a már országoshírű poéta? .Aki, mert nagyon szerette Tónikát, hát készséggel állt kötélnek . . .

A lövőház előtti gyepes téren várakozott a város színe-java. Mint egy színes virágágy övezte a zöld fűvet remek asszonyságok, tündéri lányok koszorúja. Volt min legeltetnie szemeit a daliás vendégnek...

Huszonnégy fiatal serdülő hölgy, csupa válogatott üde virágszál, tavasz az őszben, állt sorfalat. Köröskörül a trikolor színei: piros pruszlik, zöld ro-kolya, fehér kötenykével. Kihányva mindez dúsan ezüst zsinórral. Fejükön pillangókkal kivarrt párta, középen szív, abban a nádor szép nevének kezdőbetűje. Kezükben nehéz selyemből varrt kis lobogó.

Élükön Herr Antónia kisasszonyka!

Tonika mély bókot csap és rágyújt a versre:

*„Anyáink azt mondák nekünk
 Készüljetek fel szende gyermekek,
 Megérkezett Hazánk legszebb Reménye!
 — Mi nem tudók képzelni a reményt,
 Mert gyenge szívünk még csalatkozást
 S messzibbre, néző vágyakat nem ismer:
 De tisztelhetvén Fenséged személyét,
 Mi úgy találjuk kis szívünk szerint
 Hogy e hazának nemcsak Szép Reménye,
 Hanem fölöttébb Kedves is, Nagy is.
 Most már tehát ösmerjük a Reményt,
 Kitől egy pillantás is boldogít.
 Ki békét készít aggodalmainknak
 És látcsövet küld egy nemzet szemére,
 Hogy a jelennek tükörén keresztül
 Lelkünket a jövőbe vonja be,
 S láttassa a boldogság képeit,
 Melyről apáink gyakran kétkedének.
 Óh Isten! Ily Remény reményenek is szép!
 Hát még, ha majd, mint hisszük, teljesül!
 S minden bizonnyal teljesülni fog.
 Mikor már mi hölgyekké leszünk
 S dicső Honunknak legszentebb szerelme
 Egy-egy virággá fejlődik szívünkben.
 Ó akkor, István, édes Hercegünk
 Hadd ily virágból fonni koszorúdat,
 Mert ily virágnak hervadása nincs!
 Addig pedig fogadd el kegyesen,
 Elébed hintett friss virágainkat,
 Melyből magunknak egyet visszatartunk
 S az e napnak Nefejejtse lesz.*

Ismételt udvari pukkerlival átadta a fenséges hercegnek lobogóját, melyre arany betűkkel rá volt nyomtatva a vers és ez az ajánlás:

„Polgári hölgyisztelet: 24 sarjadó polgárlánykák közül Herr Antónia által bemutatva. Arad, szeptember 13-14, 1847.”

Természetes, hogy az ünnepelt férfiú összecsókolta a piruló, de boldog kis lányt és a többiek kosárkaiból záporozó virágtömeg illatos szőnyegén besétált a lövölde ékes termeibe.

A nagy hőségtől eltikkadtan a nádor egy pohár friss vizet kért. A város fiatal doktora, Darányi János, aki csak nemrég hagyta el a bécsi univerzitást, rohant a parancsot teljesíteni, a palatinus teritéke melletti poharáért. Darányi loholva hozta a hűsítőt. Hercegünk mohón kiissza a kristály poharat és aztán széles mosollyal olvassa annak aranyos cirádákkal vésett feliratát:

„Bort iszik a magyar ember, nem vizet!”

A derék öreg polgármester majd a föld alá süllyedt szégyenletében, a billikom a magnum áldomás Szt János áldására volt szánva!

A herceg úr pedig jóízűen kacagott s átadta poharát megőrzésre a mellette álló kamarásnak. Hazavitte emlékül, Tónika zászlajával együtt . . .

A lakomát tánc követte. Hajnalig ropta ő fensége is. Felsőégbájú hajadonok voltak kiválasztottjai, de a megbabonázó jelenség, Kornhoffer Nina foglalta csak el. Vele járta kivilágos kivirradatig a langanst és a polonézt. Tüzes csillag a lányka két bogár szeme, az ifjú herceg szíve pedig tapló . . .

Fordult az idő kereke . . .

Egy esztendő múltán Sárossy Gyula tele tüdővel megfújta az „Arany Trombitát” és ezzel megindult élettragédiája . . .

Egy esztendő múltán az ifjú nádorispán össze-
 ütközésbe került az uralkodó házzal, ő adta ugyanis
 át a császárnak az országgyűlés feliratát, melyhez
 állását kötötte, őt bízta meg a felelős magyar miniszter-
 elnök Batthyányi Lajos gróf, hogy álljon élére a
 Jellasich ellen induló magyar seregnek és ő ezt a fel-
 adatot magyar szívvel, bátran elfogadta. Természe-
 tesen hogy kegyvesztett lett és 1848. szeptember 11.-
 én, — ép az aradi céció első évfordulójakor, — leg-
 felsőbb rendeletre titokban el kellett hagynia a
 budai várat . . .

Hazánk szép reménye hát köddé foszlott . . .

István, mint száműzött halt meg 1867-ben Mea-
 toneban. Pont lett téve élettragédiájára . . .

És „Hazánk szép reménye” ködbe fűlt álom lett
 csupán . . .

A vén obsitos

A nógrádi dombok között, a kies fekvésű Diósjenőn született, imádta a pátriáját, azért holta napjáig mindig csak kolozsvárinak vallotta magát. Legnagyobb büszkesége volt, hogy ottani polgár és háziúr.

1842-ben született. Apja a falu jegyzője,^ büszke nemes ember, édesanyja is nagy famíliából való: Jakabházy Emília. A faluházán élték csöndes, munkás életüket. Három kislány népesítette a családot, meg egy fiú, a Pista gyerek. A lányokat majd eléri természetes sorsuk, csinos, derék, dolgos teremtesek, csak eljön értük egy jóra való ember. A fiúcska jövője felől szótték-fonták szép reményeik szivárványos fátyolát, melyen fényes csillagok ragyogtak. Pap lesz. Kálomista pap. Szép életű, komoly ember.

Pista, szülőfalujában tanulta meg a silabizálást, betűvetés mesterségét, úgy ahogy. Jobban szerette a szabad életet Olyan falufutó gyerek volt. A közeli regényes dombok, titokzatos homályú erdők, a regék csuda várai, a Királykő, Királykút, Bálványkő, Tárugrató, Oltárkő, Bálványos benépesítve fantáziájával, bizony kedvesebbek voltak neki, mint a rektor úr tempós tanítása. Otthon, próbálták téríteni, tanáccsal, kaláccsal, jó szóval, virgáccsal. Nehezen ment, de mégis Isten segedelmével átvészelte a normál iskolát. De mi lesz most? Régi jó plánuma volt minden kaputos embernek, ha református volt, a debreceni kollégium. Oda megy a fiú és prédikátor leszen belőle.

A fickó ösztönösen más pályára vágyott. Még sohase látott színházat, de a szülői házban sok szó

esett a nemzet napszamosairól, nyelvünk apostolairól. Lelkében egy kis ördög bujkálva biztatta, légy színész. Lakatot tett a szájára, soha ki nem mondta, félt, hogy gondos szüleinek bánatot okoz. Pedig tudta, látta, hogy asztaluknál mindig szívesen látott, megbecsült vendégek a faluzó színészek.

Elkerült hát a Hortobágyra. Debrecen városába. Új élet, új képek és új színek varázslatos panorámája tárult eléje. A konviktusi gondatlan, víg diákélet is ínyére volt. Azonban meg kellett magát becsülni a tanulásban, mert mint vérrokon a Csehszombaty alapítványt élvezte. Mint aféle hangos gyerek, tagja volt a kántusnak, cívis temetésekkor ez hozott is valamit a konyhára. A diákbandában szekund fuvolás lett. Tanult is, de furtumfúrt csak az motoszkált a fejében, hogy lehetne hamarosan kész, önálló ember. Egyszer pecsétetes levelet hoz neki a posta. Édesapja írta, szépséges, kicirkalmazott betűkkel: „Édes fiam, Alsó Dabason megüresedett a rektorság, ha van merzed és erőd, foglald el, szabad ember leszel és kereső, egyelőre ez is elég, s ha lesz egy kis spórolt pénzed, vissza mégy Debrecenbe és tovább tanulsz, felveheted majd a tógát. — Elment és megválasztották. Mégis a szabadság mellett nem volt ínyére az új pálya. Valahogy nem fült a fogához az apró nebulók tanítása. De ha feljutott vasárnap délután a szószékre, elmondani a könyörgést, az kedvire való volt. Akkor sátoros ünnepe lett a lelkének. Maga komponált imádságokat, neki eresztette a hangját, csak úgy csengett bele a dabasi eklézsia kis temploma. És rájött, hogy magának szintén nagy élvezete, nem ugyan az oráció, hanem hogy szavát hallgatják. A kis ördög megint hiúságra birizgálta a lelkét.

Most már újult erővel ébredt benne az eddig öntudatlan vágy, mégis csak színész lesz. De az isten szerelméért se merte volna ezt szüleinek tudatni. Félt, hogy ha papságának reményeit romba dűlni

látják, keseregnek gyászba borulnak, talán el se tudják majd viselni a gyalázatot . . .

Faképnél hagyva Dabast, bizonytalan plánumokkal visszazekerezett Debrecenbe. Aztán egy év múltán, akár mennyire hadakoztak az otthoniak, ő kelme bizony csak felcsapott színésznek

Legációra indult, így hát feltűnés nélkül hagyhatta el az ősi iskolát és Szentpéter lovain vágott neki a kassai országútnak, jó tíznap marsolás után el is ért vágyai Mekkájába, Kassán társulatra akadt, de még nagyobb öröme, egy volt társára is: E. Kovács. Gyulára! Az szintén diákból lett színész, az se hallgatott szülei óvó, intő szavára, felcsapott vándor komédiásnak. Gyula pajtás két évvel volt idősebb nála, a kollégiumban is felette járt, már akkor társai mint költőt és mint nagyszerű szavalót dicsőítették. Kitoró örömmel ölelték egymást. Gyula rögtön védőszárnyai alá vette és nagyon melegen beajánlotta a direktornak, Latabár Endrének, aki csak annyit mondott neki: látom amice, hogy azt a húsdarabot, ami a szájában van, jól tudja forgatni, ezért maradjon itt. Besorozták színész közkatonának, egyelőre lénung nélkül.

Végleg belecsöppent a kalandos, regényes életbe. AHg pár nap múltán, már szerepet kapott, nem is kicsit. Ki kellett vágnia a rezet! Jókai Szigetvári Vértanúkjából osztották rá Machnumanzádát. Bemagolta szóról-szóra. Pártfogó ifjú pályatársai E. Kovács, Kondi Guszti, Veres Laci oktatták, akik már átestek a tűzpróbán. Lassanként megtanulta tőlük a Színész mesterség minden csínját-bínját. Ki is maszkírozta úgy, hogy alig ismert magára. Az első fellépés sikerül és még öreg napjaiban is említé, hogy a jeles művész Gönczi Soma nagyon megdicsérte. Nagy hasznát vette a kollégiumból hozott kis muzsikális tudományának. A tekintetes igazgató úr befogta énekes Iserepekre. Akkor még a színészeknek mindent kellett játszani, nem válogathatott nagy finyásan, hogy mi

vág az „egyéniségéinek. Váradon már elsőrangú énekes szerepet kapott; a Szegedi Kupec-ben Lajost és partnere a nagyhírű primadonna Szabó Pepi volt. Pályafutása harmadik évében megint Kassára került. Az országban szanaszét csatangolva, asztrákán prémes bundáját, búzakék kiteremtettéztet dalmányát ugyancsak elnyűtte. Téli idején egyetlen szatinklott nyári ancungban járt. Majd megvette az istenhidege. Elviselte, hiszen élesztette belül a lelkesedés szent tüze. A Király Házasadik előadása utáni reggel próbára sietve, megállítja egy tekintélyes külsejű úri ember, előbb tetőtől-talpig végig mustrálja, aztán nagyon feldicsérte esti szerepléséért. Délután kis kamrájában beállított valami szabóinas,, azzal, az üzenettel, hogy azonnal keresse fel a mestert. Vajjon mit akar, tűnődött az ipse. Nagy csudálkozására, meg volt rendelve számára egy szép attila nadrág, és az ahhoz divatos, cifrán kivarrott fekete szűr.

— Majszter uram, ezt én sohase tudom megfizetni.

— Ne tessék vele törődni. A hét végére kész lesz, aztán viselje egészséggel.

Nagysokára tudta meg, hogy az őt megdicsérő úr volt a nagylelkű gavallér, aki pedig nem lévén más, mint Péchy Manó, a kassai színészek patrónusa.

Nyalkán kicsípve magát, közeledni mert már első szerelméhez, a szépséges Kecskés Rózához, társaságának ünnepelt első énekesnőjéhez. Addig legyeskedett körülötte, amíg felesége, hű asszonya nem lett. Boldog családi életet éltek volna, ha gyermekeik apró korukban meg nem halnak. Szomorúan sóhajtott fel: hát apa szerepeket nem szánt nekem a sors?

Lassan megbékült nótárius uram is, hogy itt már nincs segítség. Színész lett, színész marad az ő szépreményű fia! — Pedig, hej, de keserves éveket élt még át Szentgyörgyi Pista!

Tizennyolc forint fizetéssel kezdte. Elég volt, hogy éppen éhen ne haljon. Heteken át nem evett meleg ételt. Kvártélyra hol volt, hol neme volt. Sokszor aludt a színpadon, felhőkből vetett vackon és rózsabokrokkal takaródzott Valami moly ette, avult, királyi palást a párnája. A kis színészlegénykén. megesett a jó cimbora, E Kovács; Gyula szíve. Meg-invitalta jöjjön hozzá, legyenek lakótársak. Pista rettegett, miből fizeti meg? Gondolta, szerény lesz, meghúzódik valahol a suton. Nagy meglepetésére a háziak még egy ágyat állítottak be, ragyogó fehér váncosokkal, dunyhával. Lakása — ingyen, már került — morfondírozott, miként ossza be 18 forintos gázsiját, hogy jusson kosztra, színpadi és egyéb szükségletekre. Mert abból vendéglőre nem futotta, elhátározta, hogy a maga „konyháján” fog élni. Vett egyet-mást a piacon és mikor próba után üres lett a színpad neki esett figurális ételeinek. — A fiúk előadása után kocsmázni mentek. Könnyű Katót táncba vinni, természetesen velük tartott. Öten-hatan beültek a Fehér Galamb-ba, vagy a Potykába, annyi pénzük volt mindig, hogy egy itce bort rendeljenek. Ha pénze nincs is a színésznek, van ám mindig jó kedve. Hát daloltak. Felfigyelt a szép nótaszóra a többi vendég, engedelmet kértek, átültek az asztalukhoz és folyt az áldomás! — Inni megtanult, de eljött annak is a péntekje. A rossz táplálkozás révén amúgy is gyenge egészségét tönkre tette az italozás. Ágynak esett. Kovács Gyula hűséggel hordott neki a kifőzésből madárlátta maradékot. A házigazdáéknak feltűnt, hogy napok óta nem látják kibejárni az egyik lakót. Beküldték a kislányukat, nézze meg mi van vele. A jó emberek azután pompás, betegnek való, könnyű ételeket küldtek neki! Merte-e volna gondolni Pista úrfi, hogy a csöpp kislánnyal még egy színpadon fog játszani? Mert abból a gyerekből, ünnepelt, híres énekesnő lett: Örle Flóra! — Bizony, könnyű lepte el betegünk szemét, látva a szíves figyelmet és arra

gondolt, vajjon nem az úristen fizeti vissza azokat a traktamentumokat, mellyel édesanyja fogadta a vándorszínészeket? Olyan gyöngé volt, hogy alig ment le a falat a torkán. E. Kovács erővel bele tukmálta és a maradékot, — a nagyobb részt — felfalta ő maga. így végre erőre, csak erőre kapott, E. Kovács pedig alaposan felhízott.

Végigjárta az országot. Neve napról-napra ösmertebb lett. Temesvár, Nagybecskerek volt első sikereinek színhelye. Különösen nagy volt a népszínmű és dráma jellemalakjainak megformázásában. Parádés szerepei felejthetetlen tőről metszett magyar alakjai: Feledi Gáspár, a kincskereső kántor, Gonosz Pista, Sass István, a vén bakancsos, Márton csikós, a pusztabíró és Zsiga a cigány. Élő, véreből való alakok mindahányan. De maga mesélte, hogyha új népies szerepet kapott, rögtön elvonultak lelki szemei előtt szakasztott másai a diósjenői boldog gyermekkor emlékeinek, csak ki kellett őket keresni és szívvel-lélekkel megmintázni, A Vén cigánya élt a valóságban, kovács volt náluk a falu végén Azt mondta, azt nem alakította, egyszerűen, hajszájra lekopírozta Adust, gyermekkori öreg barátját.

Végre nevezetes stáció. Molnár György híres budai Népszínháza. Na most itt az alkalom a teljes érvényesüléshez! Volt ő ott minden, népszínmű és operett énekes, apa és jellemszínész, intrikus, komikus, még opera rendező is. Akkor meglátogatta az édesanyja, akit nem tudott rábírní, hogy nézze meg egy este. Eszébe jutott, legátus korában ha prédikált, a jó anya könnyes szemmel, áhítattal hallgatta. Most nem volt kíváncsi! De látta játszani a nénje, szerencsétlenségére egy frivol operettben, a Dunamán Apóban. Az meg csak annyit modott; *nem* szégyenled magad öcsém!

De szíve, székely szíve hazahívta, az ősi pátriába, Kolozsvár álmainak álma! Ott szolgálni Thaliát, ahol a magyar színészet bölcsője ringott. Örökükbe

lépni, játszani a nagy elődök Kotsi Palkó, Jantsó Pál, Celesztin, Szentpétery, Gyulai Ferenc szerepeit. Jární azokon a deszkákon, melyeket Kantomé, Déri-né, Hivatal Anikó, Neéb Mária, Ungár Anna, Prielle Cornelia lábnyma szentelt meg!

Vége ő nejével, Krasznai Miksa feleségétől, meghívást kaptak Kolozsvárra. Gőzösön utaztak, pedig repülni szerettek volna. Megérkeztek és prezentálták magukat a direktornál; Fehérváry Antalnál. Következett hát az első fellépés megbeszélése. Minden attól függ.

— Hát mit tud? — érdeklődött az igazgató.

— Tudok én sok mindent. — Aztán felsorolta egész csomó szerepét. Csak az volt a baj, akármelyikkel állott elő, Fehérváry aperte kijelentette:

— Hja kérem azt Gyulácska játssza!

Vége kaján mosollyal ajánlotta a „Csizmadia, mint kísértet”. Ebben Szentgyörgyi még sohase játszott. Sikere volt.

Ott ragadt Kolozsvárott, egész életére. Nem volt olyan földi kincs, dicsőség, amiért hűtlen lett volna hozzá.

A budapesti Nemzeti Színház felkérte vendégszereplésre. Fel is jött, de a szerződést akárhogy kapacitálták, nem írta alá. Várják őt odahaza! Ditrói eget-földet ígérve se tudta felcsalni a Vígszínházhoz. Garast-garasra rakva várta a városvégi kis háza, szülöje, gyümölcsöse és dehogya is tudott volna meglenni, hogy naponta be ne nézzen abba a legendás házba, melyet Kolozsvár lelkéből, szívéből épített a magyar színiélet otthonául,

Nagy nehezen vette rá Ditrói, hogy részt vegyen azon az expedíción, melynek célja volt Bécsben, Erdélyország színművészetét bemutatni. A császár- város közönsége is kénytelen volt behódolni a „barbár” magyarnak. Tapsorkán zúgott a színházban, mikor Szentgyörgyi az öreg cigányt játszotta. Elő-

adás után felsiettek a színpadra a Burgtheater világ-hírű jelesei: Sonnenthal, Lewinsky, Thimig, velük minden bécsi újság kritikusai, össze-vissza ölelték, csókolták a „Wunderbare” kollégát, Sonnenthal olyan áradó, hódoló beszéddel köszönté, hogy a szerény Szentgyörgyi majd elsülyedt szégyenletében...

Hazatérve Kolozsvárott még nagyobb megbecsülés, tisztelet várta. Évtizedekig csak két csillag ragyogott az égen: E. Kovács Gyula és Szentgyörgyi István! Két bálványa volt a városnak! A legnagyobb magyar tragikus és a legcsudálatosabb magyar jellemalakító! Az első szó, amit a színpadon mondott, Jókai szava volt, az utolsó Katona József Tiborcáé...

Idegen világ volt ott, mikor az egész város gyász-baborultan, sírva kísérte ki a házsongrádi temetőbe... Árván maradt a cifra szűr, a kulacs, a fokos és a salangos kürtök. Tudott-e ott pihenni? Érzi-e, hogy eljött a feltámadás órája?

Az első szökevények

„Rozsnyay Simon kisöcsémnek,
messze a muszka földre.”

A szikes Nagyalföld kellős közepén fekszik Szabadszállás. Ott van *százados fészke a maros járai* Rozsnyay familiának. Erdélyből, a Maros-mentéről szakadt át ez az ág. A múlt század elején, János úr, hét határban híres gazda és vagyonszerző otthona, Kellett is, mert 3 házasságából, nyüzsgött a se szeri-se száma gyerek a rengeteg portán. A kapu állandó-bantárva-nyitva, a kocsállásban mindig rostokolt idegen hintó vagy cséza. A szolgálók furton-fúrt pucolták, fényesítették-az ősi cintányérokot, kupákat. Ha finomabb vendég mulatott a háznál, az almárium-ból előkerült Eszter asszony staférungja, a drága, rózsás bécsi porcellán szervíz is, meg a súlyos ezüstök. Megfordult náluk legátus korában Csokonai Vitéz Mihály. A botrányba fúlt szabadszállási követváltás napján, menekülése előtt ott kapta be ebédjét Petőfi Sándor. Neje, a kertláb alján szomszédos Igerék viskójában húzta meg magát, Julia nem fogadta, el a meghívást, az erdődi várkisasszony utálta a kunságiakat, az csak mind bűdös paraszt volt neki. Pedig Wirtzfeld Eszter szép főúri leánykából vedlett áttűzről pattant magyar menyecskévé. A hajléknak mégis fő nevezetessége, hogy ott látta meg a napvilágot legkisebb fiuk Mátyás, később a magyar tudomány egyik büszkesége, a világhírű vegyész, akinek emlékezetére Londonban alapítványt tettek az angol professzorok.

Az öreg nemzeti úr, mikor fiai nagykorúvá let-

tek, kiadta a jussukat. Éppúgy leányainak is, ha férjhezmentek a kunsági nemes urakhoz. Még mindig maradt annyi, hogy a legkisebbeket taníttassa és úri-mód élhessenek. Egy gyerekébe csalódott csak, Pál úrfiba, aki hazaszökött a kecskeméti kollégiumból, kijelentvén, ő nem tanul tovább, nem lesz literátus ember és a gazdálkodáshoz sincs semmi kedve. Katona akar lenni, huszár és világot látni. Nemzet-sége kalandos őseinek naturája ütött ki benne. Jánosé, aki az 1400-as években külföldet járva lett piktor és diszítette a szebeni templomot, Dávidé, aki Apafy Mihály utolsó török diákja volt, vagy a másik Jánosé, a Hollandiában tanult teológusé, aki később híres neves lett, mint sárospataki, majd debreceni tipográfus, — Vigyáztak is Pál úrfira, nehogy boldond vágyakozásában ellógjon a szülői háztól. Remélték, csak megjön majd a sütnivalója és szépen visszaszaszekerezik a kecskeméti oskolába, vagy ha oda nem akar, hát válogathat Pápa, Debrecen, Patak között.

Egy szép napon muzsikaszóra ébredt a község. Apraja, nagyja ott nyüzsgött a fogadó előtt, melyet akkor Petrovits uram árendált. Szólt a hegedű, rikoltott a klarinét, pengett a cimbalom. Szilaj katonanótáktól viszhangzott a nagypiac. Verbunkos huszárok járták a táncot, itatták kulacsokból a bámészködő fiatalokat és ha sikerült, egy-egy bárgyú legénynek fejébe nyomták a piros csákót. Aztán nagy parolázással felavatták ugyancsak. A fehérség sírt, jajgatott, de a beugratott kunsági fi, már aztán mámoros örömmel rakta az öreg bajtársakkal a verbunkost. A kocsma hátamögül tejfeles szájú fiatal sihederek lopakodtak elő. Ruházatuk elárulta, hogy nem a nép fiai. Nemes úrfiak. Rozsnyay Pál, Imre és József. Unokatestvérek és diákok. Ezeket ugyan nem kellett a strázsamesternek csalogatni, itatni. Önként csaptak fel huszárnak. Boldogok és büszkék voltak. Zsenge gyermek-ifjak, akik azt hitték, hogy lódinjukban

van a marsallbot. — János úr igen elkeseredett a könnyelmű lépésen, de már mit sem tehetett. Ősz fejjel érezte, hogy elvesztette talán legkedvesebb gyermekét, mert annak obsitját tudta, hogy nem éri meg! Vitték a boldogságtól mámoros legénykéket Felső-Ausztriába. Ott állomásozott a csupa kunsági legényekből rekrutálódott Nádor huszárezred. 18 ezten-dős sem volt, mikor Salzburgban kapitánya elő akarta léptetni. Kérte, hagyják meg legénységi állományban, hiszen nála sokkal öregebb, régebben szolgáló közhuszár várja epedve a sarzsit és mind ellensége lenne, hiszen amúgy is a felettes tisztek kedvencét látták benne. 1842-ben a Duna mellé. Mauthusenbe mentek téli lágerbe. Szakaszparancsnoka Görgey Arthur főhadnagy, aki szintén megszerette a kis Rozsnyayt és maga mellé vette ordonáncnak. Görgey igen szigorú parancsnok volt és ugyancsak a káplár is Párosi. Néhányan a méltatlanul bántott legénységből titokban összeesküdtek ellenük és elhatározták, hogy végeznek velük. Molnár és Hajós vállalkoztak a csúnya dologra. A két legény pisztolyát magához véve, a szomszéd falu kocsmájában ütötték fel szállásukat. Készültek az attentátumra. Görgey megtudta, mi a szándékuk és Sárosival elindult tartóztatásukra, persze a patrullal tartott Rozsnyay Pál is. A csárdához közeledve megtöltötték a karabélyokat. Hatan megközelítették az ivót. Végre Rozsnyay fellopózkodt és megbujt az ambituson. Molnár elszántan feltárta az ajtót. Arasznyira álltak egymástól. Molnár pisztolya csütörtököt mondott, aztán Rozsnyay golyójától szíven találva összerogyott Társa erre megadta magát. Azt később 16 évi várfogságra ítélték. Görgey Rozsnyayt előbb megdorgálta könnyelműségéért, hogy életét kockára tette, aztán melegen megköszönte, hogy az életét megmenté. Két év múlva az ezred Csehországba masírozott és velük a nyalka kis káplár, az ezred kedvence, a bátor és nagyszerű lovas, Rozsnyay Pali, aki szőrmentén

ülte meg és törte be a legvadabb csődört is. A katonák kézen közön hallották, hogy otthon kiütött a szabadságharc, Nem hitték. Szóbeszéd csak, vélték. Aztán jött a hír a márciusi földindulásról. Úgy gongolták, hogy mese az egész. Biztosat senki sem tudott. De amikor már mindenfelől erről meséltek, a huszárokat nagyon bántotta, hogy nem viszik őket a Hon védelmére. Pláne mikor egy tisztjük titokban megmondta nekik, hogy a magyar hadügyminiszter visszaparancsolta ugyan a külföldön lévő ezredeket, így a Nádor huszárokat is, de a hazafiatlan tisztikar nem hajtotta végre a rendeletet, sőt eltitkolta a legénység előtt.

Egy reggel kint execíroztak a prágai határban. Pihenő közben, minden fajta árusítók lepték el a mezőt. Köztük egy kamaszkorban levő zsidógyerek, aki a nyakában lógó ládácskában huszároknak való apró hummikát: tűzszerszámot, tükröt, bajuszpedrőt, suvickot, borotvát, fésűt árult. Rozsnyay vett egyet-mást. Aztán kegyesen leereszkedve szóba állt a kis hóhérral. —

— Na mi újság Mózsi!

— Bizony, nem sok jó, arra mifelénk háborús világ van! — Azalatt a gyerek a vásárolt tükröt egy kis darab újságpapírosba pakkolta. Rozsnyay kíváncsian betűzgette a hírlapcsonkot.

— Látom huszár bácsi, hogy szeretne magyar újságot olvasni. Itt van hát, adok magának egyet, de meg ne mutassa senkinek, mert engem megnyúznak érte. — És egy gyűrött, piszkos újságot szedett elő a kebeléből.

A lágerben volt egy használaton kívüli jégverem. Az lett a legénység kaszinója. Oda lopakodott be a káplárka, szétbontaná a papíros göngyeleget. Az pedig történetesen Kossuth Hírlapjának épp az a példánya, amelyben a Kormányzónak a honvédelmi bizottmány nevében közzétett kiáltványa volt, abban

a külföldön állomásozó magyar katonaságot hívta, jöjjenek a veszélyben forgó haza védelmére . . .

Társaival, komáival, akikben megbízott, közölte a hírt. Titokban konspiráltak és elhatározták, parolával fogadták, hogy együttesen hazaszöknek.

Egy borús este, csakugyan nekivágtak a kalandos, veszélyes nagy útnak, üres szákkal, üres bugyellárisal. Fűtötte őket a lelkesedés lángja Mindent kockáztatván hazafiúi felbuzdulásukkal. Nyolc fiatal magyar legény hozta kardját, ajánlotta fel az életét Vezetőjük Rozsnyay, vele Ballá András káplár, Márton Marci, Tóth Gábor, Bota Mátyás, Benke Sándor. Kálomista kuruc leventék.

1848. szept. 20-án indultak. Tulajdonképen 11-en valának a vállalkozók, de 3-nak már a kezdet kezdetén inába szállott a bátorsága és faképnél hagyták a mindenre elszánt vitézeket. Illaberek-nádakerek és visszaszöktek. Sőt becstelenül el is árulták az útrakelteket. De mire Németh ezredes elé jutottak a huszárok már nagy egérutat nyertek. Sréter kapitány, akit a parancsnok megbízott az elfogatásukkal, német származása ellenére, addig húzta, halasztotta az üldöző patrul kiküldését, hogy a neki szinpatikus fiatalok jó előre haladhattak. 6 órával előzték meg az üldözők csapatát. Pedig a távolság egyre fogyott, mert lovaik patkója minduntalan meglazult. A falusi kovácművelyeknél rendre stációzni voltak kénytelenek. Virradóra egy országúti csárdához érve, megabrakoltattak és maguk is faltak valamicskét. Huszár virtussal sehol nem fizettek egy árva rézgarast se. De megnyugtatóan elismervényt adtak. — Kolinban Balla és egy közlegény a sárga földig leitták magukat, mire Rozsnyay megdorgálta őket, erre sértődötten lovukat visszafordították Prágának. Már már züllőben is volt a kis csapat. Utána küldött hát 2 huszárt, hogy hozzák vissza őket, vagy mint árulókat löjjeék agyon. De a lovakat hozni kell! Ballaéknak,

látva az üldözést, megjött a jobbik eszük és újra csatlakozának.

Másnap Csaszlaun vonultak keresztül. Katonás rendben, mert hallották, hogy ott egy zászlóalj tanúzik. A várost kikerülni nem volt tanácsos, az feltűnést és gyanút keltett volna. Szépen, lépésben haladtak és ha egy tiszt tűnt fel a láhatáron, Rozsnyay előírásosan rechts schaut — links schaut-ot kommandozott Ravaszán megúszták a veszedelmet. — Aznap átlépték Csehország határát, Ausztria földjére értek. A legrövidebb utón poroszkáltak Brünn felé. Az első faluban jól belakmározta és a korcsmárost megint nyugtával fizették ki, mondván, majd megkapja pénzét az igloui Generál Kommandótól. Már óvatosabban vonultak tova, tudva, hogy szökésüket a telegráf bizonyára jelezte Brünnbe és Bécsbe. Később este értek egy Brünn melletti faluba. Ott a kocsmában megint lakzit csaptak, rendelve 8 porció rostélyost és 8 icce vörösbort. Jóízűen falatoztak, mikor egy idegen tért be. Kérdezte a huszárokat, tudnak-e csehül? Németül feleltek: *nem*. Erre elmondta a gazdának, hogy ezek bizony csak szökevények lehetnek, látta már őket a 3-ik határban és ott se fizették ki a kontót. Egyszerre elébe toppan Balla:

— Megértettem mit mondott az úr. És igaza van, mi szökevény huszárok vagyunk és megyünk haza ősi földünkre, csatlakozni a magyar hadsereghez. Ott szükség van a karunkra és a kardunkra. De láthatja uraságod, aki annyit tud felőlünk, annak nem ér az élete egy petákot se! Meg fog hát halni! Térdepeljen le és imádkozzék! Öt perc múlva agyonlövöm. — Remegett a cseh vékony lábaszára a sárga nanking plundrában. Amíg ez a kutyakomédia folyt, — mert eszük ágában sem volt kivégezni ezt a szerencsétlen flótást, — Rozsnyay az ablakon át látja, hogy egy egész sereg lámpásos ember jön a kocsmá felé. Ebből még baj lehet! A cseh sírt-rítt, könyörüljenek rajta, ő hat apró poronty apja.

— Hát ez a népség, melyet maga csődített ide, fog-e rajtunk könyörölni?

Esküdözött az ipse, hagyják meg hitvány életét, elébök megy és feltartóztatja őket. Úgy is lön, Megszabadultak . . .

Tovább mentek-mendegéltek. Kis pénzecskéjük már 25 garasra apadt. Egyik kocsmában Rozsnyay áruba bocsájtá az óráját. Valami házaló zsidó 7 forint 50 krajcárt ígért érte. A jólelkű kocsmáros dupláját adta. Mikor az elemózsiáért fizetni akart, nem fogadta el a pénzt a sok füstölt oldalasért és a töménytelen csípős rámpásért, amit benyakáltak.

Két mérföld már csak a haza határa! Boldogan dobogott hát a szívük. Sietve nyergeltek útra kelen-dő. A becsületes kocsmáros, figyelmeztette a legényeket, hogy Gödinben, ahol keresztül kell menniök, már egy század kürasszír vár elfogatásukra.

— Lássák huszárok én 2 esztendeig voltam Pesten mészáros legény és a magyarok igen jók voltak hozzám, ezt akarom meghálálni, figyelmeztetvén magukat a közelgő veszedelemre, — mondta a kocsmáros.

Megvizsgálták, felporozták fegyvereiket, aztán lóra kaptak. Rajta, előre az oroszlán torkába . . . Ballá elől, mögötte 6 vitéz párjával, Rozsnyay hátul vigyázva. Jaj neked német, ha ezek veled találkoznak! Bátran menteltek Göding főutcáján. Szembejött egy főhadnagy. Tisztelegtek. Az végig must-rálta őket Aztán magyarul rájuk szólt:

— Hova mennek huszárok 1

— Kvártély csinálók vagyunk a Nádoroktól és Szenicre igyekszünk.

— Mért nem jelentkeztek a kapitány úrnál?

— Alássan jelentem, nem tudtuk, hogy a városban katonaság van.

— Ich kenn' euch schon! Jöjjenek utánam.

Eléjük lovagolt. Bent voltak nyakig a csávéban! Összenéztek, egy pillanat múlva hajrát kiáltva, belevágták sarkantyúikat a lovak lágyékába és nekirohantak a jegenyékkal szegett országútnak és vágattak mint a veszett fene. A kaszárnya előtt a strázsa alarmot fúvatott. Hiába. A szökevények repültek, mint a szélvész. Ember és ló egyaránt holtra fáradtan érkezett Holicsra. Ott lelkesedéssel fogadták a Imtor kis csapatot.

— Láttam önöket, amikor jöttek, — monda egy úriember —, esküszöm, hogy ilyen bravúrt csak a világhírű magyar huszárok csinálhatnak.

Már honi földön vonultak át, minden faluban a nótáriusok és birok etették-itatták őket. Szenicen a főszolgabíró vendégelte meg a derék hadfiakat. Még 27 forintot is adott nekik és szabad útlevelet. Egy közbeeső kastélyba a grófi uraság hívta meg mindnyájukat, ott ünnepi ebéd várt rájuk, mert a főbíró már átüzent hozzá, hogy arra veszik útjokat. Este a gróf fia hazajött és firtatta, hogy merték engedély nélkül elhagyni állomásukat s van-e az ezredtől útlevelük f

— Ha méltóságod máshelyt intézi hozzánk ezt a kérdést, bizony mondom megkeserüli! — felelte Rozsnyay a kardjára ütve.

A grófi csemete rosszindulatát tapasztalva, éjfélkor felkerekedtek. Hajnalra Szered alá értek. A Vág hídián, a sóháznál álló silbak rájuk szólt: állj, ki vagy?

— Elkéstél cimbora, már átjöttünk a vízen! — s boldogan ölelték a szép piros zsinóros nemzetőrt.

Este már Érsekújvár tornyai integettek feléjük hívogatóan. Itt mulattak 3 álló napig, tejbe - vajba fűröszték őket. Hálából verbuváltak a városnak és ezért külön 75 lázsiás tallért kaptak a vicispántól. Meleg búcsúzás után folytatták útjokat. Délebedre betértek egy csárdába és bőven lévén pénzüik, volt nagy eszem-iszom. Mikor fizetségre került volna a

sor, jelenté a kocsmáros, hogy mindent a város magistrátusa fog megfizetni, így rendelték az urak. Alkonytájt átmarsoltak a soktornyú Esztergomba. Az ottani uraságok vetélkedve lelkesedtek, kedveskedtek. A megyei fiskus szüreti mulatságot rendezett a tiszteletükre. Találkoztak a Nádor huszárok ezredésének a fiával is, az meg 500 szivart prezentált nekik. A fürdő platánjai alatt minden este elropták a verbunkost. Három éjjel, három nap furton-fürt húzta a cigány, járta a nóta, a tánc, de az esztergomi menyecskék, lányok is fáradhatatlanok voltak. Aztán neki az utolsó stációnak. Pest feléi Ott — mert Rozsnyay Ballá káplárt előre küldte hírvivőnek, — a hídfőnél már százakra menő tömeg várt rájuk, olvasták az újságból a kalandos hazatérést. Bokréta, koszorú borította még a paripákat is. Olyan delin és frissen érkeztek, hogy hinni se akarták a mögöttük hagyott zúr-zavaros prágai utat. Egyenesen bevonultak a Károly kaszárnnyába, ahol a Hunyady huszárok közé osztották be mindnyájukat. Rozsnyay Pált 24 éves korára, kitüntetéskép főhadnaggyá neveztek ki, Balla pajtását alhadnaggyá és a többi közlegény káplári sarzsit kapott.

A kaszárnnyába másnap egy deputáció jött és meghívták Rozsnyayt társaival a Radikal Körben tiszteletükre rendezendő díszvacsorára. Meg is jelentek, kicsípve, teljes parádében, csákósan, forgósan. A kellnerek eléjük teszik az étlapot. Rámordul az egyikre Tóth Gábor, újdonsült káplár:

— Ne mutogasd nekem öcsém ezt az írást, mert én papirozt még ugyan életemben sohase ettem, olvasni pedig, — mesélték nekem, — hogy az apám-uram tudott, hanem hozd ide az egész étel frekven-ciát, osztán majd válogatok belőle.

Mire a körülálló urak összecsókkolták a puszták egyszerű fiát és 6 emberre valót rendeltek neki. Traktálták buteliás borral, drága szivarokkal, ezért

a huszároknak százszor is el kellett beszélni szökésük történetét elejétől végig.

Mégis Rozsnyay Pál virtuosus életének legszebb emléke, hogy fergeteges halljukozás után, Deák Ferenc köszöntötte fel az „Első Szökevényeket”.

Utánuk 10 napra már az egész század itthon volt.

Aztán élte a főhadnagy úr, a névtelen hősök életét. Ütközet ütközetre, csata csatára . . . Becskerekereken kapta a tűzkeresztséget. Majd Pancsova, Versec, Fehértemplom, Arad. Morosinál megmentette Percei tábornok életét Aztán Guyon mellé került és seregük alaposan megrakta Jellasichot. Szeged-Szőreg között Dembinszkyt szolgálta, aki fontos küldetésbe vezényli Kmettyhez. Sok csetepaté, sok sebhely, de megfizetett érte mindenütt németnek, rácnak.

Egy szomorú napon kapták a világsi katasztrófa hírért. Minden elveszett . . .

Rozsnyayt Lúgoson érte a megdöbbentő hír. Szakaszával a tábori pénztár őrizetére volt kirendelve. A két Kossuth gyerek ott játszott Rozsnyay bácsival a kassza kocsis körül. Elkeseredésében arany kardbojtját tűzbe vetette. Aztán neki a bujdosásnak. Pár heti nyomorúság után hazakerült a szülői házba, de ott se biztos, hát orgoványi tanyájukon húzta meg magát. Aztán olvasta a lapokban, hogy minden volt honvéd 1850. febr. 28.-án köteles jelentkezni Pesten a sorakozó bizottságnál, ellenkező esetben szökevénynek minősítik és hadbírótság elé kerül. Jelentkezett. Szegény, holtáig szégyelte, hogy bakkancsos lett a br. Welden nevét viselő gyalogos ezredben. Esedezett, tegyék át a lovassághoz, de kérelme siket fülekre talált. Lassan, lassan belenyugodott komisz sorsába. Sok instanciázásra végre áttették a lovassághoz, hol kapitánya úgy mutatta be a tiszt karnak, mint volt főhadnagyot, művelt magyar nemes úrfit és derék katonát, kérte tapintatosan bánjanak vele. Lovasbravúrait szájtátva bámulta sok német. Előbb káplár, majd főtiszt jelölt lett és kilátása volt hogy ha-

marosan visszakapja régi rangját. Erre fel is terjesztették, de közben megjött a felmentése s bárhogy marasztalták is, nem maradt az osztrák ármádia katonája. Öt év múltán szabad ember lett.

A testestől, lelkestől katona, alig-alig tudott bele-törődni a csöndes, akkor nagyon is csöndes, polgári életbe. Kalandos vére nem hagyta nyugodni. Ráday -nak kevés szavára elfogadta a kerületi csendbiztos-ságot. Réme volt a Kunság nádasaiban megbúvó sze-génylegényeknek. A hetvenes évek elején Szabadszál-lás főbírája lett és az is maradt évtizedeken át.

Nagy és nyílt házat vitt. A hivatalos urakat és barátait szívesen vendégelte. Nem is volt soha üres a hajléka. Az atyafiságból Don Strada Béla és bájos hitvесе, — Kemény Janka, Zsigmond húga — és Abonyi Lajos időzött gyakran a nemzetes úr kúriá-ján. Aztán baráti köre: Szeles László, Varga Gerson, a híres professzorok: Szilágyi Sándor, Szász Károly, Salamon Ferenc, Ballagi Mór, Tomory Athanáz, aztán Baksay Sándor, meg gyermekpajtása Petőfi István. Vig poharazás közt gyakran emlegette haj-dani szép katona életét és jókedvében még késő agg-korában is délcegen rakta a verbunkost. A szép ló, meg mindörökre a gyöngéje maradt.

Jegyzetei alapján megírta két kötetben a Napló-ját, úgy tudom azt örökösei a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el.

Mindvégig megmaradt a 48-as katonák^ típusá-nak. Pali bátyám öreg ember létére elzarándokolt hozzánk Aradra, a vértanú szobor leleplezésére és kigyalogolt a zsigmondházi földekre a vár kaza-matáinak síkatorába, ahol bálványait, a dicső 13-at kivégezték.

Egyszer mégis nagyon szíven ütötte valami. Károly fiát Pesten besorozták. Boldog volt, megint lesz katona a familiában. A csinos kis önkéntes első szabadságán hazautazott. Az öreg úr már órák óta izgatottan várta a kapuban. Mennykőcsapás nem ér-

hette volna lesújtóbban, mint mikor meglátta gyereket a gyűlölt osztrák zseni — korpsz egyenruhájában. Csak a huszárt tartotta igazi katonának! És ami g ő volt a főbíró, még betegen is elment minden asszenztálásra és nem lett kunsági-fi más mint huszár.

1893. június 12-én megtért őseihez a szabadszállási temetőkertbe.

Kalotaszeg nagyasszonya

dr. Gyarmathy Bélának köszönettel
a kérői szép napokért.

Hogy elfeledték! Talán még a szülőföldjén is. Pedig csak az ő népéért élt és mindhalálig azok javára munkálkodott. Aztán a tollnak is igazi mestere volt. A múlt század végének, — mikor már a Beniczkyné limonádéjától megcsömörlöttek az olvasók — a legkedveltebb íróasszonya ő. Bájos kalotaszegi témái, pompás stílusa révén a legolvasottabb. De nemcsak szűkebb pátriájában, az erdélyi havasok alján, de ideát is nagy közönséget hódított.

Boldog vagyok, hogy Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelkának, akinek a személyéhez és családjához meleg baráti kötelékek fűztek, ennek a nagyszerű magyar asszonyok emlékezetére most mécsesest gyűjthetek, mikor Erdélyben annyi magyar hátatűz lobog . . .

Hóry Etelka kálvinista prédikátorok ivadéka. Az édes apja puritán életű, tudós igehirdető volt. Szegénysége ellenére is kiváló nevelést adott tehetséges gyermekeinek; Etelkának és Bélának, aki Hóry András miniszternek az édesapja lett. A kedves, öreg, öles. falu gyergyómonostori parókia bolt-hajtásos szobája, szőlővel befuttatott ámbitusa a két gyermeket mindig csak könyv mellett látta, bújták azokat látástól-vakulásig. Etelka még deákul is tanult, sőt meg is előzte tudásával Béla úrfit. Egyetlen szórakozása virágos kis kertje volt, ott gyomlált sáros kézzel a papkisasszony, palántált, oltogatott. Meg csudaszép fehér búbos galambjai, melyek ellep-

ték az udvart, a tornácot. Természetes, töméntelent olvasott, este úgy kellett kilopni szobácskájából a *gyertyát*, mert akár virradatig rontotta volna annak pislákoló világítása mellett a szemeit. Aztán kezdett írni, de csak a fiókjának, a maga mulattatására. A család meghallgatta, megmosolyogta ambícióját. Szépséges hajadonná fejlődve jöttek a kérők, hogy elvigyék a paplak legártatlanabb kis galambját. Kezét egy előkelő, daliás ifjú, Gyarmathy Zsiga nyerte el és vitte a menyecskét Bánffy-Hunyadra, a maga kúriájába . . .

Élték a vidéki uraságok csöndes, szép életét. Három derék kis fiú volt az örömük, reménységük. Az írás szenvedélye megint elfogta a fiatal asszonyt és munkássága nemcsak hogy érdekelte az urát, de az biztatta is, lépjen a nyilvánosság elé. Megjelent hát első tárcája, egy finom novellácska, Vadnay Károly újságjában, a Fővárosi Lapokban. Akkor indult meg és kezdett felvirágozni a Hét. Annak varjűszemű és üzleti érzékű szerkesztője felfedezett minden új tehetséget és tüstént lekötötte munkásságukat. Justh Zsigmond, Szemere Attila, Czöbel Minka, Malonyay Dezső, Mezarthim, az ő szervírozásában kerültek először az olvasó közönség asztalára. Gyarmathyné első írása nyomán rögtön felfigyelt rá és megnyerte lapja állandó munkatársának. Ha egy héten hiányzott az író neve a Hétből, már reklamálták az olvasók hol maradt? Pedig már akkor erősen fűjdogáltak Paris felől a modern, naturalista áramlatok. Gyarmathyné fehér írásai mégis kedveltek voltak. Egyszer csak megjelent a Hétből három folytatásban egy hosszabb elbeszélés. A „Kitépott levelek” még az írói körökben is feltűnést keltének. Egy női név jegyezte, akiről még soha, senki se hallott. Találgatták, vajjon ki lehet a merészebb hangú, de várbeli író. Kényes témája: az ezüstlakodalmas, hervadó asszony lángragyulása egy fiatal ember iránt. Sóba se tudta meg senki és nem is jelentkeztek a tisztelet-

díjért a redakcióban. Kiss Józsefnek dupla öröme volt, lapjában egy szenzációs írásmű, melyről mindenki beszélt és a feneketlen zsebében megmaradt a honorárium. Gyarmathyné felolvasta az urának.

— Tudja Zsiga, nekem végtelenül tetszik az a merészség, ahogy az író belenyúl ?. már öregedni kezdő asszonyszív rejtelseibe. Esküszöm rá, hogy csak nő ösmerheti így a nőt és hogy asszony tudhatta így megírni. Mit szól hozzá! — Aztán lopva leste, mit mond erre az ura.

Zsigmond úr lakonikusan ennyit mondott:

— Hát lelkem, ha maga írta volna, kitekerném a nyakát!

Így maradt aztán mindörökre titokban, — a ma már nagyon naiv írás, — szerzőjének igazi neve.

Tizenöt év alatt, tizennyolc kötete jelent meg. Specialista maradt drága szülőföldje, Kalotaszeg, melynek természeti szépségeit, ” úri osztályát drága magyar népét írta meg mindig. Munkássága koronája lett, hogy a Petőfi Társaság rendes tagjai sorába választotta.

Élete fő műve mégis más volt_ Feltámasztotta halottaiból a rég elfelejtett kalotaszegi varrottast, Faluról-falura, házról-házra járt, kutatott és boldog volt, ha egy tenyéryi avult rongyon régi mustrát talált. Öreg nénéktől, akik még emlékeztek rá, megtanulta ősi nevüket. Feljegyezte azokat és lerajzolta. Egész légió szövőszéket állíttatott fel és újra szövetni kezdte a híres fodorvásznat. Vén asszonyok recipéje szerint gyűjtötte az erdő-mező füveit, hogy abból főzzenek szintálló festékeket, melyek titka még tatái-örökség. A sok lány és asszony festette a hímhez való fonalakat. Egy új, színes, bűvös világ éledt fel újra. Nagy segítségére volt ebben egy másik erdélyi nagy-asszony: Cserey Jánosné Zathureczky Emília, aki már hosszú esztendőök óta gyűjtötte a népművészet remekeit és megteremtette a Marosvásárhelyi Muzeu-mot. S ami fő, munkássága révén az asszonynép annyi

pénzt keresett, amennyiről soha álmodni se mert. A varrottasok piacra bocsájtását maga vette kezébe. Hihetetlen, hogy költő, az ő népe érdekében milyen nagyszerű üzletemberré vedlett.

Font, szőtt tíz falu is. A fürge kezűek pedig hímezték a sok csudálatos ősi arabeszket. Megjelentek a vénasszonyok is, akik régtől kezdve a lelkükben őrizték az írásosok tüneményes ábráit és írták azokat az újabb nemzedék ügyes ujjai alá. Technikájukra vigyázott, ne hogy átvedeljenek úri módra, hanem tartsák meg elbájoló, primitív mivoltukat. Tartott is ez amíg ő élt. Aztán lelketlen kufárok vették kezükbe az üzemet, rossz, keresztöltéses rongy vászonra adták a rendelést s ezzel le is tűnt a kalotaszegi varrottas csillaga. Hacsak most, hogy Bánffy-Hunyad visszatért, nem akad megint egy lelkes honleány, aki visszavezesse régi fényére. Gyarmathyné hihetetlen energiával kalmárkodott, pár esztendő alatt mind megcsinosodtak a házak, sokasodott az udvarok baromállományi és újra, meg újra pár hold gyarapította a tagot. Mindezeket azzal a babra munkával, amit a férfinép eddig úgy lenézett, semmibe se vett.

Itthon valóságos konzulátusai nyíltak Gyarmathyné házi ipari birodalmának, külföldön pedig nagykövetségei. Parisban Munkácsyék, Justh Zsiga, Türr Istvánék és a magyarbarát Madame Adam szalonjaiban rendeztek kiállításokat. Ahol nemcsak hogy minden darab gazdára talált, de szakadatlan jöttek az újabb és újabb rendelések. Justh a Párisi Grófnét, Polignac hercegnét és Bonaparte Matildot hozta. Sarah Bernhardt egy egész stafírungra valót összevásárolt. Magam is láttam egyik teáján, hogy az asztalok, kék hímes, makkos mintás fodorvászon terítékek pompáztak. Londonban a híres zongorista és zeneszerző Korbay Ferenc termeiben folyt a vásár. Úgy hogy még írmagja sem maradt az erdélyi küldeménynek. Hihetetlen árakkal licitálták túl egymást az angol arisztokrácia hölgyei. Amerikában Liszt Ferenc ta-

nítványa, Ravasz Ilona csinálta a propagandát. Persze hogy vették a sok exotikus gyönyörűséget, már azért is, mert az nekik potom olcsóság volt. Vagy két évtizeddel később megint felkapták Londonban, Walter Crane a nagy művész nejének lelkes agitációjára.

Pesten Klotild főhercegnő hozta divatba. Egyik alcsúti fogadószobájában a bútorokat a híres kakosos hímzéssel huzattá be s abból készültek a függönyök is. Mikor lányai férjhez mentek, kelengyékük jelentékeny része a kalotaszegi tündérujjak remeke volt. Dorottya, Albert orleánsi herceg neje egy kékkel hímzett szalont kapott, Thurn-Taxis hercegnő, Margit főhercegnő pedig egy rózsaszínt. De se szeri se száma nem volt az asztalneműeknek, vánkosoknak. Stefánia trónörökösne és a Cumberlandi hercegnő kis vagyonnal felérő rendeléseket tettek. Telepy Károlyné Egressy Etelke a pesti művészkörökben terjesztette. Aki csak meglátta gyűjteményét, ízléses elrendezésben, az mind Gyarmathyné népének művészi varázsába került. Nagy feltűnést kellett, mikor Istvan-Királykor a Derbyt futották, hogy a két „tonangebend” mágnás Károlyi Pista és Batthyány Elemér kalotaszegi varrottas mellényben jelentek meg a turfon. Természetes, hogy a többi urak sem akartak elmaradni a divattól és minden nap több hímes mellényt láttunk a Hatvani-utcai korzón, a Kuglernél vagy a Stefánia-úton. Ezt a módit az uraktól vették át a hölgyek. Az egész város mint valami eseményt, valami csudát emlegette Pálmay Ilka fekete írásokkal díszítette nyári kosztümjét. Bajza Ilona menyasszonyi ruháját szintén, ami nem nehézselyemből készült, hanem habfehér fodorvászonból, vagdalásos gránátalma motívumokkal.

Furcsa eset, ahogy először a házához kerültem. A császármanőver Hunyadon zajlott le. Mi a 33-as bakák Aradról három hétig masíroztunk. Pizkosan, lerongyolva, holtfáradtan és éhesen értünk célt. A

ray ónból így természetesen ki sem mozdulhattunk, írtam pár sort Gyarmathynénak, lefestvén a szigorú helyzetet. Egy óra múlva két darabant minden földi jókkal teli kast hozott. Volt aztán lakodalom hegyenvölgyön. Meg egy meghívást is vacsorára. Tudtam, hogy nem engednek el, hát alkonyatkor megszöktem. A strázsa alig akart beengedni a kapun. Az inas meg a lakásba. Rengeteg szép asszony és lány volt ott együtt Kolozsvárott. Mikor megjelent madárijesztőségem, harsány kacagás fogadott. Hát így néz ki egy Parist járt gavallér? Első férfivendég az öreg József főherceg. Bizony egy kicsit inamba szállt a bátorságom. Rögtön minden félszem eloszlott, mikor kedvesen megszólítással tüntett ki. Később megint egy fő katona jött, Krieghammer a közös hadügyminiszter. Gondoltam, ha már megúsztam *egy* főherceget, ezzel semmi bajom se lesz. Mogorván kérdezte, hogy kerülök ebbe a fényes társaságba, ilyen piszkosan, melyik ezred, hányadik században szolgállok! Nagy naivul megmondtam.

— Sie Scheinehund, — súgta fülembé nagy diszkrétén.

Másnap vadonatúj mundérban vonultunk ki a játékos harctérre. Alig értünk haza, jön értem a napos káplár és visz rapportra a kapitány elé. Kisült, hogy Krieghammer lehordta az ezredest, dísztelen mivoltomért. Ezután kihallgatás az őrnagynál, aki maga vitt az ezredes elé. Na fiam, — gondoltam magamban, — neked ugyan beborult!

— Hol volt az este!

— Gyarmathyéknál.

— Ki engedte el! —, erre persze nem felelhettem.

— Na és kik voltak ott!

— Csak József főherceg, Krieghammer a közös hadügyminiszter, meg több magasrangú tiszt úr.

— Csak Erzherzog Joseph! Csak a Kriegsminister! Csak? Hát az atyaúristen nem volt ott! — rivalgott a Herr Oberst Csikós.

Három napi egyessel megúsztam a dolgot. Azt se kellett leülnöm. És kaptam egy atyai intelmet, ha megint meghívnak, jelentsem. Úgy is lett. Este csuda díszben páváskodtam. Úgy puccoltak, öltöztettek a tisztjeim, mint első bálozó lánykáját a mama. Ragyogtam mint az égen a csillagok. Az ezredem becsületére. Hetekig kacagtak kalandomon Gyarmathyék és a ház vendégei. Gyarmathyné kedvesen meg is írta az esetet.

Másodízben szép küldetésben jártam nála. Az aradi asszonyságok, — báró Bohusné, gróf Könnigsegg Irma, báró Simonyi Lajosné, gróf Zichy Károlyné, báró Bánhidy Antalné, Fábíán Lászlóné kezdeményezésére elhatározták, hogy ezüstkoszorúval tisztéljék meg két kedves írónőjüket: Gyarmathynét és Czöbel Minkát. És én legyek a futár, aki elviszi Hunyadra, illetve Anarcsra. Felültem hát a kincsekkel a vasútra. Késő este érkeztem a Kalota völgyébe. A két kisebbik Gyarmathy fiú várt rám és egy szépséges magyar fogat, A ház teljes kivilágításban ragyogott. Nagyobb társaság gyűlt egybe erre az alkalomra; Hóry Andrásék, Gyarmathy Miklós, a Nemzeti Színház intendánsa, gróf Eszterházy Kálmán, Jékey Aladár, a poéta Kolozsvárról és néhányan a környékbeli Barcsayak közül. Sok szép lakást láttam már életemben, de olyan meseszerűt, mint a nagyasszony magyaros ebédlője, többet aligha. Kápráztatóan szép színes varrottasok, szöttesek ragyogó pompában, bíborszínű cseregék és falakon köröskörül százával a bokályok, mind külön-külön is múzeumi ritkaság. Úgy bámultam, hogy alig tudtam elmondani az aradi dámák köszöntését Soká mulattam akkor Hunyadon és szép emlékekkel rakodtan tértem haza. Melegen dedikált könyvek, remek varrottasok, pár szép művészi köcsög és egy gyönyörűségeen festett templomi tulipános láda Rákóczy György korából. Őrzöm ma is mind. Arad hölgyeinek pedig hátlából új kötetét ajánlotta.

Utoljára akkor vendégeskedtem a Gyarmathy portán, mikor, — ép most 40 esztendeje, — Walter Crane a világhírű angol festő, mint a magyar állam vendége itt járt és én kísértem hazai utazásain. Kolozsvárt kaptuk Gyarmathyné szíves invitációját. Tudtam, hogy ez lesz kirándulásunk gyöngye, végre igazi magyar világot, ázsiai örökségű szépségek színpompáját látja majd a művész. Csodálatos őszi délből értünk oda A völgyet koszorúba fogó hegyek, a zöld, sárga, piros, barna színek orgiájában tobzódtak. Az állomáson nem batár várt, hanem két csetenyés szekér, ünnepre való feldíszítéssel. Eléjük fogva pedig négy-négy hatalmas bivaly. Már ezen a csudán is álmélkodtak az angoljaim. A Gyarmathyház székely kapuja vendégszeretően tárva várt. A lakás múzeumos termei is. Csak a cselédség fogadott, tolmácsolva úrnőjük sajnálkozását, váratlanul, sürgős családi ügyben muszáj volt elutaznia. Bokor Marci, a nótás szavú, hűséges „belső” megsúgta nekem, turpisság van ám a dologban. Bizony a nagyszony itthon van és a szembeház függönyein keresztül lesi, rendben folyik-e minden! Nem tartotta tapintatos dolognak, hogy semmi idegen nyelvet nem beszélve, terhére legyen a vendégeinek. Luculusi asztal kínálkozott előttünk, megrakodva speciális erdélyi ételekkel. Különösen nagy sikere lett, — az utolsó morzsáig elfogyott, — a kürtös kalács és levélén sültnek. Ebéd után, rendezett lakodalmi menetben felvonult teljes díszében a falu népe. öregje, fiatalja, gyerekek. Játszottak, mókáztak, táncoltak, daloltak. Crane-ék oda voltak a gyönyörűségtől. A szemrevaló begyes Tamás Kata nótája nagyon tetszett.

*A szeretőm rezet lopott az este,
Rézsarkantyút csináltatott belőle,
Jaj de szépen csengett-bongott szombaton este,
Mikor a babáját beeresztette.*

Aztán Veres Están fújta:

*Ha meghalok, majd elásnak,
Mi köze van ahhoz másnak?
Majd meglátják a pajtások,
Hol nyugszik egy boros társuk!*

Még nem hallottak ilyen szépséges baritont és tiem láttak ilyen remek típusú magyar legényt.

Utunk legszebb emléke lett Kalotaszeg. És boldogan cipeltük a sok kedves holmit, amit kaptunk. Crane egy egész vázlatkönyvet rajzolt tele és sokat közöltek azokból az angol művészeti lapok.

Rövid pár év múltán olvastam a gyász hírt. Gyarmathyné örökre eltávozott. Itt hagyta drága, dolgos népét. Siratták Huny ad, Sárvár, Kőrös fő, Jászó, Monostor, Dános, Zsobok, Bikal minden házában.

Árván maradt a nagy mintakönyv is, melyre kedves kezek rajzolták a szöllős, szarufás, fonott, nagy ág, küllős, tányéros, makkos, könyökös, kis csillagos, rozmaringos mustrákat, a hagyomány ősi kincseit. Akad-e valaki az új Erdélyben, aki életre kelti ismét azokat és átveszi Kalotaszeg nagyszonyának örökségét?...

Kalandos Mednyánszky Cézár

Trencsénben vadregényes, Vág mentén, egy parányi falucska: Beczkó uralja a hatalmas szirtfokon őrtálló ősrégi vár omladékait. Már az 1200-as évek elején emlegetik a krónikások. Gazdája volt Csák Máté is, Bánffy Miklós is. Majd Stibor vajda kapta királyi adományba. Ekkor élte a vár fénykorát, nagy dáridók, vad üzések, vitézi tornák idején. Akkor épült az óriási sziklatömb tövében a falu, — a legenda szerint, — Beczkótól, a vajda kedvelt udvari bolondjától nyerte a nevét. A várat azután Bolondóc-ként emlegették a régi históriások.

A múlt század elején már a Mednyánszkyaké. Valószínűleg hozományba kapta valamelyik Mednyánszky, aki az ősi fészkeből Mednéről hurcolkodott oda. Nem volt nagybirtok, de elég ahhoz, hogy a család rangjához, igényeihez mértén megéljen belőle. A bástyatornyos vár, bizony akkor már lakhatatlan rom. Rendbehozatták hát a hegy tövében álló régi épületet, melynek öles falai előbb a pálosoknak szolgáltak klastromul. Mednei és aranyosmedgyesi báró Mednyánszky László úr, már idehozta ifjú hitvesét Esterházy Jozefin grófkisasszonyt és az akkori idők minden pompájával rendezték be a familia új fészket Fiúk József, mint huszárcapitány, a napóleoni háborúk után megszálló csapatokkal francia földre került, Colmarban állomásozott és ott beleszeretett egy középneemes kisasszonyba Eleonore Richert de Vhir-be és feleségül vette. Mikor már tisztult Európa puskaporos légköre, hosszú és fáradságos utazással hazahozta Beczkó-vár új asszonyát. Aki, ha nyelvén nem is, de érzéseiben teljesen magyar honleány-

nyá lett. Pár év multán angyali szépségű gyermekek zajától volt hangos az erdőszélébe lenyúló óriási park. Csatározások folytak a mohos várfalak zegzugos rejtekhelyein. A boltíves termekben sortálló ósdi arcképek mogorva urai, díszes asszonyságai is feledték szigorú mivoltukat és bizony rámosolyogtak a kedves, bájos, víg gyermekeseregre. Négyen valának: László, Eduárd, Cézár és a legfiatalabb, Gizella. Négy gyermek jövőjéhez már nem volt elég a jövedelem. Rangjukhoz méltó elhelyezkedésükről kellett hát gondoskodni Laci katona lesz, már helye is van a gárdistáknál. Cézár az álmodozó szöke fiúcska legyen az Isten szolgája. Ezt különösen a báróné kívánta, aki vakbuzgó hívő volt. Neve, rangja, tudományszomja révén biztosan felviszi a püspökségig, talán érsek, sőt prímás lehet belőle. Eljöhet az idő, mikor nemcsak helyreállíthatja a család régi fényét, de fel is fokozhatja . . .

A gyermekesereg első oktatását otthon kapta a kastélyban. Nagyszerű tanítók, nevelők foglalkoztak velük. Tíz éves korukban már négy nyelven beszéltek. Sőt Cézárt, tekintettel a jövőjére, a latinra is komolyan előkészítették. Felsőbb iskolába Győrbe, Nagyszombatba került. Gyermeki fantáziával teljesen beleélte magát a ragyogó jövendőbe és szinte lázas örömmel érkezett az esztergomi papneveldebe. Ahol, mint egyetlen mágnás fiút megkülönböztetett figyelemmel fogadták. Közös hálóterem helyett külön cellát kapott és kiszolgáló diáklegénykét. Tetszett neki az új élet. A magányt megszokta, megszerette. Falta a betűket. A teológia kötelező tárgya volt, de mert, hogy senkise vizsgálta könyveit, Voltaire és Rousseau jobban lekötötték. Élvezte a bölcselkedés kételkedését és gúnyját. És ezek a gyermeki agyba elvetett magok, a férfiéban már gyökeret vertek.

A nagy élmény mégis csak a vakáció volt. Újra otthon és teljesen szabadnak lenni!

A víg úrficskától senkinek sem jutott megkér-

dezni: van-e kedved a papi pályához, képes vagy-e lemondani a földi élet boldogságáról, hiszel-e abban amit majdan hirdetned kell? Ha valaki ezt cselekedte volna, talán másképp fordul szegény Cézár élete . . . Egész természetesnek találták, hogy meghajlik a szülői akarat előtt.

Egyszer csak, — Istenem! — bekövetkezett amit a virágnak megtiltani nem lehet! Több hetes vizitá-ba volt náluk nagynénje, Alajos báró özvegye, Majláth Ágnes grófnő és tüneményes leánykája Hedvig. A két fiatal mindig, mindenütt együtt. A fiúban még eddig nem ösmert szenvedély lángolt fel. Látva reménytelen jövőjét, nagyon szenvedett. Kettesben olvasták, érezték és szenvedték át Heloise és Abelard romantikus históriáját. Tudta, hogy ő teljesíti fogadott kötelességét és biztosra vette, hogy Hedvig is kolostorba vonul . . .

Vissza Esztergomba. Gyötrelmes napok, tépelődő éjszakák. Közeledett az avatás napja. A primás mintha a lelkébe látott volna, intette, ha nem érez teljes odaadást, ne féljen, ő elintézi a nehézségeket a szülőkkel. Gondolkozzon és két hét multán jelentkezzen újra. De a főpap közben elutazott és nem is tért vissza még a felszentelésre sem” Másnap a beczkói kis kápolnában tartotta Cézár első miséjét. Megáldotta családját, Hedviget, háza népét és a falubelieket. Szervedett és alig állt a lábán a szertartás után.

Plébános lett egy Isten háta mögötti tót fészekben. Az egyhangúság testét, lelkét felőrölte. Jól jött éppen a meghívás a pozsonyi országgyűlésre, ahol mint főrend jelenhetett meg. Apathiájából felrázták az új élmények. Szerencséje volt megösmerni Széchenyit, Batthyányi és mindenkori bálványát Teleki Lászlót. A fiatal, rendkívül csinos és szellemdús abbét kézről-kézre adták a rokon és ösmérés családok. Otthon volt a szalonokban és az országgyűlési fiatalság minden találkozó helyén.

1848. telén szívének új királynője, lett: a Haza! Bátyjai már honvédek. László őrnagy, Eduárd egyelőre csak csapatbeli. Elönti őt is a hazafiság tüze:

— Vajjon azért mert pap lettem, arra kárhoztasam magam, hogy nemzetem küzdelmét csak messziről nézzem! Nem!

Lehet, hogy elhatározásában, regényes elgondolása is vezette, a harctéri hősi halál. Hiszen Hedvig ..férjhez ment báró Léder Móric császári vasas tábornokhoz.

A családi kastélyból, szülői áldással indult a nagy útra. Görgey seregénél jelentkezett szolgálatra. A vezér, Laci bátyjának gárdista társa, meleg szeretettel ölelte táborigóját.

— Gondolom, növelné a had elszántságát, ha a parancsnok mellett fegyvertelen pap is vezeti őket rohamra és erre vállalkozom én!

Teljesen Görgey hívévé szegődik egész lelkével. Egy ütközetben sem maradt el az oldala mellől Elöl járva lelkesítette a már csüggedő honvéd sereget. Ellátta a haldoklókat, és vigasztalta a sebesülteket. Egyébként víg bajtárs volt, nótázott Reményi hegedűje mellett és alkalomadtán jókedvvel ropta a táncot. A hadjárat alatt szakált növesztett, ami megöregíté. Kápolnánál, feszülettel a kezében lovagolt a csapatok élén. Reverendáján lyukakat vertek a golyók, a keresztjét ellőtték. Nagysarló, Léva, Komárom, Budavár látta a rendíthetetlen hőst. Aztán a kormánnyal együtt Szegedre menekült. Itt Kossuth bűvkörébe került. Már más szemmel látta, mint Görgey mellől és ekkor vallja be egy levélben, hogy nem hiába zárta Kossuthot szívébe a nép. Szegedről Aradra tette át székhelyét a kormány. Ott érte Cézár a világosi gyásznapi! A vár alatti síkon egész nap sikoltott a trombita, pergett a dob, de dalra egy ajak se nyílt. Augusztus 13! Huszonhat-ezer vitéz állt ott teljes fegyverzetben, de megtörtén. Egy szem sem maradt szárazon, mikor a fővezér el-

lovagolt a had előtt. *Aztán* mindenki eldobta karabélyát, kardját. Világosról idejében bejutott Aradra. Haynau azokat, akik kezébe kerültek, a vár kazamataiba terelte. Aki tehette és alkalma volt rá, megszökött. A kis báró megvásárolta egy paraszt viseltes ruháját és gyalogosan nekivágott az alföldnek. Rengeteg kaland után, Beczkó falai között talált menedéket, úgy elrejtve, hogy még a cselédség sem tudott róla. Majd a család egy jó barátja, — francia származású osztrák generális — nagy könyörgésre kicsempészte az országból. Könnyen ment, hiszen ki merte volna gondolni is, hogy a hatalmas nagy úr batárjának bakján gubbasztó kopott vadász egy magyar mágnás vagy pláne pap fenne! Bécsben a francia követségen, pártfogója révén hamis útlevelet kapott és csakhamar átjutott a gyűlölt Ausztria határán. Berlinnek vette útját. Az első fürdés leszedte arcának barna, hajának fekete színét. Új ember lett. Most már veszedelem nélkül utazhatott Franciaországba.

Colmárban lakott anyjának atyafisága, természetes, hogy hozzájok ment. A kis városka groteszk házai, maradisága, életrendje és szokásai pár száz esztendeje mit sem változtak. Aludták Csipkerózsika álmát. Rokonai szeretettel fogadták, de megkívánták, hogy paphoz méltó életet éljen. Ezernyi kétkedéssel állott mindig az oltár előtt. A maradi pókhálós kisváros megölte a lelkét. Melankolikus lett, mint maga a vidék. A rettenetes egyhangú életben, végre találkozott egy művelt, felvilágosodott emberrel, aki ugyancsak elütött a kicsinyes vidékiektől, magasan felettük állva, nagyon szabad elveket vallott, Akinek a szíve is kiváló érték, nemcsak a műveltsége. Meggyőződéses republikánus. Cézár politikai ideáljának megtestesülését csodálta benne. Kestner úr, a párisi bankár és képviselő szintén rokonszenvesnek találta a fiatal rajongót és hívta, bízatta Parisba. Paris! Álmainak álma! A kapufélfától sem véve búcsút elindult a

nagy Babelbe. Ahol majdnem otthon érezte magát, hiszen lépten-nyomon magyar emigránsokkal találkozott. Azok megható szeretettel fogadták a Pozsonyban kivégzett Mednyánszky László édesöccsét. Paris politikai és társadalmi élete forrongott. Az újságok mindenről szabadon írhattak. A magyar emigránsok köre csupa bizakodás, hogy újra megindul a forradalmi áramlat, mely aztán végighömpölyög egész Európán. Cézár báró bőven el volt látva pénzzel, élte hát a világfiak vidám életét. Egész megfélekedzvéen arról, hogy nemrég még pap volt. Könnyelműen költekezett. Egyszerre csak elmaradt a hazai segély, a cabinet noir elfogta levelezését. Nevelői állást vállalt de Gerandoné Teleki Emma grófnő gyermekei mellett. Így aztán csakhogy éppen tengődött. Megint miséző lelkész lett a legelőkelőbb negyed egyik templomában, ez is hozott valamit a konyhára. Szomorúan teltek az órák, melyeket templomában volt kénytelen tölteni, de kárpótlásul annál kellemesebbek az estéi, melyeket a vendéglátó Kestner-palotában töltött. Töménytelen ember fordult meg a fényes szalonjaikban. A ház bájos és nagyműveltségű kisasszonya, Matild nagy ambícióval gyűjtötte maga körül a négy világ táj minden menekültjét, orosz, németet, görögöt, olaszt, lengyelt, oláht. Paris volt akkor a világ közepe. Ezeknek a Kestner házban töltött óráknak legnagyobb élménye az, hogy Cézár megösmérhette a körülrajongott Victor Hugót.

Baráti köre nagy volt. Andrássy, Károlyi, Kiss Miklós, Schmidegg, Gorove, Irányi, Horváth Mihály, Klapka, Hajnik, mind ott laktak és számosan az udvarukban, akik belőlük éltek. Ha Cézár pénzzavarba jött, — ami gyakran megesett, csak Schmidegg gróftól fogadott el kölcsönt, aki még vértanú bátyjának volt kebelbarátja.

Lelke megtört. Csupa töprengés volt életének minden órája. Laménais abbé, jóságos öreg barátja vas logikával széttörte a bilincseket, melyek még

múltjához fűzték. Most már bátran közeledhetett Kestner kisasszonyhoz, akit titokban már régen szeretett. Matildnak is tetszett a romantikus bujdosó. És mert, hogy vetélytárs is volt a láthatáron, vögre elhatározta Cézár, hogy nyilatkozik és megkérte a leány kezét. Kestnerné túlradó örömmel vette a várt ajánlatot, egyetlen vágya lévén egy főrangú vő, hát boldogan ígerte oda Matildot Csak azt kötötte ki, hogy a vőlegény térjen át protestáns vallásra. A boldog ifjú természetesen mindent megígért. De hátra volt még a kemény dió, az anya báróné beleegyezése. A válasz lesújtó. Mednyánszky né megkötötte magát: a fia felszentelt pap és így örökre az egyházé. Szent fogadását nem törheti meg Ha most szenved is egy ideig, mi az az örök pokolhoz képest? Ennek az eretnek házasságnak nem szabad megtörténnie.

Közben Bonaparte Lajos államcsínye győzedelmeskedett. Vérben úsztak a barikádokkal zsúfolt utcák. Némely képviselő, — köztük Kestner is, — nagyon kompromitálta magát az ellenállásban. Kiszökött hát Svájcba és hamarosan utána a családja is. Cézár egyedül maradt Szerelme távol, az anya megértése még távolabb. Hazulról pénz nem érkezett. Újra és újra ostromolta anyját, ne ellenezze a házasságát. Elkeseredett tiltó válasz érkezett mindég.

A kilátástalan jövő teljes kétségbeesésbe kergette. Magyarhon helyzete napról-napra reménytelenebb. Hazatéréséről már szó sem lehet. Neki éppen nem, hiszen Haynau jelképesen már fel is akasztatta. Családja nagyszerű összeköttetéseit nem engedte érvényesülni, egy Mednyánszky nem fogadhat el kegyelmet az osztrák császártól. Boldogan tervezett házassága áthidalhatatlan akadályokba ütközik. Takarékoskodik a kevés aranyakkal, melyeket Kestnerné továbbít neki, mint *állítólag* hazulról küldött segélyt.

Kapóra jött hát egy emigráns társa ajánlata,

csatlakozzék az ausztráliai aranyásókhoz. A most felfedezett, szinte kimeríthetetlennek híresztelt mezők felé özönlött Európa minden kalandvágó ép-kézláb embere. Csak egy kis szerencse keí, hogy a koldusból máról-holnapra nábob legyen. Fantáziáját izgatta, ingerelte a terv. Londonban ajánlottak neki egy mindenben járatos közvetítőt. Annyija még voJt, hogy átmenjen a csatornán és előkészíthesse a nagy utat. Tervét megírta haza is és Kestneréknek is. Képzeltető, hogy mindkét háznál pánikot keltett a megdöbentő elhatározás.

Ezalatt átvitorlázott Londonba, ahol összehozták egy magyar származású ágenssel, aki azt ajánlotta, hogy a kétséges eredményű arányásás helyett, jobb lesz, ha kereskedelemmel próbálkozik, ami csekély rizikóval, de szép haszonnal járhat. Ez a Kiss László megösmertette a szintén ott lakó Farkas Márton honvéd századossal és hajlandó volt nekik. 20,000 francnyi hitelt folyósítani, hogy azon árut vásároljanak, melyeknek Ausztráliában nagyszerű piaca lesz. Mint legalkalmasabb és lapos holmit: az ócska ruhát és zsebórákat ajánlotta nekik, sőt ezek beszerzésére is vállalkozott. Kamatot nem kért, csak kikötötte, hogy a haszon fele őt illeti. Uzsorás gazember volt ökelme. A két tapasztalatlan magyar úr beugrott.

Ügyeit végleg elrendezni visszatért Parisba. Kestnerné rögtön ott termett és igyekezett lebeszélni végzetes vállalkozásáról. Sőt előre felajánlotta lánya hozományának egy részét, míg a helyzet tisztul. Cézár gavallér ember, nem fogadja el. A beczkói báróné is látva erőszakoskodásának nem várt, megdöbentő eredményét, nem kiméivé az utazás roppant fáradalmát, lehető leggyorsabban fiánál termett, hogy még egyszer okosan próbáljon beszélni Cézárral. Bruxellesben találkoztak. A két nyakas teremtés megmaka-csolta magát, s nem lőn semmi eredmény sem jobbra

sem balra. Cézár pedig nekivágott gyászos végzetének.

Az angol tengerparton, egy ócska vitorlás bárkára felpakkolták az áruval teli bálákat. Hónapokig tartott a viharos utazás. Csuda volt, hogy ép bőrrel menekültek és kötöttek ki Ausztrália sivár partjain. Mikor másnap jelentkeztek a kikötőben, átvenni csomagjaikat, Cézár megdöbbenve hallotta, amint a vámtiszt rendelkezett; rakják ki az azok portékát. A hajó útközben léket kapott, mindenük tönkrement. A ruhanemű pállott rongy, az órákat megette a rozsdá. Nincstelenül álltak egy idegen világban. Az ígéret földje, a beígért paradicsom: beláthatatlan kopár homok és sziklatenger. A várt város helyett nyomorult deszkabódék, rongyos sátrak sokasága. Pár napi éhség végre rávette őket, hogy csatlakozzanak a földrész belsejébe vándorló szerencsevadászokhoz. Koldus vagyonkájukból vettek pár turmát. Bizonybizony csak mákszemnyi darabkákat leltek egésznap keserves munkával. Épp hogy nyomorultul eltengődtek. Egy napon végre rájuk mosolygott Fortuna. Cézár jó ökölnyi színarany rögöt lelt. Ezt 'nem titkolta társa előtt és boldogan tértek nyugovóra. Már kalyibájuk küszöbére értek, mikor egy éles lövés süvített utánuk, Cézár felső karját találva. Egy órán belül egy valahonnan előkajtatott felcser féle tőből leoperálta a teljesen összeroncsolt kezét. A nagy vérveszteség miatt hónapokig feküdt. Felépülvén talált kincsét megosztotta hűséges társával és ő maga angol gőzösön visszahajózott Európába.

Ismét Parisban! Betegen, nyomorékon, szomorúan, már másnak látta a varázslatos várost, A már-már megalkuvó emigránsok között se érezte jól magát. Kerülte őket. Pénze lévén, rendes orvosi kezelésben részesülhet. De lelki sebei nem gyógyultak és legdrágább barátjának, gróf Schmidegg Kálmánnak végórái agyongyötörték amúgy is ronggyá tépett idézetét. Állandóan ott virrasztott a haldokló ágyá-

nál, aki utolsó világos percében valami apró üvegecskét bízott rá. Mérget. Már a szabadságharc kitörése óta rejtegette azzal a szándékkal, ha esetleg elfogja a bosszúálló osztrák hóhér, megöli magát.

Hazája bukása, legdrágább barátjának halála, minden illúzióját rombadölte és nem javuló egészsége, kiölt belőle minden reményt, életkedvet. Irt Kestneréknek feloldván Matildot a jegyesség alól.

Napról-napra sorvadt. A doktorok délvidékre küldték. Megtelepedett a Cote D' Azur egyik legszebb pontján Hyeresben. Már-már kezdte összeszedni magát, de újra megtörte, hogy hazulról rossz híreket kapott, anyagi viszonyaik súlyosodtak. Próbálta megkorrigálni a szerencsését. Játszott a casinóban, mindég nyert. A beállott gondtalan élet és a hír, hogy Matild férjhezment, megnyugtatta. Szinte újra éledt, hogy ő megint szabad ember.

Végül a tragédiák tragédiája! Sokat jár Kyhlenburg herceg villájába, ahol napról napra együtt mulatott az előkelő társaság. A hercegnő tüneményes, elbűvölő jelenség. Cézár ilyen csudálatos szépséget még sohasem látott. A szó teljes értelmében halálosan beleszeretett. Az elhanyagolt asszony, — mert férje csak játékszenvedélyének élt — bolondította az érdekes, exotikus idegent. De csak játszott vele, mint macska az egérrel. Egy napon Mednyánszky rájött, hogy szerencséesebb vetélytársa van. Elvesztette az eszét. Búcsúlevelében utolsó sorai ezek: „az élet nekem csak ráma; nincsen becse, ha belőle hiányzik a festmény.”

A sokat szenvedett fiatal magyar hamvai az azur kék partok sziklatemetőjében pihennek elfeledtem jeltelenül.

Egy literary gentleman

Dr. Geist Gáspárnak hálásan.

Ma már több, mint egy emberöltő múlt el azóta, hogy a legragyogóbb magyar talentum: Justh Zsigmond, a cannesi luxushotel egyik legfényesebb apartmanjának tengerre néző loggiáján örök álmokra hunyta le szemét. Életében tálán senkinek sem volt annyi híve, tisztelője, barátja, mint neki. Itthon gróf Csáky Albinné és Wohl Janka irodalmi köre adorálta, Forgách Lászlóék, Batthyány Géza, Prielle Cornelia, Jászay Mari, Feszty Árpádék, Vay Péter, Czobel Minka, Hubay Jenő, Mednyánszky László volt a lelkes gárdája. Ha Wight szigetéről áthajózott régi álm-Párisába Eugénia császárné: Justh Zsiga volt az első, akinek társaságát óhajtja. Mathilde hercegnő, a párisi grófné, comtesse Diane, Sarah Bernhardt, Juliette Adam, Munkácsyék, Polignac hercegné, Antokolszkyék, Lessepsék, Zoláék, Benjamin Constant, Coppée, Sully Prudhomme, Delibes, Taine, Jean de Néthy, Saitiaide, Savine, Ducet palotáiban tárt kapu fogadta a minden ízében magyar urat, a legszellemesebb társalgót, a hű barátot és nagyra tartott tehetségét. Hogy szellemileg és különösen anyagilag mennyire istápolta Parisba csábult honfitársait, különösen a fiatal írókat, arról Pékár, Bródy, Malonyay tehettek volna tanúságot. Mint bőkezű mecénás, meleg szíve, teli bugyellárisa mindig tárva . . .

Ősi felvidéki nemzetség kifinomult sarja. Predikátuma: szeczpáli. Birtokai Békésben, Csanádban. Fészkrét: Szentetornyát imádta, Parisból is mindig hazavágyott. Ha kúriáján elfogta Paris nosztalgiája,

kedves embereit, külön vonat hozta le a nagy magyar pusztaságba. Subtilis test, finom profilú szőke fej, acélkék szemében valami szlávós mélabú ... A leg-érdekesebb típus. Antokolsky egyidőben mint Krisztust és mint faunt mintázta meg.

Nyolc könyve, —"Káprázatok" (1887), „Művészszerelem" (1888), „Paris elemei" (1889), „A puszták könyve" (1892), „A pénz legendája" (1890), „Gányó Julcsa" (1894), „Delelő" (1895), „Fuimus" (1895) — egy-egy érdekes állomás az író munkásságában. A „Puszták könyve" franciául is megjelent. Trilógiájának — „Gányó Julcsa" — „A pénz 'legendája" — „Fuimus" — harmadik kötete már mint posthumus látott napvilágot. Ezt tartják és úgy is köszönté a kritika is, mint az első analikus magyar regényt. A közönség kissé hidegen fogadta, szokva lévén Jókai mesevilágához, Mikszáth jóízű adomáihoz és az üres Gyurkovics-féle semmiségekhez. Később mindig kialakult egy komoly irodalmi vélemény és kritika, mely Justhot méltó piedesztálra helyezte. Taine tanítványa volt, de „minden ízében magyar ember és mégis ugyanekkor európai művész, anélkül, hogy idegenné vált volna, vagy idegent utánozna." Parisban kellett élnie, hogy meglássa Magyarországot, Egy életcélja volt, hogy pionírja legyen hazája rozsdás viszonyaiból újjáalakulásának. Látta, tudta, hogy „csak a magyar paraszt az, akinek friss vére mentheti meg az új Magyarországot, amint hogy a magyar paraszt volt az, aki nyelvünket mentette meg most száz esztendeje". És Justh, mint azok az egész emberek, akik úgy cselekszenek, ahogy gondolkoznak, nemcsak művészi elméletben érvényesítette ideáljait, hanem a valóságban is; abban a kivételes helyzetben lévén, hogy ősi földjén a legközelebbije, testvére lehetett annak a magyar parasztnak, „akit az átlagos magyar író nem ismervén, félreismer, nem ért és nem méltányol."

Suttyó legényke voltam, amikor modellt állottam

Stróbl mesternek az epreskerti atelierben. Közben vendégek jöttek, az orleánsi herceg a mátkájával és kíséretükben egy feltűnő finomságú úri ember: Justh Zsiga. Amíg a művész fenséges vendégeivel volt elfoglalva, Justh újra beállítván engem a pózba, együtt vizsgált a készülő műremekkel. Görög ingecském redőit magam rendezgetve, a saját beállításom keresetlen artisztikuma meglepte őt, azt híván, hogy egy professzionista modellel van dolga, de beszédbe egyeledve, látta tévedését, aztán egész délutánra ott maradt és velem foglalkozott, vacsorázni meg kivitt a szigetre. Elbűvölt a modora, a tudása. Harmadnap robogott velünk a csabai gyorsvonat, majd egy pompás négyes fogat Szentetornya felé . . .

Fiatalságom legszebb, ma is élénk emlékemben élő napjait ott éltem át abban a fehér falu, nádfedeles, nagy tornácos házban, ahol bent múzeumokra való kincsek voltak felhalmozva, úgy gyűjté össze a gazda, világjárás közepette: bokharai szőnyegek, tibeti füstölők, japán kakemonok, egyiptomi múmiák, arab szőttesek, mór kerámiák, velencei brokátok, apró tanagrák, cizellált, vésett régi fegyverek, gótikus állványokon óriási misekönyvek, Beulle bútorok, muranoi üvegek, európai hírességek dedikált képeiből egész galéria, aztán töméntelen virág. íróasztala felett régimódi litográfia: — most én őrzöm, kihalásván évtizedek multán a tanya lomtárából, — Kisfaludy látogatása Kölcseynél.

Gyönyörű nyári éjszakákon, Bunny Ruppccrttel, Polignac Melchiorral négyesben szállott velünk a pihékönnyű sandlaufer, Czombos Jóska röpítette a paripákat, ki a gyopárosi vadvirágos rétre, aho'i a fűbe hasalva, hanyattfekve lestük a hajnal pirkadását, drága italok, finom füstölnivalók garmadája közt, amíg vagy száz lépésnyire a füzesben a Pestről telegráffal lecitált Radies, vagy az orosházai öreg Purcsi muzsikázott. Az első, az utolsó mindétig az ő nótája volt: „Ki tanyája ez a nyárfás!”

Paris raffinált élvezeteméi jobban vonzotta falujának paraszti népe Órák hosszan eldiskurált öregjével, fiataljával. Nem egyszer együtt költötték el estebédjüket az uraság asztalánál, világhíres vendégnéppel. A maga passziójára, színházasdit játszott velük. De nem hamis életet tükröző népszínműveket, hanem Plautus, Molière vígjátékait és nem fél-szeg műkedvelősdi volt az, hanem pompás kamara-játék. Belső cselédek, tanyások, zsellérek, dohányos gányák Plautus „Kincs”-ében úgy alakítottak, hogy a nem könnyen lelkesülő Jászai valóságos extázisban ölelte, csókolta, csókolta Puskás Lídiát, Kis Rozit, Éliás Jóskát, a Czombos fiukat, Zana Pistát . . . Színarany, ösztönös művészet volt, amit produkáltak. Szoborszép megjelenésükkel méltó utódaik görög őseiknek. — Ha a föld népe dalolt, órák hosszán át elhallgatta, ha táncoltak, be nem telt a nézésükkel...

A pusztán pihenés nagy vakációját „a városok-városának izgalmas társas és művészies élete váltotta fel. Az egyszerű, tanyai nemes úr egyszerre átvedlett raffinált nagyvilági gavallérrá. Egyaránt otthon volt a Quartier Latin műtermekben és a Saint Germain legelzártabb palotáiban.

Paris társaságának fémjelzése volt; kit fogad comtesse Diane! A francia főváros szellemi életének ott gyűltek össze a legkiválóbbjai. Hotelja vetekedik híres múzeumokkal, kincset érő bútorok, álomszönyegek, csodás bronzok és a falak selyem kárpitján Correggiok, Memlingek, Hobemák, Delacroixok, Guillaumeek pompáztak. Paris első asszonya klasszifikálta vendégeit. Minden hétfőn fogadott s akkor hat-nyolc-száz ember volt összezsúfolva a termék során, a hónap első péntekén ennek már csak egynegyedét tette ki a meghívottak sora, más pénteken már csak éppen ötvenen ültek estebédnek Ezek voltak a választottak. Egy vacsora invitálás felért az akadémia pálmájával Lemaitre, Prudhomme, Hennez, Boisjolin, Monton Hervé, Ulbach, Coppée, Desrosne, Airard,

Borgab ülték körül az asztalt. És rendesen ott volt a három „grand' parisienne”: Mme Daudet, Mme Adam és az istenített Sarah. Justh Zsigmondnak állandó helye volt ebben az exkluzív és illusztris társaságban. Modora, tudása, szelleme adta hozzá a passe-par-tout-t.

Érdekes, hogy a fin de siècle Parisában erősen vezető szerepet nyeri; három magyar Munkácsy főúri házat vitt, fejedelmeket látott asztalánál, megfordult nála mindenki, aki születése, neve, rangja, tehetsége révén a legfelsőbb körökbe számított. Justh Zsigát egyformán becérték mindenütt, nem csuda, hiszen típusa volt az abszolút urnák. A harmadik magyar egy érdekes fiatal hölgy volt. Csak származásra magyar, ő már Paris szülöttje.: Némethy Emmi, édesapja a forradalom után emigrált. Független, vagyonos ember volt, egyetlen gyermekének nagyszerű nevelést adott. Az ifjú leányka ragyogó szellem, méltó örököse nagyszülei: Anasthasius Grün és Schaffenburg Attems grófnőnek. Teljes irókészséggel kezelte a tollat és legintimebb társasága sem tudta, hogy az érdekes essayk, fényes kritikák, később már komoly szépirodalmi műveken a Jean de Néthy neve egy kis magyar leányka inkognitóját fedi. Sokban emlékeztet Baskircsev Máriára, ő is csupa ta'ientum, képei a Salonban megkülönböztetett helyen függtek, Sarah Bernhardtról készült szobra még a legkomolyabb művészkörökben is igazi feltűnést keltett, saját szerzeményű dalait bravúrosan énekelte. Csak a hiúság és önimádat, ami a híres orosz lányt főleg jellemezte, belőle teljesen hiányzott. Mint minden igazi nagyság, a végletekig szerény volt. Talán ezért vonzódott hozzá, a szokványos barátságnál is jobban, szegény Zsigánk.

Mert a világ javaiban dúskáló drága barátunkat ezzel a szomorú jelzővel emlegettük. Elefántcsontsín arcán két izzón piros folt, természetfelettien csillogó

szeme, batisztkendőcskéjén néha egy-egy rózsás folt, csupa bizonyítéka, hogy nemsokára elmegy közülünk ...

Úgy lón! Beteljesedett! Kinn sütkérezett a cannesi hotel szobája loggiáján, remegve a puha, meleg takarók alatt, fáradt mosollyal nézte a lenn tenriiszezó angdi lányokat, akik felcélözva egy-egy rózsát hajítottak fel rakettjükkel az aranyhajú betegnek. Átlátszó alabástrom kezében egy feslő Souvenir d' amour hervadt, mikor utolsót pillantott a tengerre...

Harmincegy éves korában halt meg. Itthon is nagy melegen parentálták el, — de mert hogy dúsgazdagnak született, hát csak a túlproduktív amatőrt, esetleg egy nagy ígéretet láttak benne Pedig maga volt a művészi beteljesedés.

Hamvait hazahozták, ott pihennek azon a helyen, hol a színházosdit játszották, parkjának legszebb helyén, sudár nyárfák, akácok tövén . . .

Esztenőikig nem kerestem fel a sírját, nagyon mardosott az önvád, a hálátlanság érzete. Mindezt levezekelni, gyalogosan indultam el zarándok utamra. Milyen szomorú volt bérlő kézen látni az egykor olyan bájos, takaros tuskulánumot. Olyan volt minden, mikor a lepke szárnyáról letörlött a hímpor . . . A sírja, elhanyagolt, márvány kereszt je összetörten...

Mindenki, minden idegen. Egy jel se emlékeztet rá! Érdeklődtem a parasztjai iránt, akik deli fiatal-ság képében éltek előttem, Bent húzzák a napról-napra tengődés igáját a faluban. Koravén, agyon-dolgozott ember mind. De hallom, hogy mégis van valaki a tanyán az elmúlt idők cselédségéből. Szent-iványi Jóska, Zsiga kis huszárja. Aki vele volt mindig, utazásaiban, Parisban. Akinek pompázó kék mundérját mindenki megcsodálta Parisban is. Nyal-ka, szemrevaló legény volt ökelme. Sok nagyszerű francia dáma felejtette rajta a szemét. Egy kukkot se

tudott azon a fránya nyelven és mégis ha megírná a memoárjait, de sok érdekes, ösmert asszonynép neve sorakozna abban . . .

Előhívják, összeesett, rongyos öreg ember, elnyűtte a munka robotja. Most is trágyát hordott — Nem ösmer rám. Nem csuda, harminc esztendeje nem látott. Mikor megmondom ki vagyok, elfullad a hangja az örömtől:

— Kicsi úrfi lelkem! El se tudom hinni, hogy itt van, nem járt errefelé a temetés óta senki, de senki...

Aztán dül belőle a kérdés. Hogy van ez, hogy van az? És rendre jönnek európai híré nevek, francia főúri dámák, sorra emlékszik rájuk. A bérlő ámulva hallgatja. Aztán „a Feszty úr, a Hubay úr, a Hegyi Aranka nagysága, a Milka méltósága, a Laci báró, a nagyőriek, a Forgáchék, meg a Malonyay, a Pékár, a Bródy?”

. . . Lemenőben volt a nap, előttem még hosszú kilométerek útja, hát csak rövide fogtam akkor a feleletet:

— Feszty, Hegyi Aranka, Mednyánszky, Malonyay már megtértek oda, ahol Zsiga van. A nagyőri majoreszkót örökre gyászolják: megölte egy buta muszkagolyó. Az egyik Forgách gróf szintén halott, Czobel Minka az ancsari kastély remetéje. Bródy még most is legénykedik, Pekár azóta nagy úr, miniszter lett . . .

— Már megbocsásson az úrfi, de ezt az egyet mégse hiszem el . . . — mosolygott nagy sunyin.

Aztán hirtelen kezet fogtam véle ... És búcsúztam Szentetornyától mindörökre . . .

Hogy összeomlott a gyerekálombeli kacsalábon forgó aranyos, tornyos, tükrös tündérkastély.

Petőfi karácsonyestje 1844-ben

A pesti Széna-téren, szemben az egyszerűségében is imponálóan nemes kálvinista templommal két úri ház állott. Szomszédosak. Az egyikben Pest város leg-ösmertebb és legnépszerűbb polgára, Fáy András uram lakozott. A másikban keresztkomája, Csapó Pál fiskális, több főúri család tanácsadója. Mindkettő zajos a folytonos vendéglátástól. Ugyanegy társaság fordul meg a két háznál. Fáy Andrásnak író társai, a kor minden híres költője, aztán politikusa, színésze, tudósa, művésze. Vörösmarty, Bajza, Garay, Erdélyi János, Tóth Lőrinc, Egressy, Lendvayék, Laborfalvy Róza, Székács József, Szemere Pál, Megyeri, Deák, Toldy, Ferenczy. A meleg barátság, mely a két ház urát összekapcsolá, a közös ízlés és rokonszenv révén egyforma emberekkel vette körül magát. Akit szívesen látott Fáy, azt tárt ajtókat fogadtak Csapóéknál is. Fáy patriarkális otthonában, régi módin öreges urak koccintgattak a főteli borral és fűjték a verpeléti füstjét öblös pipájukból. Csapóék termeiben már dominált a fiatalság. Akik csodálkozva, áhítattal nézték a hon legjelesebbjeit, mert azok körében volt szerencsésük élni, de a fővonzóerő, egy tüneményes gyermek-lányka volt, a ház szemefénye, a bűbajos kis Csapó Marika, serdülő, de a kor szokása szerint, már a gyermektópánkákból kinövő apró delnő. Gyönyörű teremtés és természetes, hogy már környezeténél fogva is, felette kinőtt annak az időnek átlagos műveltségű kisasszonykái közül. Tenezér Lilla leánynevelőjében iskolázott, együtt Szendrey Júliával és Wesselényi fogadott gyermekeivel, a két Verzsényi nővér-

rel. Tenczer Lilla, — aki a magyarosodás idején nevét a negédes Lejteivel cseréli fel, — mindenre oktatja őket, amire abban a romantikus világban, egy előkelő hölgynek csak szüksége lehet. Szorgosan olvassák Goethét és Byront, gagyognak valamit franciául, kínozzák a fortepiánót, festegetnek, táncolnak. A kis Csapó Marikának, mégis a házinevelés révén jut mindaz, ami egy honleánynak nemes egyéniségét adja meg. Csapóné angyali jóságú nő, kiváló feleség, nagyszerű anya és gondos háziasszony, aki még szalonjában is csak kézimunka mellett fogadja és mulattatja vendégeit, barátjait. Náluk él két fiatalabb nővére Csajághy Laura és Julia. A csöndes, dunántúli Csép falu kúriájából kerültek fel Pestre nényük házához valószínűleg azért, hogy a nagy társas életet kedvelő háznál majd alkalmuk akad a férjhezmenetelre. Szépek voltak, csinosak és gazdagok. Júliát csakhamar Bajza József vette feleségül. Lórit már a 40-esek közepét taposó Vörösmarty kérte meg. A megtiszteltetés feletti örömet, hogy a legnagyobb magyar költő hajlandó beházasodni a familiába, csak az zavarta meg, hogy Vörösmarty 25 esztendővel volt idősebb, mint a mátkául kért leányzó. Nem is mondták ki abban a minutumban a boldogító igent, mindenek komoly megtárgyalására pár napi halasztást kértek. És összeült a családi tanács, belevonva a baráti kört. Az öreg bölcs, Fáy András szigorúan ellene volt, hogy a még majdnem gyermek Lórikát, a már feltűnően öregedő költő karjaiba vessék. Bajzának sem tetszett, hogy nejeinek kis húga a nálánál oly sokkal idősebb költőtársa vegye el. Lórika se szédült meg a nagy szerencsétől, úgylátszik józanságával kiütött a regényesen exaltait csalf együttesből. Előtte nem lett volna akadály Vörösmarty korosvolta, de félt a szegénységtől, ami ami hűséges kísérője mindig a póétaságnak. Egyedül elmés és mindenek jobboldalát látó Szontagh kapitány állt teljes vértzetében Vörösmarty mellett.

S mikor már befejezett tény volt a kézfogás, Székács is boldogan gratulált:

— Csapóné húgát veszed el barátom és ez azon biztos ajánló levél, melyre írva van: háziasság, hűség és a családanyai legszebb erény. Jövőd ezzel kípótolja mindazt számodra, amit a szerencse eddig megtagadott tőled.”

A frigy megköttetett és csodák-csodája, a túlságosan nagy korkülömbőség ellenére boldog volt.

A Csapó-ház legnagyobb leánykája Mária akkor 13 esztendő múlt. Már-már nagy leányszámba vették. Hiszen az édesanyja is 14 éves korában ment férjhez. Barátai körükből már ott lebzseltek körülötte a növendék fiúk. Különösen Fáy András Guszti fia, aki olyan nagy ígéret volt, hogy őt remélték a jövőbenő magyar zeneművészet legnagyobb büszkeségének. Úgy zongorázott, hogy Liszt is csak a csodálat hangján beszélt róla. Néma epedéssel adorálta a ház tündérkéjét, de nem tartá ezt ildomosnak, csak egy árva szóval is említeni. Ellenben minden mozdulata elárulá érzelmeit. Egyszer mégis csak kibújt a szög a zsákból. János-estéjén nagy sokadalom volt Csapóéknál. A gyerekek színházat játszottak. Fáy lelkesen pártolta az eféle szent igyekezetet és tanítgatá őket. A költőért és a színpadért rajongó sihederek ugyan csak kitettek magukért. Az ünnepelt mégis csak Marika volt! Mikor „Árpád ébredése” után a kortinát lebocsájtották, a darab hősnőjét egész légió bukétával dobálták meg_ Kis szünet után ismét Marika jelent meg pompásan csillogó spanyolos jelmezben, hogy az akkor élénk emlékezetben élő Elssler Fanny catchoukáját lejtse. Fáy Guszti nagy meglepetésre, — mert nyilvánosság előtt nem szívesen produkálta magát, — leült a zongorához és a kis „villi” táncát ő maga kísérte. A társaság boldog megértéssel mosolygott össze.

Marika nőtt, fejlődött. Még nem egészen 14 éves és már nagylány számba megy. Mindenki tudja, hogy

a kis Fáy fülig szerelmes bele. Aztán Tóth Lőrinc úrfi is, a szépreményű jurátus, aki élete delén a kúria tanácselnöke lett. Akkor még senkik. Azonban komoly vetélytársuk van, egy fiatal költő, a család rokona, daliás szépséges és gazdag ifjú, aki előtt nagy jövő áll, szintén halálosan szerelmes Marikába. Napos vendég a háznál és a szülők örömmel látják őt, lévén egészen kedvükre való vő. Az öreg Fáynak nagyon fáj ez a fia miatt, tudja, hogy halálos sebet üt annak érzékeny lelkén. Különösen Csapóné van rajta, hogy nyélbe üsse a kedve szerint való házasságot. A leányka hallani sem akar az állhatatos gavallérról. Még nem tudja mi a szerelem, eddig még nem mozdult meg a szíve. A kis Mari álmvilágban él, Jósika hőseit szereti, azok közül várja a mesebeli herceget . . .

Egyszer látogatóban van Bajzáéknál és ott egy fiatal, finom dámával találkozik. Ez is költő hitvese; Erdélyi Jánosné Vachott Kornélia. A fiatal menyecske elbájolja a kislányt. Az asszonyka nemcsak hogy nagyon csinos, de feltűnően művelt is. A jól nevelt úrikisasszony mintaképe. Pedig korán jutott árvaságra és két nagynénje: Kossuth édesanyja meg Szerdahelyiné házánál serdült fel. Most újdonsült asszony, aki büszkén hordja a főkötőt. Egyre összebarátkoznak. Erdélyiné sokat mesél két öccséről, szinte rajongással: Vachot Imréről és Vachot Sándorról. A leányka falja a szót és valami sejtelem költözik szívébe és ennek titkát csak Mimi húgának fedi fel.

Hogy Marika mennyire nem volt hétköznapi lény, jellemzi egy karácsonyest, melyet nagy pompával ültek meg a puritán kálvinista háznál.

A szülők, hogy a gyermekek örömét fokozzák, kifirtatták, mit szeretnének legjobban a kriszkindlitol? Pál úrfi sok-sok magyar könyvet kért, főleg verseket. Emma, Etelka bábut, kisedényt és nyalkaságot. Marika szeme tele volt könnyel és nem merte

megmondani szíve óhajtását. Jó szülei nem tudták mire vélni a zavart. Végre nagy unszolás után előrukkolt a csodálatos és teljesíthetetlennek vélt kérés-sel. Hívják meg karácsony szent estélyére Laborfalvy Rózát, rajongásának királynőjét: az elbűvölő Titániát. Meghatotta a szülőket a gyermek kívánsága. Csapóék nem ismerték személyesen a nagy művésznőt, sohasem találkoztak vele. Kissé kényes volt a kérdés. Minden konvencionális illetet félretéve, Csapóné elküldötte a meghívót és kérte Laborfalvyt, ne vegye az invitálást tolakodásnak, de a nagy művésznőt kisleányának óhajtására, mint a legkedvesebb ünnepi ajándékot akarja prezentálni. Nem volt boldogabb gyermek az estén egész Pest-Budán, mint Marika, amikor a bálványozott színésznő, kedves és meghatódott megértéssel fogadva a meghívást, beállított a fényesen illuminált, ragyogó karácsonyfával ékes fogadó szobába. Marika azt hitte, álmodik. Nem is akart hinni szemeinek, hogy élő lény ez a csodálatos szépség, akit fejedelemtől illető hódolattal vett körül a nagy és illusztris társaság. Valódi csipkéekkel díszített vörös selyemruhája olyan felséges volt, hogy csak ámultak-bámultak. Hollóhajának fürtjei közt piros kaméliakoszoru. Aztán játszva a lekötelezettet, hogy a háziasszony kedves figyelmét viszonzozza, elszavalta az „Árvízi hajóst”. Marika a hetedik menyországba repült fel!

Tizennegyedik születésnapján végre nagylánnyá avatták. Apja behívta dolgozó szobájába, összefont karokkal állott a fiskális úr a nagy Luther-kép alatt, könyvei sokaságában és sokkal komolyabb volt a rendesnél.

— „Most már felserdült leány vagy drága gyermekem. Itt az idő, hogy komolyabban kezdj gondolkodni és légy tisztában önmagáddal. Azt akarom, hogy fő jellemvonásod a vallásosság legyen. Ti leányok anyátok után kálvinisták vagytok, de én szeret-

ném, ha velem együtt lutheránusok lennétek. Most az ideje, hogy felavathatnak az egyház leányává. Ha hajlandó vagy kérésem teljesíteni, akkor Székács barátom megkonfirmál és feladja neked az első úri szent vacsorát. Gondolkozz rajta.” — A drága gyermek tüstént igent mondott.

Születésnapját eddig szokatlan fénnel ülik meg. Arra virrad, hogy elválasztják hűgaitól és külön leányszobát kap. Mesébe való kis fehér fészket. És a kamrácska olyan, mint egy virágoskert Családja, a ház barátai, a fiuk, mind sorjában megjelennek cserepes virágaikkal. Tele azzal minden zug A habos firhang mögött az ablakpárkány, könyves polca, varró asztalkája megrakva jácinttal, rózsával, kaméliával. De ami neki a legkedvesebb, egy diósgyőri merített papírlap, rajta ösmert betűk. Nagybátyja, Vörösmarty Mihály kezeírása. Ez az örökszép vers:

„Cs. M. kisasszonynak!

*. . . S dús szívedbe kit egészen
Felvevél,
Az lesz ám még csak szeretve,
Annak élte, lelke, üdve
Te levél . . .*

Kapott-e valaha magyar leány ennél becsesebb születésnapjü prezentet?

Hát még az estve! Bált adnak, ezzel vezetik be a nagy lányt a társaságba. Édesanyja maradéktalanul akarja élvezni az ünnepséget, mentve minden háziasszonyi gondtól és elfoglaltságtól, Bajzáéknál rendezteti az estét. Mindenki szívét megvette az újdonsült kisasszony. Világos kékselyem krinolinja teleteleszórva apró máslikkal. Olyan volt, mint egy kis kecses biedermaier porcelán figura. Gavallér minden

ujjára párosan esett. Marikának egyformán különbözőek.

Ezt követte egy József-napi dáridó Bajzáéknál. Vígan vannak Egyszerre nyílik az ajtó és a küszöbön egy deli legény jelenik meg. Rá volt írva, hogy költő! Marika még nem sejtette, hogy ez az ifjú nem más, mint az áradozva dicsért Vachot Sándor. Marika szíve erősebben dobogott. S az úrfinak nem létezett más a társaságában, mint a Csapóleányka. Első percben megszületett egy örökké tartó szerelem regénye . . .

Marika nem aludt azon az éjszakán. Csali sírt boldogságában. Szívét ki kellett öntenie valakinek, bizalmasa Mimi húga lett Együtt sírtak, együtt reménykedtek . . . Egy szép napon aztán az álomlovag megkérte kezét. A szülék nem éppen nagy örömmel adták beleegyezésüket, különösen az édesanya tiltakozott, aki a vagyonos rokonfi pártján állt. Meg még féltvén a gyöngye gyermekeket, hiszen a legkisebbik, Etelke is, habár semmi baja nem volt, napról-napra fogyott, — megállapodtak hát a lakzi dátumában egy év múlva. A vőlegény nem tudta kivárni ezt az időt, pár hónapot lealkudott belőle. De Fáy Guszti elmaradt tőlük. Csak hajnalig hallották a közfalon, édes-bús melódiákat variálva.

Összegyűlt a násznép. Csak a menyasszony násznagya hiányzott. Az utolsó percben levél jött tőle és Fáy András uram lemondta a tisztességet. Nem bírta látni, hogy egyetlen fia szerelmét más vezesse oltárhoz. (A kis Fáy gyerek belepesztult nagy hamarosan a bánatba . . .) Jó, hogy kéznél volt a gavallér Pulszky Ferenc, ki szívesen állt a helyére. Aztán pár boldog esztendő. Férjhez ment a második leány is. És egyszerre a derűs égből lecsapott a vilám. Csapó egy reggel túlzott gyöngédséggel búcsúzott a családjától. Budára készült, mint monda, dolga van a nádornál. Egész nap hiába várták. Este jött a rémes hír, átlőtt fejvel találtak rá a Svábhe-

gyen. Örökre titok marad, hogy miért ölte meg magát.

Életének hű párja nemsokára követte.

Az árva Etelke Vachoték fedele alatt lelt gondos, gyöngéd, új otthont

1844. Vachotéknál folyik a készülődés a szentestére. Mindenki tesz-vesz, sűrög-forog, ha tiz keze lenne mindannyioknak, az is kevés volna. Etelke a konyhán gazdaasszonykodik, mert hagyomány a családban, hogy ha a lány eléri 16-ik esztendejét, ő dagasztja, fonja a karácsonyi kalácsot.

Az ebédlőben hatalmas fenyőszál. A házigazda, ügyes festő is, egy nagy csillagot rajzol és azt ízlésesen ki is festi. Petőfi segédkezik neki. Végre minden rendben és gyűlnek a vendégek. Bekecseikről és az asszonyságok viklereiről leverik a szolgálak a havat, zúzmarát. Megjöttek Vörösmartyék, Bajzáék, Erdélyiek, Kuthy Lajos és Csapó Pali. Vacsora után elosztogatták ki-ki ajándékait és aztán sor került a rejtélyes csillagra Hódoltak a naiv babonának, mert hiszen hát eladó lány van a háznál. Vachott szerette volna már, ha kis sógornője szintén boldog asszony lenne, hát a karácsonyeste fabrikált csillag megmutatja majd a jövőt.

A csillagnak 24 elálló csücske volt. Annak minden ágára rá kell írni egy-egy számottevő partiképes fiatal uracsnak a nevét. Éjjel Ételkének ezt a vánkosa alá kell rejteni és egyszer felébredve a sötétben az egyik sugarat le kell tépnie, aztán anélkül, hogy megnézné, visszatenni. Akinek a neve reggelre kelve hiányzik, az lesz a megjósolt vőlegény.

Felváltva diktálni kezdték a neveket. írják rendre. Vachott beleszól: „Egyet üresen kell hagyni és ha azt tépi le, bizony a kisasszony abban az esztendőben hoppon marad és nem rakja fel a főkötőt.”

Telik a csillag. Név név után sorakozik. De két csücske üres még. Új név senkinek sem jut az eszébe.

Így hát még egy pályázó kerestetik. Ki lényen az?

A nők között még igen tartózkodó Petőfi Sándor szerényen megszólal: „Legyen az enyém.” És gyönyörű vonásaival ráírja:

*Ha a sötét betűk, amiket leírok,
Lennének a balsors, amely tán téged ér,
Elvetném tollamat, s nem írnék, bár ha
lenne
Minden vonásomért egy-egy ország a bér.*

Etelke zavart pirulással olvasta, rámosolygott a költőre és életében először szólt Petőfihez, egy rövid szót: „Köszönöm.” Petőfi szeme felvillant és még pirosabb lett, mint a leány.

Vachotné másnap reggel bement Etelkéhez. Izgatta, mit jósol a balga babonás csillag Benyúl a párna alá, a csillag nincs ott, csak Eteike bibliája, melyet konfirmáláskor Székáctól kapott. Etelke álmosan egyre mondogatja, bizonyítja, hogy ő pedig bizony leszakítá az egyik sugarat. Hát a föld csak nem nyelte el? sopánkozott Vachotné. Keresik mindenüti, széthányják az ágyat, felfordítják, átkutatják az egész szobát, de a csillag nincs sehol. Eltűnt. Nem került elő.

Vachotnét rendkívül izgatta a varázslat. Másnap korán felment hozzájuk Petőfi is, vitte a kíváncsiság.

„Mit ígért a csillag?” volt első szava.

Elmondták a rejtélyes esetet. Meglátszott, hogy Petőfit fájdalmasan érinti a dolog.

„Hiszen tréfa volt az egész,” — monda a házigazda erőltetett jókedvvel — „csak azt sajnáljuk, hogy a te gyönyörű soraid is eltűntek a csillaggal együtt.”

Petőfi erre rögtön beírta Etelke emlékkönyvébe.

Petőfi két hétig feléje sem nézett Vachottéknak,

egyszerre valami belső ösztöntől hajtva, nagyon lehangoltan, a költő ismét felkereste barátait

Vachott halványan, felindultan fogadta. Könynyes szemekkel monda:

— „Etelkénk, aki beteg sem volt, pár perccel előbb lehelte ki nemes lelkét.”

Petőfi, mint akit a villám sújtott, lerogyott a kanapéra.

Szúzi ágyán nyájas, derült, mosolygó arccal feküdt a „szőke fürtök kedves gyermeke”.

Hogy álma édes legyen s fekhelye lágy és enyhe, hideg koporsójába Vachott és Petőfi gyöngéd kezei fektették.

Másnap délután búsan kongattak, gyászt hirdetve az országúti templom törpe tornyában. Egy fehér koporsót kísért ki a fél-város népe a váci temetőbe...

Petőfi rideg, hónapos szobájában verset ír:

*„Jaj de bús ,ez a harangszó,
Neked harangoznak,
Kedves, hervadt rózsaszála
Tizenöt tavasznak.*

Ez volt az első örökzöld bokra a „Cipruslombok” gyászos ligetének.

Buda és Pest kávéházai

Szállóige széltében a világon, hogy Budapest a kávéházak városa.

Hát bizony, a régi konjunktúra idején, minden utcasarkon találtatott egy pár. Nem múltott nap, hogy valahol újabbat ne nyitottak volna, fényeset[^] újszerűt, jól megreklámozva, az óvadékosok pénzén, hogy aztán a büszke „tulaj” rövid időn belül ne zárattott volna el a Markó hűvös odúiba, — persze a feles alkalmazottak sirathatták keserves munkájuk verejtékes garasait.

Ma már valahogy megfogyatkoznak. A nehéz életviszonyokat erősen érzik és minduntalan kifundálnak valami csalétket, visszacsábítani a strandok, weekendezők, kirándulók, filléres vasutak jobban és jobban szaporodó közönségét. A szabad életet élők révén bizony megcsappant a kávéházi forgalom. Rendszerint csak podagrás öregurak ülik meg naphosszat a kényelmes fotőjüket és a szerénynek is aligha mondható lakásból a kávéház potemkini pompájához menekülő asszonyságok, akik így ringatják magukat az „előkelő élet” illúziójába.

Pedig ha valahol, nálunk igazán múltja van a kávéháznak. Akár irodalmi, akár művészeti, akár politikai és társadalmi vonatkozásban

A „kafánák” divatja, — hogy megtartsuk a történelmi sorrendet, — fővárosunkban az ezerhétszáz éves végén kezdődött. Az elsők úgy Pesten, mint Budán, a Duna partján keletkeztek és főleg a déli hajósnép kedvéért. Tabán és a Víziváros majdnem minden piszkos vityillójában rendezkedtek be. Itt

még turkus hagyomány volt. Illatos italára később kezdtek rászokni a gyaurok.

Az 1800-as esztendő elején, magában az akkor még csak szinte a Belvárosból álló Pesten negyedszáz kávéfőzőt adóztatott meg a magisztrátus. Akkor híres volt a „Két oroszlán” és a Filinger-féle. Aztán mindjobban terjedni kezdett a kávéházba járás szokása és újabbak, díszesebbek, kényelmesebbek nőttek a Belváros táján. Persze, csak urak kultiválták az újfajta szórakozást, nő dehogy is tette volna be a lábát ilyen veszedelmes hírű helyiségbe. Jól emlékszem, hogy ötven évvel ezelőtt, ha Pestre jöttünk és megszálltunk a Pannóniában, családom nőtagjai reggeli jöket a szobába hozatták, hiszen ha lemennének a kávéházba, azt bizony botrányos feltűnés nélkül aligha cselekedhettek volna. Már bálozó legénykeségem idején, mikor egy-egy fényes vigadóbeli dalidó után, különösen a vidéki dzsentrí családok, akik a Pannóniát, Hungáriát, Vadászkürtöt szállták meg, a nagyszállót kisöprüvén, ritkán mulató lányaik öröme, megtoldották a nagy murit Berkes, Banda, Rác muzsikájával a hoteljük kávéházában. De táncra a világerő se perdült volna valaki a kisasszonykák közül. Sőt mire derengeni kezdett és megjelentek az utcán a tisztos lámpaoltók, utcaseprők, milimárik, — iszkoltak fel szobáikba, nehogy skandalum legyen a szép emlékü este befejezője.

Az első nagyszabású kávéházakat két bátor kezdeményező: Kemnitzer és Privorszki uraimék rendezték be. Mindkettő annak a kornak bárók pompájában parádézott. A szinte keleti fényűzést, a földig érő tükröket, a százkarú dúsan aranyozott lusztereket, melyekben kellő számú faggyúgyertya tündéri lángja árasztotta a leírhatatlan fényt, rendre megénekelték könyveikben a hazánkat járt angol, holland, német, francia, olasz utazók, mint valami nyolcadik világcsodát. Tele is valának jó pénzü vendéggel. Pláne vásárok idején, mikor elárasztották Pestet

a báméskodó idegenek. Bizony gyakran ráfért aztán a lokálokra a generális renoválás, ugyancsak bepatinázott mindent az öregurak csibukfüstje s a fiatal arszlánok „szivolája”.

Úttörő lett az a kávé, aki a zárt falak közül ki-
menekítette nyári hőség idején stamm publikumát a Vörösmarty szobor helyén álló, szellős, leanderek, gránátalmás kioszkba. Ide járt naponta a daliás Széchenyi Stefi és arisztokrata vezérkara. Sőt mi több, a bonviván gróf bevezette oda imádott hölgyét, az akkor Pesten vendégszereplő tüneményes német színésznőt, Hagen Saroltát is és ezt a botránnyt 30 esztendő múltán még mindig emlegették a Belváros patricius házainak kuglófos uzsonnái mellett az erkölcsös kávéénikék, mert hát véleményük szerint már világos nappal se lehet kimozdulni a házból, ha ilyen világraszóló skandalumok eshetnek meg a váró«
szívében . . .

A fekete nektár gomba módra szaporodott csarnokai közül egynek a neve aranybetűkkel íratott be a magyar nemzet történetébe. „Pilvax!” Hogy dobogott ifjú gyerek-szívünk, mikor ezt az idegen nevet hallottuk, olvastuk! Jókai ragyogó tolla örökéletűvé tette. A legendás márciusi fiatalság otthona volt az a kedves bolthajtásos, régimódi biedermeier terem. Igazában ott született a 48-as forradalom, az új Magyarország. Ott szerkesztették, a történelmi XII pontokat, ott zengte el először Petőfi a „Talpra magyart” és onnan vonultak Heckenasthoz a „szabad magyar sajtó” első termékét kinyomatni... Még láttam érintetlen, történelmi mivoltában. Soha el nem mulasztottuk, hogy ozsonna kávékat március idusán ne ott költjük el. És akkor úgy éreztük, hogy ott, a nagy fehérmárvány kerek asztal körül lebegnek Petőfi, Jókai, Vasvári, Vajda, Bulyovszky, Pálffy, Dobsa, Sükey, Degré, Nyáry Pál, Irinyi szellemei. Városrendezés kegyetlen és kegyetlen idején ez a dicső emlékü ház szintén elpusztult. Emléktáblástól

elvonult egy szűk sikátorba, az új Pilvax áll ott, vagy félezer méternyire eredeti helyétől, mint élő anakronizmus . . .

Régi jó nevű kávéház volt a Kanimon. Főleg publicisták és képviselők kedvenc helye. Ide járt. Kemény Zsigmond, Falk, Trefort és ünnep lett, ha benézett Deák Ferenc Itt is történelmet csináltak, csöndeset és kiegyezőt.

A Kávéforrás a Fürdő-utcában foglalta el az egész utcai frontot, már nagy belga tükörtáblák mögött. Ez a fiatal magyar irodalom otthonos fészke. Csupa Sturm und Drang legények: Márkus Pista és druszája Toldy, az új literatúra két korán elhervadt nemes virága, Rákosi Jenő, Ábrányi Emil és Kornél, Asbóth János, Bérezik Árpád, Kaas Ivor, Csepreghy Ferenc, csupa nagy” reménység. Az eleinte semmibe sem vett legénysereg lett csakhamar a Nemzeti Színház állandó és babéros udvari szállítója.

Az öreg jó Pannónia még manapság is eredeti mivoltában áll, időközönként megcsinosítva, megfiatalítva mint egy öreg dendi. A Nemzeti Színház mellett strázsálva, természetes, hogy csakis Thália papjainak lehetett másodikk szeretett otthonává. Szerdahelyi Kálmán, Egressy, a Szigetiek, Szigligeti, Feleky, Lendvay Marci, Nagy Imre, Bercsényi, Szacsvay, Paulay, Grabányi ülték körül a hatalmas ovális asztalt, mely felett most is ott mosolyog a drága, jókedvű, örökké valami huncutságon fejét törő felejt-hetetlen móka mester: Halmi Ferenc szobra. Ő távozott el nagy sirámok közepette a komédiásnép víg kompániájából Persze mindig akadt vendégnép az asztaluknál, írók, főleg akiknek darabja volt a direktorság fiókjában. És egyéb rajongók, akik bizony akkor még szép számmal valának. A sok komoly vitát tréfa-tréféra tarkázta. (A legtávolabb eső sarokból mi, a színtanodások, élünkön búbajos Ráthonyi Ákosunkkal, nyeltük-faltuk minden szavukat.) A vita közöttük a színészet vagy irodalom elsőbbsége volt.

Egyszer Bartók Lajos nagyon is fennen lobogtatta a poézis zászlaját. Nagykomolyan rászól Körösmezey Guszti bátyánk:

— Mi virtus van a versifikálásban! Tudok én is rigmust csinálni, amennyit csak akartok, pedig komédiás vagyok és nem lantpengető.

— Na hát kivele, halljuk! — replikázott Csiky Gergely

Guszti bá feláll, pózba vágja magát, torkát köszörüli és felharsan a „költemény”:

*„Ajtóban áll Feleki
Fele bent van, fele ki!”*

Szepi, a kitágult brünnel cipőjében totyogó öreg kellner, mint a Pannónia múltjának legnagyobb eseményét regélte nekünk, hogy a 60-as években nagy urak is jártak a kávéházba, — Szerdahelyi Kálmán kedviért, mint: Károlyi Pista, Szapáry Géza, Apponyi Albert. Azóta se látta ilyen nyárspolgári helyen őket senki.

De a Pannóniának fő nevezetessége mégis csak a virág-vasárnapi színészvásár maradt. Akkor jött össze az ország minden sarkából a sok direktor, — aki fel akarta frissíteni társulatát — és a szerződést kereső színészek. Kolozsvárról épp úgy, mint Piri-pócsról. Elegáns divat-dámák, szédítőn öltözködő fiatal városi színészek és velük az apró truppok népsége. Learok és Desdemonák, Derblay Fülöpök és Maritták, Göndör Sándorok és Cigány Rózsik, Rippek Nebántsvirágok, Mravcsákok és Tóti Dorkák. Hogarthi kép elevenedett meg ripacsék megjelenésével. A még Déryné ifiasszony idejéből való vikierok, kapizsonok, nanking pantallók és aranygombos kék frakkok karneválja vonult fel. Volt olyan is, aki a színházi ruhatár drágaságaiban páváskodott.

...A Múzeum kávéházat komoly- tudósok szállták meg. Az volt Hermann Ottó birodalma. Onnan rohant ki a polgári házasság parlamenti vitája alkalmával tüntető egyetemi ifjak közé, akikre szuronytszegezve támadott a cs. és k. katonaság és felugrott a Múzeum kerítés gránit falára, feltépte ingmellét és kiabált: „ide löjjetek, kunsági gyerekek!” Az ő asztalát Pulszky Ferenc, Rómer Flóris, Réthy László, Hampe] frekventálták.

Ahol ma a Mussolini-téri Savoy kávéház van, a nyolcvanas évek végén Nicoletti mérte a mokaát. A rendes helyiséget a kapu választotta el attól a helyiségtől, ahol a képzőművészek majdnem klubszerű különterme volt. Elfért benne az egész piktor-szobrász gárda. Hiszen egész Pesten alig voltak többen félszáznál. A fiatalja is már mind beérkezett művész. Az asztalfőn Lotz, Benczúr, Székely, Keleti, Szigeti, Madarász vagy Telepy, mint rangidős mesterek. Ha Munkácsy Pesten volt, mindig velük tartott. Stróbl, Zala, Karlovsky, Roskovics, Vágó, Mészöly, Aggházy, Bihari, Deák-Ébner, Vastagh, Bezerédy, Mesterházy, Balló, Stettka, Pállik, Nádler, Spányik, Neogrády, Eisenhut, Skuteczky akikre emlékszem. Sok jó tréfa színhelye volt a kis intim szoba, pláne ha Donát mester adta le kalandjait, élményeit veszett magyarsággal — Később, az öregek fogytán az Abbázia körüti részébe hurcolkodott át a bohémvilág. — Azután meg a Japánba, ahol Szinnyei-Merse és Lechner papa égisze alatt tanyázott a modern piktor-nép, Csók, Márk, Kernstock és a fiatal, új utakon járó gárda.

Az Abbázia Andrassy úti részében a vajda, Eöt-vös Károly tartotta udvarát esténként. Egész sleppjét húzta maga után a liberálisoknak és pazarolta anekdotáit, ontotta nem mindig egészen megbízható történeteit. A gárdája röhögött mindenben, még akkor is, ha véletlenül halálos komolysággal mondott valamit Főkolomposa a csúnya Pichler volt, akire

Kossuth apánk utolsó perceiben „rátestálta Magyarországot”.

A régi módi kávéházak közé tartozott a Báthory, mely már szintén csak a múlté. A Bayer házaspár árendálta, — Bajor Gizi nagyszülei, — egy kedves házaspár, mintha a „vormarzból” maradt volna utolsó mohikánnak. Az öreg kávé, galambbősz fejjel, örökös csibukjával, — még tapló-kovával gyűjtött rá és adott tüzet a stammgastoknak, — élete párja egy piros pozsgás, ragyogóan tiszta asszony, örökösen kék mosó ruhában, csipkés kopfputzal. Úgy egy kicsit az édesanyja volt az egyetemi polgárságnak, melynek a Báthory volt a főhadiszállása. Ha ott trónolt a kasszában a knickebeinos poharak gúlája között, minden fiatal szordinót tett a szájára. Az ablaknál, angol lapokat bújva, Clair Vimos ült, a nagy párbaj szakértő, akire, pláne éjjel, gyakran volt szükség, mint tanácsadóra. A belső sarokban meg pár uzsorás, kitöltetlen váltó blankettával a zsebében állt rendelkezésére a vidéki gazdag gyermekeknek. Úgy vizsgák táján nagy magnum áldomások zajlottak, a külön szobában pedig néha elég súlyos kártyacsaták. Az öregek nyugalomba vonulása után, Bajor Gizi édesapja lett a kávé, fess, rendkívül jóképű és felette előzékeny ember. Ma is szívesen gondol rá mindenki.

A Múzeum körüti Fiume, hideg, elegáns hely volt. A honatyák asztalánál a lelkes Hentaller prezi-deált A szélfogó melletti asztal Margittay Tihamérnak volt lefoglalva. A legelegánsabb, divatot diktáló művész és vivőr volt ez a három predikátumos dzsentrí. De sok szép asszony sétált arra felé! Társasága: Fáy Elek, Szemnecz Emil, Kosztká Emil, Béthy Dezső, Náday Ferenc, Tökey, csupa törőlmetszett magyar úr.

A Váci-utcai volt Korona nagy múltra tekintett vissza. Különösen frekventálták a belvárosi görög boltosok, a Mannok, Harisok, az örmény és rác üz-

letemberek. Ott még tubákkal kedveskedett az „ober”! A politikusok közül Polonyi, Bartha Miklós, Pázmándy Dénes, Verhovay jártak a Koronába. Ott szívta vastag szivarjait Vay Sándor és a krónikairó figyelmességével hallgatta a kalandos Zubovics kapitányt. Gyakran volt a Korona vendége a Parisból hazalátogató Justh Zsigmond, aki órákon át diskurálgatott Reviczky Gyulával.

Az Operát Ney Dávid, Odry Lehel és Perotti Gyula hoztál divatba. Azóta is megmaradt az énekesek és muzsikusok kedvenc kávéházának. Töméntenlen külföldi világhíresség ült asztalainál, lisztet is tisztelhettek körükben.

A Deák Ferenc a favorizált Angol királyné bérlője alakította a „Hangi” kioszkot. Ez már fogalom volt. Vidékiek dehogy is mulasztották volna el, hogy legalább egy délután ott ne uzsonázzanak. Állandó vendégei voltak Hangi mesternek: Szapáry Gyula, Fejérváry Géza, Wekerle, Hegedűs Sándor, Polónyi, Edelsheim-Gyulay, Szilágyi Dezső, Zichy Jenő, Gromon Dezső, Khuen-Héderváry, Gyulai Pál.

A börzések a, Lloydsa csináltak üzleteket, a fások egy Nádor-utcai helyiségben, a zsokek és tippeket hajszolok a, Rákóczi-úti Sportban találtak. Sőt még a cigányoknak is volt a Kálvin téren külön káféházuk, ahol persze csak záróra után zajlott az élet. Az Astoria helyén álló Ferenczi kávéház a játékosok barlangja, Thaisz Elek protektorsága alatt, veszedelmes hely volt, akit oda becsaltak, sipisták karmai közé került.

A nyilvánosságot kerülő Mednyánszky László, az Operával szemben, egy kis harmadrangú kávéházat kedvelt. Vagy a ligeti gyorsfotografus mesterrel, Helfgott bácsival oktatták egymást a teozófus tanokban, vagy intimebb körét: Gömör Olivért, Ferenczy Károlyt és Ferencet, Malonyay Dezsőt, Kátóna Nándort, Papp Ferencet, szerény csekélységemet téríté a budhizmus nirvánájának. Ebbe a kis pu-

tikba, a nagy művész társaságért nem egyszer betért Csáky Albin is feleségestől.

A Lövölde-téri Cairo, (ma: Király) a liget táján lakó festők kávéháza lett, oda toborzá őket az orientalista Tornay Gyula.

A Balaton: Kaas Ivor kávéháza, majdnem egy kis parlament. Baráti köre: Thaly, Polónyi, Rakovszky, Bartha, Benedek, Barabás, Justh, Mezossy, Kállay, Gaál, Hock, Lovászy, Urmánczy, Ugron, Giesswien vitáitól volt hangos a csarnok. A Balaton egyik főpincére, — ha jól emlékszem: Károly — nagyon olvasott, művelt úriembere volt, a legszebb magánkönyvtárak egyikének boldog tulajdonosa.

Az Orient a Népszínházhoz tartozott, Tamássy köré gyűltek oda a régi színház hírességei és velük Gárdonyi Géza, Pósa, Feszty Árpád, Lányi és még egy légio igazán mulatni tudó bohém magyar úr.

Az Emke az 1900-as évek elején volt divatos, amikor ott muzsikált az első úri-primás, Zöldy Marci, volt huszárhadnagy.

A Valéria meg akkor, amikor kiállítása idején, a nagy angol zseni Walter Craneval ült együtt a családja és az iparművészeti urak: Radisics, Györgyi, Czakó, meg Vojnovich, Batthyány Ervin, sőt egyszer, ott tisztelkedtek a művésznél Milán szerb király, Jókai, Szilágyi Dezső és Zichy Jenő.

A millenium esztendejére készült el az ízléstelenül cifra és túldíszített Newyork. Központja” lett az akkor virágba szökkenő magyar-zsidó irodalomnak. A trónus a csöpp és mindig epés Kiss Józsefet illette és övezték adoráló ifjai, akiket ő vezetett be az irodalom berkeibe. Mint egy prófétát hallgatták hívei: Heltai Jenő, Ignotus, Kemény Simon, Szomaházi, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Drégely Gábor, Gábor Andor, Szomory Dezső, hogy csak a nevesebbeket említsem. A hölgszalonban már beteges hiúságát tömjénező „fiúkái” között érdekesen pózolt a szép

Bródy Sándor. A kártyaszoba közelében Beöthy Zsolt, Ambrus Zoltán és Alexander Bernát hozzáférhetetlen triumvirátusa ült össze minden pénteken. Annál zajosabb volt az élet a karzaton, a reményteljes ifjúság gyűlhelyén; Tóth Árpád, Karinthy, Judik Etel, Kosztolányi, Gara Arnold, Király Gizi, Turcsányi, Ujhelyi Nándor, Havas Gyula töltik ott a nap és éjjel nagy részét. Ady innen utálkodva menekült Inkább átment a szemben lévő artista kávéházba, a Meteorba, ahol bizalmasai: Cholnoky, Zuboly, Reinitz, Szűcs vártak rá s ahol spriccert kávézhatott.

Ady járt a Palermoba is, ahol a Nyugatosok asztala állt. Legszívesebben Kaffka Margittal tért be oda. Néha benézett a Japánba Kernstockért Mikor a Nyugat székhelyét a Bristolba helyezte „át, annak lett vendége. Ha a megszokott és már terhére vált társaságtól menekülni akart, megbújt az Alkotmányutcai Szabadság kávéházba Medve Miklóssal és azzal az egy-két emberrel, aki a maga módján szívelt.

A Keleti kávéház 35 évvel ezelőtt a még gyerekcipőben járó atlétika első rajongóinak tanyája volt. A társaság lelke a korán elhunyt drága Speidl Zoltán. Baráti köre a „Titánok”: Karafiáth, a két Balkay, Zsitvay, Margitay Ernő, Benkhardt Guszti, Lakatos Artúr, Müller Béla, Kazár Pista Egy kicsit kacérkodott az egész társaság az irodalommal. Majd mind kegyelmes, vagy legalább is méltóságos úr lett ...

A katonatisztek és ludovikások kávéháza volt és lesz a Bodó. Közel hozzá a Baross. Negyven esztendeje, hogy ott találkozott naponta egy baráti kör. Hevesi Sándor, Gulácsy Lajos, Márkus László Margitay Ernő, Kürthy György, Kortsák Jenő, itt született meg és alakult ki az első abszolút művészeti törekvésű színház: a Thalia.

A Központi kávéház, hol Zuboly emlékét hirdeti márványtábla, úgy a múltban, mint ma is a legkülönbözőbb irányú ifjú irodalmárok találkozó helye.

Az Andrásy-úton volt kávéháza az öreg Gutfreundnak, Góth Sándor édesapjának, ahol a terézvárosi kispolgárság dominózott a végkimerülésig.

Érdekes, hogy a konzervatívabb Budának alig volt számbavehető kávéháza. Az ott élő beamter és bürger társadalom inkább a sörözőket frekventálta, vagy otthon itta meg a kapucinerjét. Régi emlék csak a Szarvas, ahol hajdanában Virág Benedek, Döbrentei, Kultsár István, Toldy Ferenc és párszor velük Kazinczy tervezgették, alapozták a magyar irodalom jövődjét . . . A Várban nem tudott egy kávé sem egzisztálni. Próbálkozott valaki közvetlen a főhercegi palota mellett, de hamarosan beadta a kulcsot.

Az ősi rácvárosi kafának árnyéka kísértett még a Városmajor táján a háború első évéig, ott lévén a bosnyákok kaszárnyája és az azt környező zug-utcákban egyre-másra szorongott a sok kis szurtos kávéház, ahol guzlica-szó mellett visszavarázsolták maguknak a derék piros fezes hadfiak a távoli kedves otthonot.

A Lánchíd kávéház mindig nagyon úri hely volt. Oda jártak a miniszteriumbeliek, magas rangú katonatisztek. Fénykorát a kilencvenes évek elején élte. Mikor a városbeli aranyifjúság vezére, Andreánszky Jenő és barátai köre: a Szlávy fiúk, Sándor Ákos, Laczkovics Endre, Nagy Ernő, Kleszner Iván mulattak ott, bizony-bizony néha tükröket is zúztak. Mert hajtogatták az exeket a színkör szépeinek egészségére: Závodszy Teréz, Lázár Margit, Serédy Sarolta, Ledovszky Mariska, Petrik Ágnes valának a lángoló ifjú sziveknek királynői . . .

Az Erzsébethíd-ban Harsányi Kálmánt a Tölgylevél nagyszerű költőjét környezé ottan egy fiatal költőgárda: Hangay Sándor, Haraszi Lajos, Horváth Ákos és a többiek. Szép órákat élt velük a néhai jó Gyóni Géza is.

A Margithídban, (ma: Sztambul) hosszú éveken

át Palágyi Lajosnak a társasága találkozott. Megfordult ott minden neves költő, író, tudós. Egy könyvet lehetne róluk összeírni;

A Horváth kerti régi Filadelfia tele volt mindig, éjjel és nappal egyaránt a Szabó Dezső-rajongókkal. Lázasan hallgattak a lelkes tanítványok prófétájukat, az orákulumot Még ma is ott ülnének, ha a romboló csákány el nem pusztítja a csendes fésakét . . .,

A Hadikban élte végig Karinthy rezideált, kevés barátai és töméntelen irodalmi smokktól környékezve. Ide járt szegény Surányi Miklós is.

Eszembe jut, hogy volt még egy furcsa kávéház a budai Főutcán. Mednyánszky Laci fedezte fel és nagy garral vitt oda. Szerény berendezés és csupa csend. Ez a csend, ez a mérhetetlen csend a második ottlétünkkor a lelkünk mélyéig megrázott bennünket. Akkor vettük észre, hogy az egész törzsközönség süketnéma . . .

A háború után nagyon megváltozott a budapesti kávéházak élete. A konjunktúra idején folyt a pezsgő, gurult az arany és a táncdüh nagyszerű terrénumot talált a kávéházak elnyűtt parkettjén. Aztán mindinkább lohadt a „nagy élet”, — Ma már nem beszélgetni, eszmét cserélni, vitatkozni járnak oda, kikopott onnan minden, ami kapcsolatos a szellemi élettel. Az egyikben rajkók muzsikálnak inaszakadtig, a másikban valami jazzos banda gajdol, a cigánnyal cingár legényke slágert kántál, a legjobb esetben egy dizőz dalol . . Ez minden . . .

. . . Hol van a tavalyi hó?

Beszélő házak

Petőfi és Jókai pesti otthonai.

dr. Medriczky Andornak, a jó barátnak.

Petrovics István, szabadszállási székálló-mester Sándorkája, akkor látta először Pestet, amikor nagyanyám, a főbíró felesége, ekhós szekéren feljött és magával hozta hűséges benfentes asszonyát, Petrovicsnét, aki kikönyörögte, hogy rakják fel a saroglyába a gyereket is, hadd lásson világot A nagyszszonyt töméntelen cókémójával, utazó zsákjaival lepakkolták az Arany-Sasnál és a könnyű szekér a „Két kék bakkokhol” állásában várta be a hazaindulást. Sándorka hát álmélkodhatott a soroksári utca bábeli forgalmán és a közeli Széna-tér ezer csudáján . . .

A kis diák, amikor felkerült a piaristák oskolájába, a Kötő-utcában kvártélyozott valamelyik Kunságból felszivárgott mesterember családnál.

Később, mint kecskeméti, aszódi, pápai diák, vagy vándorszínész legényke át-átutazik Pesten, s mindig akad egy konskolárisa vagy pajtása, aki szívesen megosztja vele hónapos kamarácskáját

Aztán, hogy 1843-ban, már mint nagy ígéret a fővárosba kerül, előbb Kemény Mihály, majd Sas István cimboráinak szerény vendéglátását élvezte.

Végre a maga ura! Az országúti Kunnewalder ház, — akkor Terménytárnak hívták, — első emeletén árendált magának egy apró szobácskát Ez az épület a Múzeum körúton, a mai egyetem helyén állott. Az egész lakosztály két öl hosszú, négy láb széles odú volt. Vicceltek is rá kenyeres komái, hogy

ha ilyen apró sutban él, nem is nőhet nagy emberré. De a fiatal költő boldog volt, hiszen egyetlen ablaka, mely keletnek feküdt, már a reggeli napfényt ontotta szobácskájába és végesvégig látott a józsefvárosi mezőkön. Olyan volt a horizont, mint otthon, a drága Kiskunságban . . .

Hogy Vachotnál lett segédszerkesztő, honoráriumban bent foglaltatott a szabad lakás is. Ez nem gavalléria volt a redaktortól, csak ravasz fogás, hogy rabszolgája mindig kéznél legyen. A Kölberféle házban laktak a Magyar és Hatvani-utca sarkán, a város szívében. Ma az Astoria szálloda áll a helyén és ez az egyetlen épület, hol márványtábla hirdeti, hogy Petőfi egyszer ott lakott. A második emeletet bérelte a Vachot család és természetesen, hogy a kényelmes, tágas-, világos utcai szobákat maguk foglalták le, ablakik a két forgalmas útvonalra nyíltak. Az a szoba, melyet Petőfi kapott, mint kortásai megemlítik, akkora volt csak, mint egy nagyobb korporsó. Bútor alig-alig állott benne, de egy tapétaajtó vezetett Vachot dolgozójába, mely egyben a szerkesztőség is volt, hogy a viceszerkesztő éjjel-nappal szolgálatra álljon, mert a zsugori kenyéradója ha csak szerét ejthette, még az adminisztráció munkáját is nyakába varrta a tapasztalatlan ifjúnak. Petőfi-nek itt főleg a napfény hiányzott, elfogta azt előle teljesen a Zrínyi-kávéház hatalmas tűzfala. Itt és ezért született meg kedves poémája:

*Panaszom van kelmed ellen,
Hallja kelmed, nap uram!
Mi dolog az, sugarával
Bánni olyan fukar an?
Elballag kelmed fölöttem
Minden istenadta nap,
Kis szobám kelmédtől mégis
Egy sziporka fényt se kap!*

És ebben, a gangról nyíló kis szobában írta meg remekművét, a János Vitézt,

1845 elején Vachot Imréektől Vachot Sándorékhoz hurcolkodott, a kecskeméti utcai Wenckheim házba; ez szemben állott az egyetemmel, a mai Kaplony-utca sarkán. Hatalmas kétemeletes kétudvaros bérkaszárnya volt, töméntelen lakóval. Ide a költőt már szinte beteges romaticizmusa hajtotta. Mert hát azt a szobát kapta, ahol a bűbájos Etelke élt és hunyta be örökre gyönyörű szemeit. Itt írta a költő a Cipruslombok szomorú ciklusát.

*E szobában küzködött az
Élet és halál fölötte,
Míg az élet
őt, a szépet,
Őt a kedvest elvesztette.
E szobában siratám őt
Könnyeimnek tengerével; . . .
E szobában lesz lakásom;
Édes kin lesz laknom itten,
Itten laknom,
Őt láthatnom
Mindig éber emlékeimben.
Egy kívánatom leszen, ha
E szobából el kell menni
Az, hogy engem
Akkor innen
Szent Mihály lova vigyen ki.*

Nappal szakadatlan a Váci-úti temetőkeretet járta, este, éjjel bezárkózva kedvese emlékének gyötrődött. Nem csuda, hogy az amúgy is gyöngye fizikumú költőt ez, az élet nagyon megtörte. Barátai komolyan aggódtak érte. Végre, régi cimborája Várady Antal rábírta, hogy hozzá költözzék. A változtatott lakás

és barátja vele megosztott élete, derítőbb hatással volt Petőfire. Egy Takács nevezetű csizmadia mesternél, annak földszinti, udvari lakásában albéreltek és otthonuk csöppet sem különbözött a Szokványos diákszobáktól. De napfényes és tágas helyiség volt, úgy hogy elfért náluk a beteg Tompa is, aki akkor hagyta el a Rókust. Ez a ház a Nemzeti Casinóval szemben volt, ma Kossuth Lajos-utca 10-es szám.

A másokkal való együttélés nem volt kedvére Petőfinek. Főleg azért, mert nélkülözte a csöndet, nem tudott dolgozni. Idejét inkább a Pilvaxban töltötte, mint otthon. Elhurcolkodott hát, egy házzal tovább, a Jankovich portára, ahol a második emeleten lakott Friebeisz Istvánéknál. Itt meg már az egyedüllét kínozta, megszokta a pajtásokat. 1846. telén, ottan érte nagy magányosságban karácsony szent estje.

*Én hozzám is benézett a karácsony,
Tán csak azért hogy bús orcát is lásson,
És rajta egypár reszkető könnyűt.
Menj, el, karácsony, menj innen sietve,
Hiszen családok ünnepnapja vagy te,
S én magam, egyes-egyedül vagyok . . .*

Elveit feladva, aztán mégis oda vette magához lakótársul Pákh Albertet. Ez a ház egy hatalmas bérpalotának adta át helyét, a mai Kossuth Lajos-utca 6-nak.

Innen költözött a sokáig teljes épségben álló, de fájdalom, már halálra ítélt és lerombolt legendás Marcibányi házba, a Kerepesi-út és Síp utca sarkán. Abba a házba, ahol Déryné, Kantomé, Egressy, Szentpétery, Fánecs, Lendvay, Czakó Zsigmond, Kossuth családjának lábnyomán kopott meg a vörösmárvány garádics, Ide lelki barátja, Egressy Gábor

kedvéért jött, hogy egymás közvetlen közelében éljenek. Egressy anyósa, az öreg Szentpétery né nagytiszteletű asszony hét határban híres asztalánál kosztolt és Egressyéknél akkortájt látta először a tünevényes kis Prielle Cornéliát, egy év multán a kedves debreceni kaland hősnőjét. Itt is csak egy parányi kamrácskát árendált, bezárkózáván, néha napokig ki sem bújva dolgozott. Egressyék ilyenkor azt hitték, hogy elfogván vándorszínész ösztöne, talán valahol a vidéken barangol.

Így vette nyakába a lábát, ötletszerűen bebarangolva Hevest, Gömört, Szatmári. Hazatérve már Júliája elbájoló képét hordta szívében. Ez időben a Kerepesi-uti Fehér ló vendégfogadóban szállt meg rendszeren.

Koltón élve mézesheteit, már gondoskodik pesti otthonáról. A mindenben praktikus és Pestet alaposan ismerő Egressyéket kéri meg, keressenek neki kényelmes, tiszta és főleg olcsó lakást, ha nem is a belvárosban, de valahol nem messze a központtól, örömmel vették Egressy levelét: „szállást már fogadtam számotokra, közel van hozzánk, pár lépés csak, itt van a dohányutcai Schiller házban, most Kozmanovszky lakik benne, (Ma Dohány-utca 16.) ez az úr a Marczibányi prefektusa. Az első emeleten, öt ablakkal az utcára, három szoba, az egyik nagy alkovenettel.” Külön megjegyzi, hogy előszoba is van, ami még akkor nagy ritkaság. Évi bére 650 váltó forint, drágább 150-el, mint amennyit Petőfiék szántak rá. Szegény Egressyné legalább ötven lakást trappolt végig és ezt találta a legjobbnak. A sok rossz közül, ez lévén a legkevésbé rossz. Az előtérből három ajtó nyílt. Egy a fiatal pár hálószobájába, a középső az ebédlőbe, egy az alkovba, melyet Jókai vett ki tőlük. Egyrészt, mert a lakás túlnagy lett volna Petőfiéknek, másrészt, mert a Jókai-féle bérösszeg nagyon is ráfért a szerény viszonyok között élő új házásokra. Bútorra se nagyon télik nekik, de azért Egressyné

asszony tanácsaival élve, csinosan berendezkedtek. Minden kedves fényűzést nélkülözött a menyecske, se virág, se madár, semmi gyöngédségre valló holmi. A férfias George Sandot imitáló Julia megvetette az ilyen haszontalanságokat. Csak a zene hiányzott neki. Milyen örömmel írja lánykori barátnőjének Tomasek Teréznek: „most végtelen örömem van, pár nap múlva zongorám lesz.” Erre már az Emich féle nagy előlegből jutott. A lakás fő ékessége egy litográfia sorozat volt, Petőfi legnagyobb büszkesége: Danton, Robespierre, Saint Just, Marat, Charlotte Corday és Mme Koland arcképei. A költő íróasztalán Béranger szobra, két oldalt Arany és Julia képmása Barabástól. Aztán mindenütt könyv és könyv . . . Minden szórakozásuk az volt, hogy hármásban felolvastak. Julia írja Tomasek Teréznek: „nem olyan a mi boldogságunk, mely idegen, rajtunk kívül eső eszközre szorulna. Ha szép idő van, sétálunk, egyszerű kétszer havonta színházba megyünk. S én ezt igen elégnék találok.” Petőfi szinte vígan ismételte barátjainak: „megélek barátságos lábon régi pajtásommal: a szegénységgel.” Nem főztek otthon, Julia nem volt gazdaasszony, őt kielégítette, hogy George Sand pózában éldelgett, kosztjukat hármójuk számára az Arany Sas traktériájából hozatták. Itt érték Petőfit a márciusi nagy napok. Itt zenge lantja a „Talpra magyar”-t. Március 14-én este még egy megbeszélésre jöttek össze náluk Bulyovszky és Vasváry Pál. Petőfi hadonászva Vasváry botjával, abból a stílet ki repült és a faluba fűrődött. „Bécs irányába!” kiáltottak fel és ezt jó ómennek vették. — Pünkösd táján Jókaival, — igazában Laborfalvy Róza miatt, az ősmert kapukulcs história csak kifogás volt, — megszakadt a jóviszony és az elhurcolkodott tőlük. 1893-ban — 47 esztendőök multán — Jókai rajongó kegyelettel kereste fel egykori otthonukat, emlékezett, hogy minden a régi, az előszoba üvegfa, a kályhák és megjelölte minden bútordarab volt helyét. Jókai szo-

báját aztán Petrovics uram foglalta el, öreg élet-párjával!

1848. augusztusára kisebb, olcsóbb lakást vettek ki a Lövész és Bástya-utca sarkán. Ma Királyi Pál-utca 18., vagy Bástya-utca 23. A háziúr Szupp József. Itt csak két hónapig laktak, mert Petőfi felcsapott honvédnek. Ebben a lakásban szűkös napokat éltek, hiszen velük voltak az öregek is, Julia pedig várta a gyereket. Buda ostroma idején Petőfit méltán elkeseríté Klapka bánásmódja, lemondott rangjáról és megint költözködtek. Most megint a Marczi-bányi házba, ahol legénykorában már lakott. A második emeleten, a jobb sarokban, a Dohány-utcára néző ablakokkal két utcai, egy udvari szoba. Ez már 1849-ben történt. Nagyon visszavonultan éltek, leggyakrabban Arany volt a vendégük, aki a kormánnyal visszatért. Julia egész, nap a gangon ült, olvasott, szivarozott és ringatta Zoltánka bölcsőjét . . . Az öregeket — mert bizony Júliának terhére volt az egyszerű paraszti nép — a Zöldkert-utcában helyezték el Révészéknél. Petőfi gyöngédségére jellemző, hogy édesanyja segítségére legényt fogadott.

Innen indult el utolsó útjára ...

Julia, miután eldobá az özvegyi fátyolt, mint Horváth Árpád hitvese, a Zerge-utcában halt meg, a 13-ik számú házban . . .

Jókai Móric, mikor a kecskeméti kollégiumba vitték, látta először Pest városát Aztán mint ottani diák, osztálytársa, Márton Ferenc édesapjának abonyi kúriáján vakációzva, velük jött fel pár napi mulatásra és ámulásra

Hús esztendő korában indul a komáromi ifjú Budának és a gyorskocsi a Fehér Farkasnál teszi le

és ott tölti az első éjszakát Mikor elindult, hogy Molnár József hites ügyvéd urnái készüljön a cenzúrára, Jokainé nagyasszony szentül megígérteti vele, hogy gyakran hazalátogat és egy év múltán Komáromban telepszik meg a diplomájával. Bizony ő nem költözött haza többé.

Akkor a belvárosban a Molnár-utcában lakott, a principálisával, egy már rég lebontott házban. Hogy jó sorsa megint összehozta az ő drága Sándorával, megösmarkedett Pálffy Alberttel, Pákhkal, Bérczyvel, Lisznyayval, Degrével, Dobsával, Laukával, Vajdával, Csengeryvel, Bulyovszkyval, Czakóval, bizony-bizony a Pilvax füstös terme lett az igazi otthona. És csakhamar hűtlen lett a paragrifusokhoz, felpatant Pegazus hátára. Elindult a csillagok felé . . . És megjelent a „Nepean szigete” . . .

Faképnél hagyván principálisát, Szigligeti Edéhez költözött az Ót-Pacsirta utcában. Havi öt forintot fizetett a szobájáért. Ha folyatta is működését a kancelláriában, örömmel futott haza, mert házigazdájánál mindig érdekes emberek társaságára talált, különösen a színész nép vonzotta Bohemia országa felé. Ott látta meg legelőször a fenséges szépségű Laborfalvy Rózát . . .

Mikor már teljességében átvedlett irodalmi embernek, akinek híre-neve napról-napra nőtt, mentora és lelkének fele, Petőfi már házasember volt és boldogan költözött hozzájuk. A két istenáldotta zseni testvérként élt együtt. A gyönyörű harmóniát megzavarta március idusa. A rab ország felszabadult, a szabad költő rabulesett. A nemzetiszín kokárda, melyet március 15-én a Nemzeti Színház színpadán Laborfalvy Róza Jókai mellére tűzött, két nagyszerű ember sorsát fűzte egybe. Egy életre Petőfit nagyon elkeserítette a hirtelen felrobbant szerelem. Rózát, a sokat átélt színésznőt, akiről a pályatársak pletykái révén többet tudott a kelleténél, nem tartotta méltónak az ártatlanul gyerek ifjúhoz. Az meg, hogy jó-

val idősebb Móricnál, hogy gyermekei voltak, még tetézte Petőfi kétségbeesését és igyekezett a frigyét meghiúsítani. Kieleződött köztük a helyzet és Jókai elhagyta a közös lakást, hogy az életben ne is találkozzanak soha többé . . .

Kézszorítás nélkül, búcsúszó nélkül vált el Castor és Pollux.

Jókai áthurcolkodott a Hatvani-utcába, Laborfalvy Róza tőszomszédságába, a Nemzeti Casinó házába.

Petőfi megírta az öreg Jókainénak, hogy Móric házasodni készül és kicsoda, micsoda a mátkája. A beteg öreg dáma Károly fiát uszította Pestre, hogy észretérítse Móricot, ami nem sikerült. A szomorúszívű anya maga indult hát útnak. Rettenetes jelenet folyt le a Hatvani-utcai legénylakásban. A kiátkozás minden regényes rekvizitumaival. Végre egy Petőfivel kieszelt kényes bizonyíték hatása alatt Móric úrfi megingott. Hazakísérte anyját a Fehér Hattyúba és megígérte, hogy velük tart Komáromba. Reggelre Jókai egerutat nyervén, Rózájával kiszökött a Svábhegyre és mikor látták, hogy a család nyomukban van, árkon-bokron át rohantak Piliscsabára, ahol megesküdtek. Egyelőre Róza asszony lakásában maradtak, hiszen Jókai Kossuth megbízásából az Alföldre ment tárgyalni Rózsa Sándorral- Meg hát a hazulról kapott tallérok is elmaradtak, be kellett érni a szűkecske lakással is.

Aztán jött a menekülés Debrecenbe. Majd a nagy tragédia szomorú vége és a bujdosás. Jókainé megmutatta, hogy igazi ember a talpán. Amilyen kiváló volt színésznőnek, olyannak bizonyult mint hitves . . .

A keseredett szívű anya végül is^ megbékült, lefegyverezte a menyé okossága, önfeláldozása és annak leírhatatlan szépsége. Kiadta fiának a jussát. Ez aztán nagyot lendített sorsukon. Szép lakást béreltek, Jókai rokona, Szűcsné, Múzeum-körüti házá-

ban, mely átjáró volt a Magyar-utcára és ma is teljes épségben áll. Itt nagy úri háztartást vittek. Kevés és csak férfi vendéggel, mert a féltékeny feleség — az ő udvarát képező duennák, elvénhedt színésznőkön kívül — asszony személyt nem engedett a költő közelébe. Cerberusként őrzi annak dolgozószobáját, ügyélt a csöndre, sima papirost, jó tentát rak asztalára és vigyáz, hogy senki emberfia meg ne zavarja. Könnyebb egy tevének átjutni a tű fokán, mint Jókai szobájának küszöbén átlépni. Ez időben szerzik meg azt a sivár svábhegyi ingatlant, melyből Jókai pár esztendő alatt földi paradicsomot teremtet. Ahol élete legszebb idejét élte.

A komáromi özvegy meghalt. Megint újabb pénz állt a házhoz, Róza asszony leánykája felserdült. Ez már ok volt arra, hogy társas életet éljenek. Elhatározták, hogy nyílt házat visznek és ezt saját fedelük alatt óhajtották. Hosszas keresés után, mint legalkalmasabbat, a Magyarutcai Hében féle házat vásárolták meg 18.000 forintért. Ez az ingatlan ma már szintén a múlté. Kisajátították a Kaplony-utca céljaira Jókai dolgozója ideális fekvésű lett, ablakai a szépséges Károlyi kert hatalmas tölgyeire néztek. A ház árát nem tudta teljességében kifizetni, a törlesztés és kamatok, régebbi tartozásai, az asszony költséges betegeskedése és a milliomosnak vélt írók szakadatlanul pumpoló barátok, a nekik való szíveségi váltók aláírása, melyek végül is a nyakába szakadtak, a pazar színpadi ruhák, melyekről a nagy művésznő nem tudott lemondani, válságba sodortak aa örök gyermeket. Rettentő gondjait az is tetézte, hogy a már öregedő művésznő a fiatalokkal szemben mérhetetlen féltékeny volt és férjét hírlapi harcokba hajszolta. Végre Jókai megalapította vicclapját az „Üstökös”-t és az csakhamar olyan népszerű és jövedelmező lett, hogy anyagi gondjai csökkentek. Már minden jóra fordult volna, akkor Jókai lett beteg és nem írt annyit. Végül el is kellett adnia a há-

zát... Másikat vett, azt a kúria szerű hatalmas portán fekvő nagy földszintes házat, amely a Külső Stáció-utca és Koszorú-utca sarkán terült el. (Ma Baross-utca 98. és egy iromba szecessziós bérpalota terpeszkedik a helyén.) Fás udvara egészen falusias. Benne kocsiszín. Mert újra gyarapodván, fogatot tartottak, mely az úrnőt a színházhoz, a gazdát a Svábhegyre fuvarozza- Új házában 14 szoba nyílt egymásba. Pazarul berendezve, mert Jókainé mindent megvett, ami drága és tetszett neki. A nemes formájú empire, de már nem divatos bútorokat felszekereztek a svábhegyi villába és túlcifra neobarokk holmival zsúfolták teli az új otthont De leírhatatlan rendetlenség a termék hosszú során. A mester szobája a legalkalmatlanabb helyen rendeztetett be. A Stáció-utca felőli részen, a Losonci pályaudvar felé vezető zajos ut vonalában. De körülvette minden, ami neki kedves, képei, csigái, esztergapadja, magafaragta szobrocskái, összekeveredve a legfantasztikusabb lim-lommal. A frissen szerzett mandátum és az új ház betöltötte minden vágyát és kedvére átadhatta magát a múzsájának. Ebben a hajlékban születtek legfelségesebb, örökéletű művei. Ráadásul még Balaton-füreden is szerzett egy nyaralót, mert Róza asszony nem bírta a nagy strapát.

Majd újra megnyílt a váltók zsilipje. Most már kollégái, a honatyák használták ki Jókai gyöngességét, aki nem tudott nemet mondani. Fizetett, mint a köles. Neje megvénült, zsémbes és zsarnok lett. Béke nem volt a házban. Még jó, hogy ott élt a már elhalt Róza leánykája, kit Jókai, mikor felfedezték létezésének titkát, nagylelkűen magáhozvett. A vidám, okos gyermek hozott valami szint a gyötrődő költő életébe. Háztartásuk pazarolás volt, mit Szigligeti úgy jellemzett: hogy Jókaiéknál még a kutyák is beafstek-et esznek. Az anyagi gond vészes fellegeit a hú barát: Tisza Kálmán üzte el, a költő bevallott adósságait kifizettette Ferenc Józseffel. Itt volt aztán

a bibi, hogy Jókai titkolózott, szégyelvén eladósodott voltát, csak félig meddig szabadult a csávából. Vége lett tehát a pütkösi királyságnak, el kellett adni a kedves portát. Jó szerencse, hogy beesett a főváros által kisajátított útvonalba és jó áron váltották meg. Ma már csak egy tenyérnyi kis márványlap hirdeti a régi gazda emlékét.

Elköltöztek a Kerepesi-útra, abba a házba, a Rákóczi-út és Szentkirályi-utca sarkán, ahol a Mátyás Király kávéház volt- Persze Róza asszony most sem adta alább 14 szobánál, hát egybe vették az emelet összes lakásait. Ebben a házban érte Laborfálvy Rózát a dicsőség utolsó fénykévéje: 50 éves pályájának jubileuma, hét országra szóló ünnepség.

Itt nem sokáig tanyáztak, megint új fedél alá kerültek, a Sándor-utcába, a Schmidunger házba, — ma 22 szám — ahol nagy gyász érte Jókait: meghalt a felesége. Innen kísérték komor pompával a magyar színművészet egyik legnagyobb büszkeségét, örök pihenőhelyére, a Kerepesi temetőbe.

Jókai ebben a környezetben nem tudott élni) átment lakni a Sándor-utca 32. számú házba, szembe Gyulai Pállal, egy a Szerdahelyiek által üresen hagyott lakásba. Közben múltak a napok és Róza kisasszony regénye itt ért happy endet. Mennyasszonya lett a neves festőművésznek: Feszty Árpádnak.

Most már ismét lakásgondok fejlődtek. Fesztynek életszükséglete egy műterem. Annak a keresésére indultak és találtak is, ahol az is van, az Andrássy-út villasorában, egy nagy fényűzéssel kiállított apartmant. Jókai királysága volt az egész emelet Itt már ízléses, festői elrendezésben érvényesültek kincsei. Ebbe a házba kísértem fel hozzá Munkácsy Mihályt, a már-már elboruló elméjű nagy mestert, ahol én is, a kis diák, először álltam szemben a nagy mesemondóval, mikor az édesanyám meglátogatta. Itt csak addig laktak, amíg az. Epreskert művész fertályában,

a Bajza-utcában, elkészült a Jókai-Feszty ház. A rövid pár évet, melyet ebben a házban, — Andrássy-út 118. — töltött, emléktábla hirdeti.

Az új otthon egy kis palota. Valóságos ékszerdoboz, kívül-belül teljesen művészi. Körötte kedves kertecske. Fenn Jókai lakik, lenn a Feszty család. A nagy ebédlő drága renaissance bútorait a falon körülfutó arcképsor övezi. Azok a francia forradalmárok képei, melyek hajdan Petőfi tulajdonai voltak. Ebben a házban érte Jókait a világraszóló ünnepség 1893-őszén, 50 éves jubileuma. Felé dobbant az egész ország szíve. Hódolt előtte az udvartól kezdve mindenkinek, az utolsó apró oskolásgyerekekig. Drágakövekkel ékes albumok, arany és ezüst koszorúk, serlegek, írotollak, plakettek garmadára gyűltek. És a nagy gyermeknek nagy gyönyörűsége telt benne ... Itt fogadta a milleniumi tornaversenyre felrándult udvarhelyi székely diákokat, akiket nem csak hozzá vittem fel, de Blahánéhoz és Munkácsyhoz is, a „magyar szentháromsághoz” ...

Aztán jöttek a hétköznapiak. Fesztyék nagy és gondtalan társas életet éltek. Ha bevonták az öreg urat, az már őt halálosan fárasztotta. De ha kimaradt a dáridóból, mellőzöttnek érezte magát. Láttam, hogy a társaság elvonja, elidegeníti tőle Feszty éket. A szíve gyöngédségre, figyelmességre, melegségre vágyott ... A Feszty szalon zajos élete, — melynek ő adott fényt és varázst, az idegeire ment, hiszen a vendégek közül csak Justh Zsigát és Gárdonyi Gézát szívelte, értékelte. Menekült ...

Egy szép reggelen a maga regényének csodálatos befejezésével lepte meg a világot. Megházasodott Feleségül vett egy nagyon tehetséges fiatal színésznőt, Nagy Bellát, akiben Laborfalvy Róza méltó utódját látta. Lakásuk lett az Erzsébetkörúti 44-es ház második: emelete. Szép, nem túlméretezett polgári otthon. Itt már napos vendég voltam és szemtanúja az áldott öreg nyugodt életének. Láttam itt teljes

fenségében ragyogni, mikor Walter Crane és családja tiszteletére adott egy végeláthatatlan magyaros ebédet és hallottam tőle egy olyan pohárköszöntőt, mely örök időkre programot adott a magyar iparművészetnek. Ide vittem fel hozzá az őt megismerni vágyó tüneményes Miss Duncan t, aki üde tavaszi virágokkal köszöntötte a költőt és az, mint egy középkori lovag, trubadúr, a kapott virágokat hódolattal szórta a bájos táncoslány lábai elé . . .

Lent a ház sarkába emléktábla van beépítve:
„Itt halt meg 1904. május 15-én Jókai Mór.”

Csudálatos véletlen, hogy három emberöltő után megint összeköltözött a hajdani két barát, Petőfi és Jókai.

Fesztyék anyagi összeomlásakor a főváros megvette a Bajza-utcai történelmi hajlékot. Lett belőle Petőfi-Ház, Jókai-Múzeum . . .

Ők megint a főbélők és ott kaptak egy-egy zugot ezernyi emlékkel az albélők: a hervadhatatlan érdemű, legendás márciusi ifjúság . . .

Pethes Imre

Fáradt, öreg szemmel tallózok a régi kedven ar-
cokon ...

A nyolcvanas évek legvégén, egy este kíváncsi várakozással ült az aradi színházban a közönség. A szezon első előadása volt. Izgatottan várták a új tagokat, kiket a tradicionális virágvasárnapján szerződtetett az igazgató. Ott ültem én is, most már iskolát elhagyott diák és az édesanyámmal, évtizedeken át megszokott helyünkön. Anyám el nem hagyott volna egy estét sem. Tőle örököltem rajongásomat a színpad iránt. Rettenetes vihar volt, ez azonban nem tartott vissza, hogy a felette érdekes bemutatkozáson ott ne legyünk. Így volt vele a publikum is, mert zsúfoltan megtöltötte gyönyörű kis színházunkat a zenekartól a galériáig. Valami orosz, vidéki környezetben játszó drámát adtak Az első felvonás közepetáján jelent meg egy kocsis, piszkos, durva muzsik. A színész vékonydongájú, szépnek nem mondható legény, hangja kissé fátyolos orrhang, de annál kifejezőbb szemekkel. Azt hívé, hogy valami jelentéktelen epizód alak, fel se figyeltek rá a nézőtérén. Csakhamar kitűnt, hogy bizony ez a főszereplő, az új szerelmes színész. Megbotránkoztat, hogy ezzel a kis hitványsággal akarják pótolni a ragyogó szép elődőket; Szakács Andort, Somló Sándort, Pálffy Györgyöt, Kazaliczky Antalt, Péchy Kálmánt! A játéka is valami szokatlanul furcsa. Nem alakít, nem ágál, nem szaval! Hisz ennek fogalma sincs a színészkedésről! Első felvonás közben anyám körül ültek a három helyi lap kritikusai, ő volt színházi dolgokban a megdönthetetlen orákulum és gúnyos

mosollyal kérdezték, mit szól az új szerelmeshez, aki nem átallja meg fertály szerepét, háttal a sűgő lyuknak elmondani?

— Amit ez a fiatalember csinál, merőben szokatlan. Nem játssza, csak egyszerűen leéli azt a primitív kocsislegényt. Egy tekintete, egy kézmozdulata, egy megtartott szünete többet mond minden ágálásnál. Figyeljék meg előítélet nélkül. Az előbb volt egy félremosolya, ezt a minden idők legbájosabb amorózója, Szerdahelyi Kálmán se tudta volna szebben, jobban, kifejezőbben megcsinálni. Hogy többször hátat fordított a t. c. közönségnek, az csak természetes, hiszen nem velünk beszélt, hanem szemben álló partnerével. Meglássák, ez a fiatalember a jövő legnagyobb színésze lesz. Rendkívül intelligens, mérsékelt, okos, ez minden szaván, mozdulatán meglátszik. Ne hegyezzék hát túl élesre kritikai tollúkat, nehogy megbánják, vagy pár esztendő múltán éppen szégyelljék.

Bölcs anyámra hallgattak a szerkesztőségi fiúk és Pethes Imre a másnapi újságokban feltűnő meleg elismerést aratott. Mai szemmel látom, hogy ő egy férfi Duse volt. Nem játszott, de élt a színpadon.

Következő napon délelőtt a színház kiskapujában ácsorogtam, Örömmel köszöntve a régieket, házunk barátait és lestem az új csillagokat. Pethes Imre ott diskurált pár társával meg egy zsurnalisztával. Kis ideig mustrált engem, aztán egyenesen felém tart, bemutatkozik.

— Ép kerestem valakit, aki elkísérne magukhoz. Most hallottam, hogy mamája mennyi megértéssel állott mellém a bemutatkozás krízisében. Meg akarom köszönni. Kérem, vezessen el hozzá.

Képzelfelni anyám meglepetését, hogy az új színész már a legelső napon eljött. Imre rögtön itthon volt nálunk és hálálkodott a szép kritikáért, anyámat felette bántotta az újságírók indiszkréciója és majdnem tagadva szabadkozott. Pethes ottmaradt

ebédre és kezdetét vette egy egész életre szóló barátság. Jómagam csodálója lettem És ahogy az ő modorát megszokta, megértette az aradi közönség, úgy fokozódott szinte rajongásba átcsapó megbecsülése. Az első est emlékéül egy parányi ezüst babérlevelet adtam neki, óraláncán viselte még csonkára törve is egész életében.

Nem volt nappali színész. Nem járt egyik kávéházba se. Soha a bohémkocsmákba, hiszen nem volt italos. Nem korzózott túldívatos ruhákban a főutca aszfaltján, hogy megbámulják a csitri lányok és kikapós menyecskék. Nem járt magánházakhoz se, egyedül csak hozzánk. A színházzal szemben lévő sarokház emeletén volt egy kis szobája, ott olvasott, tanult és annak csak egy ékessége; Kocsis Etel. nagy fotográfiája, mint Madame Sans Géné . .

A kecskeméti Pethesek ősrégi törzsökös famíliájából származott. Édesanyja szintén, aki meg Bathó leány volt. A kis Imrus 1864-ben született Jászárokszálláson. Majd Jászberénybe költöztek és ott végezte az iskoláit. Azok között a szent falak között, ahol egykor Schembach Róza játszotta gyermekjátékait, a későbbi ragyogó planéta, Déryné asszony. Bizony, Biriny paraszti városka, oda nagyritkán jutott el valami harmadrangú színésztrupp, így hát a szokásos jóslatot se mondhatjuk el róla, hogy elfogta a lelkesedés magasztos tüze és oldalbarúgta az iskolát, felcsapván vándorkomédiásnak Eszébe se juthatott. Szorgalmasan tanult, készült az egyetemre. Be is iratkozott elébb a jogra aztán a filozófiára, de egyik pálya se tudta lekötni az egyébként művészetért csöppet sem rajongó úrfi. És egy szép napon mégis nagyot, merészet gondolt, elment Paulay Edéhez, akinek nagyon megtetszett a komoly fiú és beiratkozott a Szinitanodába. Nem látták-e tehetségesnek, vagy nem volt törtető? – mert bizony ott nem tartották semmire. Szigeti Józsi bácsi aperte megmondta neki; menjen vissza az univerzitásra, ezen a pályán nem

fog boldogulni, s ha mégis marad, nem léssen egyéb, mint színpadtöltelék. Közepes elbocsájtó bizonyítvánnyal végzett és elkerült a legjobb színésziskolába, a vidékre. Szegeden már lassan megszokta modorát a város közönsége. Pethes pedig szakadatlan tanult, szemlélődött. Megösmerte önmagát, a rendelkezésre álló természeti eszközöket, rájött, hogy az akkor még mindig divatos deklamáló stílusban egyéniségét nem értékesítheti, meg kell indulni hát egy másik utón az abszolút egyszerűség és természetesség mesgyéjén. Szegeden feleségül vette szerelmesét, aki a családi élet boldogságáért feláldozta a tapsokat. Ideális házaseletet éltek. Kocsis Etel nagyszerű háziasszony lett, gyöngéd hitves és páratlan gondossága anya. Szegeden már kereste az embereket. Jó cimborái lettek Gárdonyi, Tömörkényi, Lipcsei Ádám. Bizony, annak ellenére, hogy nem volt italos, ő is órákig elült valamelyik tiszaparti halászcsermelyében és hallgatta Dankó Pista hol keserves, hol ujjongó hegedűjátékát. Sok örökéletű Dankó-nóta születésénél jelen volt. Mikor a híres cigány meghalt, Pethes verset írt. Hiába tiltakozott, az megjelent a Szegedi Híradóban:

*Most van a lemenőbe . . .
Most visznek a temetőbe,
Fakadó lomb, virágharmat,
Dalaidat lesi: hallgat . .*

*Hallgat, mint száras fád húrja,
Mit elnyűttek édes álmok;
Álomként tűnsz, — s itt vagy újra
örök élet útját járva.*

*A Kárpátok fenyves tája
Nótád visszhangjától hangos,*

*Délibábos pusztaságon
Amellett sír a cimbalmos . . .*

*. . . Nem haltál meg, és a lelked
Súgja sok bűbájos ének,
— De ott fenn tán cigány kellett
A magyarok Istenének!*

Mint házasembert először Kecskeméten látogat-
tam meg Udvari szobácskában laktak, tisztos sze-
génységben egy kádármesternél. Ez az egy helyiség,
— ahogy szegénységüktől telt — volt a szalon, az
ebédlő, a háló s az egyik sarokban csikósparhelttel
a konyha. Ott feküdt egy dagasztóteknőben a kis
trónörökös, a dundi Lackó! Büszkén mutatta fiát és
még büszkébben Etelkát, hogy milyen fejedelmi töl-
töttkáposztát főzött ebédre. Imádta a két fiát és
talán éppen ezért, — keserű tapasztalatai lehettek —
kézzel-lábbal tiltakozott az ellen, hogy azok bárme-
lyike is színésszé válják. A sors másképp rendelkezett,
vér nem válhat vízzé, Sanyi ma közkedvelt és érde-
mes művész.

Sikereihez első lépés az vala, hogy Makó Lajos
társulatával felkerült Pestre. A Krisztina városban,
a horvátkerti szépeplékű arénában játszottak a nyári
szezónban. Makó nagy fába vágta a fejszét, Pethes
unszolására műsorra tűzte Rostand Cyranóját, Áb-
rányfi Emil csodás fordításában, mely ezerszer szebb,
mint az eredeti. A Nemzeti Színház fázott ettől a
verses darabtól, hiszen még Csiky Nagyatermettje
is majdnem megbukott! Ott a régi szentimentális
limonádék járták. A Szegény Ifjú Története, a Vas
gyáros, meg a divatos francia „háromszögdarabok”.
Pethes bemutatkozása olyan szenzáció lett, hogy a
lapok nem győztek tömjénező szavakat találni és az
egész főváros erről a páratlan, soha utol nem érhető
művészi eseményről beszélt. Úgy a Nemzeti Színház,

mint a Víg észbekapott. Versenyeztek a fenomenális színészért. A Víg nagyobb gázsit ajánlott, Petnesuek családja volt, hát azt fogadta el. Pár nagy sikert könyvelhetett a direkciónak a művész javára: a Kurucz Féja Dávid és a Dada felejthetetlen élményeit.

Mégis a szíve a Nemzetihez húzta. Nem utolsó dolog az ország első műintézeténél vezértagnak lenni! Hát átszerződött Mennyi fényes este, babéruddok, tapsorkán! Pedig mindenki azt jósolta, hogy ez a szürke ember nem lesz ott primhegedűs! Aki látta őt az Egyenlőségben, Örvényben, Hazajáró lélekben, Süt a napban, Egyszer királyfiban, az a tökéletes művészet kikristályosodását csodálhatta. Hát még a klasszikus szerepek: Hamlet, Bánk, Petruccio alakjait és a Vadkacsában a legtökéletesebb Ibsen játékost. Sok Hühó Semmiért és az Élő Holttestet. Mindennek koronája mégis csak a Cyrano volt, ez esetben történt először, hogy a Nemzeti vidéki társulat műsoráról adoptált darabot.

Napsütéses délelőttökön szívesen elüldögélt a színészbejáró melletti történelmi zöld padon. Rendesen a fiatalok vették körül, és ámulva nézték, ő meg bágyadt mosolyával hallgatta lelkendezésüket. Nem volt csevegő, de néha mégis szóra bírták. Ha valamit mondott, röviden végezte. És abban vagy a humora csillámlott vagy pályájának szent tisztelete, vagy határtalan nagy szíve. Mindhárom esetre egy-egy példa jut az eszembe.

Volt fent az igazgatósági irodában egy fiatal ember, akit senki sem szenvedhetett. Egy új tag felvetette a kérdést, hogy került ez ide? Pethes megszólalt:

— Tudjátok, egyszer keservesen zuhogott az eső, és az ipse idemenekült a kiskapuba. A vihar nem állt el, ő se mozdult. Négy-öt nap múltán még mindig ott találja a fajtájabeli direktor és amilyen vajszívű ember, felhívta az irodába és mert esztéta volt

az istenadta, leültette egy íróasztal mellé, és ökelme azóta sem mozdult el, lektorozza a színművészetet.

Pethes nem bírta idegekkel egy affektáló, természetellenesen beszélő, divatos színész nő játékát. Éles ellentéte volt az ő egyszerű, egyéniségének. Felment hát az igazgatóhoz és aperte kijelentette, hogy ezzei a hölgyel ő egyáltalán nem akar, nem fog játszani. Inkább elmegy a Nemzetitől. Tudták, hogy szavának állt volna, ergo nem is szerepeltek aztán együtt.

Történt egyszer, hogy az Akadémiának egy növendéke súlyos bűnügybe keveredett. Szigorú birói ítéletet kapott. Ezt a szomorú esetet tárgyalták a Színház előtt. Pethes pedig kijelentette; — ha leülte a gyerek azt a pár esztendő, én kezemet nyújtom feléje és mint az Akadémia tanára, visszaveszem, melléallok, mert úgy tartom, hogy nagyon, de nagyon tehetséges, és nem lehet az, hogy egy fiatalkori botlásért egy egész életen át szenvedjen. — Ez volt Pethes!

Pesten se élt társadalmi életet. Aligha ment el valahova. Csokonai utcai otthonába ha betért egykét kollégája, régi barátja, szíves házigazdaként látta őket. Egyetlen nyilvános hely, ahová szívesen látogatott el, az az Orient vendéglő volt és oda is csak lelki barátja, Dankó Pista, kedvéért. Ott székelt a Pósa asztaltársaság. A gyermekek költője maga köré gyűjté barátait, élükön a mókamester Feszty Árpád, Lőrinczy György, Ambrus Zoltán, Bársony István, Vágó Pál, Gyenes László, Zilahy Gyula, Bartók Lajos, Lányi Géza, Konti József és még sokan mulattak ott a bohémországból. Ünnepi vacsorákon vendégül tisztelték Blahánét, Hegyi Arankát, Küry Klárát, Komáromi Mariskát és Csongori Mariskát. De ebbe a társaságba nem volt könnyű bejutni. Szigorú examenen esett át a jelölt. Pethest egyszerre ajánlották, a mitugralsz sihederszínésszel, a kedves Szép Aladár-ral. Ez könnyen bujt át a vizsgán, mert pompásan hegedült és azidőtájt éppen nem vala primása a tár-

saság külön úri bandájának. Egy-két szép magyar nótával bemuzsikálta magát a tisztes tagságba. Pethesnek pedig egy furfangos kérdésre; — mélyet Sipulusz adott fel — kellett pillanatok alatt talpraesett választ adni. Nagy komolyan kérdi hát Rákosi:

— Jelölt úr, feleljen erre a kérdésemre; mi a különbség a nációjából való jászkun Küry Klára és a jászkun Pethes Imre között!

Pethes fortélyosan abban a pillanatban rá-vágta:

— Ha a jászkun Küry Klára énekel, akkor őt a jászkun Tarnay Lojzi kíséri, de ha Pethes kezd dalolni — instálom — akkor azt bizonyos, hogy a rendőr kíséri . . . Megitták ra az áldomást a pompás mászlásból, melyet Nikolics Döme fiskális úr prezentált az aradhegyaljai szőlejéből ilyen ünnepi alkalmatosságokra.

Imádtá a pátriáját. Szűkebb hazáját a Jászságot és különösen gyermekségének helyét, Berényt, mert az neki egy boldog világot jelentett. Minden vakációját ott töltötte. Lehetetlen elviselt és össze nom illő ruhadarabokba öltözve, egyetlen nagy passziójának, a halászatnak élt. Látástul vakulásig ott kuk-solt a zagyvaparti fűzek tövén, vagy a nádasok csombékjai között. Az egész város atyafisága volt, különösen az édesanyja révén. Három család népesített be ott minden valamire való tornácos kúriát, a Bathók, Beleznyak és a Pethesek. A férfinép vig, italos, cigányozó és fáradhatalan tréfacsináló. Semmi se szent azok előtt, csak egy jó viccel sikerüljön megkacagtatni a várost Ha köztük volt Pethes Imre, ő is szívesen állt, az ugratok közé, pláne, ha olyan valaki volt a céltábla, aki már vele is elnyélette a békát. Mert bizony vele is kibabrált a Bathó népség. Marci bá' beállított egy este:

— Te komédiás, hallottam, hogy itthon vagytok mindketten Pethesek, mert meggyütt a patikáros öcséd is, ezért hát rendezek holnap egy nagy halá-

szatot. Várjátok hajnalban a Bathó-kert tövén, onnan indulunk. Elemózsiárul, itálrul gondoskodom én. Ne cipekedjetek.

Találkoznak hárman. A Pethes fiúk két igen megtömött szatyort kaptak, melyekbe szép fehér kendőkben gusztusosán be volt pakolva az ebédnek való. Alig bírták Elöl Marci bátyjuk vígan billegett a tízliteres demizsonnal. Mikor lehallatszott a déli harangszó, éhesek voltak, mint a farkasok.

— Te Imre, nem látod hol van Marci?

— Nem én. Te, én úgy vélem, az alighanem megszökött. Sebaj, legalább több marad nekünk a finum körömfaladékokból.

— Szent atyám! A törlőkbe csupa tégladarabok vannak, azért volt ez olyan cudar nehéz, a boros fiaskó meg üres. Azért libegett véle olyan könnyen a vén gazember!

Éhkoppal halászgattak estig, de kerülő úton mentek haza, mert tudták, hogy minden kapuba, minden ablakba őket lesik és nevetni készülnek a ki-figurázásukon.

Pethes is szívesen járatta velük a bolondját. Egyik nagybátyja 90. születésnapját ünnepelte. Öszszegyült úri portáján erre a nagy cécóra a három törzsökös ház, de szorosan egy família mind Nagy vala az eszem-iszom és ősi magyar szokás ezerint egyik toast a másikat követte. Rettenetes büszke volt az öregúr, hogy mindahány nem feledte el megemlíteni, hogy ő 48. után tíz esztendőkön keresztül ette a rabok prófunját a józsefstactli és kufsteim börtönökben. Egyszer csak odatoppán a postai küldönc egy telegrammal. Hát ez meg mi a csoda! Nem volt még akkor szokásos a dróton való gratulálás. Meg hát ki is lehet, hiszen mindenki itt van a városból és idegenből is? Nem találja az öregúr az okularé ját, odaadja a táviratot egyik vejének, olvassa fel:

„Tekintetes és nemes nemzetes és vitéz Bathó Ignác hites ügyvéd urnák, Jászberény. Kedves

Bathó! Irántam és koronám iránt tanúsított hűséges magatartásáért fogadja e szép napon szerencsekivánataim kegyes kifejezését Ófelsége nevében Paár főhadsegéd.”

Erre aztán rákezdte az öreg kurucz kicifrázni és nem valami nagy alázattal vagy hódolattal emlegetve a császár nevét.

Pethes Imrénk befelé jót nevetett a sikerült mókán. Másodszor megint távirattal operált. Egyik unokabátyja, Beleznay László, városi kiadó, lapszerkesztő, dalárda karnagy és tűzoltóparancsnok volt. Hiú ember lehetett ökelme, tetszelgett a szásrétű hivatásában. Neki is volt valami rováson Imrénél. Egy szép napon telegrafál neki Szerbovszky, a magyar tűzoltóság főparancsnoka, hogy másnap délben megérkezik Berénybe. Nyakába veszi a várost László úr és minden fényével elkészül a fogadtatás: fellobogózott vasúti állomás, fehérruhás lánykák, teljes díszben a tűzoltók, dalárda, városi díszhintó, bankett. Aztán az üdvözlőbeszéd, ami ki is van már szedve a Jászkürt nyomdájában. Együtt volt minden pompa, csak a pesti nagyúr hiányzott, a vonat nélküle érkezett

Volt még Berényben egy furcsa alak. Egyetlen jövedelme csak nagynéha cseppent, mint biztosítási ügynöknek. A levitézlett úr szakadatlan molesztálta: biztosítsa magát, művész úr! Megelégette már ezt Pethes és elhatározta, véget vet ennek az örökös szuttyongatásnak Egy éjjel bezörget hozzá.

— Ki azt

— Pethes Imre.

— Mit akar művész úr éjnek évadján 1

— Biztosítani.

— Kérem már én régen ágyban vagyok, méltóztassék talán reggel.

— Nem lehet, hajnalban utazom.

Nagy kelletlen felcihelődik, ajtót nyit, beereszti, előkészít egy blankettát és tentát.

— Ki és mit óhajt kérem biztosítani! És mennyire?

— A pesti kvártélyomat a poloskák ellen.

De már akkor kint volt a lőtávolból, repült titána a kalamáris.

Rövid művészpályáján sok dicsőségben, elismerésben volt része. Megkapta a Nemzeti Színház aranygyűrűjét, kinevezték örökös tagnak és az este, mikor a Nemzeti Színházban századszor játszotta *Cyranót*, amelyben sokkal különb volt, mint *Coqnelin*, akinek egyenesen személyére szabta *Rostand* a szerepet, olyan ünneplésben volt része, amilyen még igen kevés színésznek jutott. Magam nem lehettem ott, édesanyám emlékezetével küldtem neki megint egy finummívű kis ezüst babérágot. Jött a levele:

„Kedves barátom! Szíves és kedves emlékezésed a *Cyrano* jubileuma alkalmából hálás szívvel köszönöm. Nagyon jól esett kedves leveled, de egy kis melancholiával is előntötte a lelkemet, mert olyan valamit juttattál eszembe, ami örökre elmúlt, amit szeretnék visszahívni, de sohase jön többé vissza! A letűnt ifjúságot! Hiába! mindketten boldogabbak voltunk akkor vagy legalább is úgy tetszik. No, de bbe kell nyugodnom a sorsba, öregszünk s ilyenkor már csak emlékei vannak az embernek. így kell ennek lenni! Nagyon köszönöm a mellékelt ágot is, hálásan fogom megőrizni. Kedves nődek kérem kézcsókomat átadni, mégegyszer köszönöm meleg soraid és kérlelj tarts meg tovább is jó emlékezedben. Tisztelő híved és barátod. . .”

1924. november 16-án délelőtt tettem egy élő babérágot a koporsójára. Később pedig zarándokutamon a szülőfalujában kezelettel emelt emlékoszlo-

A kis tücsök

Apró gyerek koromban egy kis családot ábrázoló litográfia is lógott az ágyam felett. Élénken emlékezem minden vonására. Fogalmam sem volt, hogy ki légyen az a Barabás Miklós, aki rajzolta és kik azok, akiket megörökített. Egy daliás, szellemes homlokú bácsi, borotvált arccal; keze papiros-íveken nyugodott, melyre nekem érthetetlen, mágikus szavak voltak írva: „Rózsakirálynő, Hazatértek, Bíbor és gyász, Róma leánya, Nagy Lajos és kora”. A szavak titokzatossága és ritmusa úgy megmaradt emlékemben, hogy még félszázadnál több idők multán is sorrendben tudom. Mellette állt egy gyönyörűséges néni és egy drága, mosolygó kisfiú, zsinóros dolmányban. „A Hegedűs család” —, volt írva a kép alá.

Most, a Nemzeti Színház jubiláris kiállításán, újra találkoztam az égi szépségű delnő varázslatos mosolyával Egy hatalmas életnagyságú kép, Telepy Károly mesteri műve, mindenkit megbűvölt, megállított. Alatta egy már idegen név: senki sem tudta, hogy kicsoda! A katalógus, az a pár sor se mondott semmit. Minden érzés nélkül olvasták a nevet: *Hegedűsné, Bodenburg Lina*. Hej pedig, de megdobogtatta apáink szívét, ha ezt hallották! ... Ki emélnék hát máma rá? A régi litográfia kedves emléke bírt rá, hogy itt idézzem fel még egyszer dicsőséges és szomorú emlékét!

A „Kis Tücsök”, ahogy kortársai beczték, valóságos üdvöskéje volt a Nemzeti Színháznak. Szigligeti népszínműveit ő vitte igazi diadalra. A Déryné-korszak énekesjátéka a német pocsék mása volt. Szigligeti egy új műfajt teremtett, s ezzel új színészeket

és új közönséget is. Ízig-vérig magyar volt minden. De csak akkor hódított igazában, amikor Hegedüsne csicseregte, ciripelte a szép magyar nótákat.

A kis Bodenburg Lina a Dunántúl, Kéthelyen született 1837. január 22.-én. Ennyit tudunk csak róla; hogy kik-mik voltak a szülei, még hagyományban sem maradt fenn. Hiszen még alig nyütte el első topánkáit, már egészen árva maradt. Nagypajával, egy öreg obsitos katonával, Miskolcra került. Képzeltetni azt a nevelést, amit a zord katona adott, adhatott neki! Valósággal egrecírozta. De az apró gyereklánynak csupa napsütés volt az Avas-alji világ, dalolt, nótázott teletorokból, versenyezve a madarakkal. Vadnay Károly mesélte, hogy kint lakott az öreg katona a Csabaikapu legvégén, a temető után, egy rozzant, majdnem rom, emeletes pavillonban, melyet megosztottak vele züllött nők, kétes férfiak. Persze mindennek dacára ott élt a vén ember, hiszen senkinek sem kellett kvártélyt fizetni. Hogy nélkülöznek, azt Linácska fel sem vette, neki csak egy levegője, egy éltető eleme volt: a dal. Kedves, mézes német melódiák, édesanyjától való egyetlen öröksége! . . . Az elátkozott ház szemétdombján nőtt búbájos kis virágbimbót, aki egész áldott nap az utca porában csatangolt, énekelt, ösmerte, becézte mindenki. Ajnározták, ellátták minden jóváj] és itt-ott egy köntöske, viselt cipellő is jutott neki. Végül a földön járó angyalkának akadt egy drága lelkű patrónája. Nyomorult odújukkal szemben, az országút szélén lévő nagy portán, egy kovácműhely állott; tulajdonosa özvegy asszony. Jómódú, meleg lelkű teremtés. Nem volt gyermeke, pártfogásába vette hát a csöpp hamupipőkéét. Eleinte csak jóllakatta, megmosdatta, ruhácskáit foltozta. Majd egészen magához vette. A csavargó gyermek csakhamar rendes, tiszta polgárleánnyá vedlett és szépsége még jobban ragyogott. És a dal soha el nem hagyta parányi ajakát...

Egyszer a ház előtt megszólította egy szép öreg úr.

— Ügyes, eleven gyermek vagy, nem szeretnél táncolni tanulni! Az egész város úri apróságai hozzá-
m járnak, jöjj közénk te is.

A kolonban meglátta egy öreg dáma, aki híres leánynevelő intézetet tartott fenn, az meg bevetté a tanítványai közé. Ott csakhamar első lett. És a kis dalos madarat jutalmul zongorázni tanították.

Pár év múlva meghalt az öreg obsitos és a gyereket leszekereztették Aradra, rokonaihoz. Majd meghasadt a kovácsné szíve, de válni kellett . . .

— Majd visszajövök én ide, édes néni! . . .

Sok víz folyt le aztán még a Szinván, amíg ez az ígéret beteljesedett. Már mint ünnepezt, híres művésznő vendégszerepelt Miskolcon. Ügy hódított, mint Déryné fénykora óta még senki. Maga az agg művésznő is tapsolta és második felléptére egy gyönyörű, talpas, aranycirádás, piros üvegkelyhet küldött neki, tömve szépséges virágokkal. Lina ezt tartotta művészi élete legnagyobb kitüntetésének. A virágokat pedig elvitte a kovács-nénihez.

— Nem fosztalak meg tőle, gyermekem, vidd el az öreg katona sírjára. Csak azt a mályva ágacskát veszem ki belőle, elültetem, gondozom és ha ránézek, majd mindig te jutsz az eszembe!...

Az oltás megfakadt, hajtott, virágzott. De egyszerre sárgulni, hervadni kezdett. Hiába volt ápolás, öntözés, napfény; egy őszi reggelen csak egy cseaevész csonk dísztelenkedett a cserépben.

Vadnay Károly hitelesíti, hogy az nap halt még a művésznő . . . Aradon avatták fel Thália paphőjévé. Aztán Nagyváradon, Pozsonyban pályázott. Az utóbbi helyen vette feleségül a deli levante Hegedűs Lajos. Aki, mint az úttörő, legendás alakok, kálvinista család gyermeke és a régi recept szerint ő is szülői beleegyezés híjján hagyta búcsú nélkül az alma mater kapufélfáját és nekivágott a kalandos életnek.

Kisújszálláson született 1818-ban. Feltűnő férfiszépség, nagyszerű színész és zseniális író. Drámái sokáig éltek a műsoron. Az akadémia babériján még Jókai Mórral is felelve osztozott.

De ez a mindenekben Istenáldotta ember, nagy nyomorúságot hordott magában. A vidéki, színészeket dédelgető vendéglátásnak, szilaj dáridóknak ita-los átkát. Mindene megvolt a világon és mégis a mámort kereste. Akarat-gyengeségét nem tudta leküzdeni. Ivott és ivott. Éjjel és nappal Nem egyszer darabváltozásnak volt az okozója, holt részegen tá-molygott fel az öltözőbe. A kis felesége érdemeiért, kedvéért mégis mindent elnéztek neki.

Hegedűsnét meghívta a Nemzeti Színház. Ő el-lenben kötötte az ebet a karóhoz, hogy az ura nélkül nem szerződik. A menyecskére égető szükség volt, a direktió hát kénytelen-kelletlen a férjet is besorozta a fényes gárdába, tudva-tudván, hogy sok baj leszen vele. Ügy is történt . . .

Hegedűsné érdemes tagja lett az ország első színházának Vele a férje-ura is.

Újházi felidézvén ifjúkori emlékeit, mesteri mi-niatúrt festett erről a remek asszonykáról: „A leg-kecsesebb, bájos, szabálytalan, csupa ideg, szépséges szép színésznő volt. Aki látta a színpadon, okvetlen beleszeretett, imádta az egész ország, mindenkit elbű-völt ez a kis német asszony.

Hogyha már akkor operetté lett volna, az „iste-ni” jelzöt ő kapta volna először; neki volt Magyar-országon az első rövid haja, gyönyörű kis pofács-kájához illett neki rettenetesen, afféle Watteau, olyan csipkés porcellán asszonyka.

Az éneke sem volt igazi magyar, a dalai sem fa-kadtak a nép ajkáról, olyan műdalfélék, de édesen tudta csicseregni, németes akcentusa tetszett nekünk, hátha még ráccsolt, — mágnás — népszínmű-énekesnő volt.

A partnere palóc beszédű, érces, remekhangú

énekes, „Füredi Mihál”, ahogy ő ejtette ki nevét; ha ketten énekeltek és beszéltek, azt hitte az ember, hogy valami idegenek játszanak magyarul és mégis a szívünkhöz tudtak férni, mert az elnyomatás korszakában minden jólesett, ha magyar volt.

„Nagypénteken mossa holló a fiát!” és „Ugyan édes komámasszony, mért kend olyan sovány asszony, hogy lehet úgy elfogyni”? Lám én milyen kövér vagyok, mint a háj úgy elolvadok ebb' a fene melegbe”, ezt a szót ő ejtette ki először a színpadon, annyi bájjal, hogy akceptálták, azóta nem igen mondták, a „Bor”-ig, aki most mondja, abban is sok. báj van, pedig férfi: Vízvári. Nem is lehet ezt, csak magyarul mondani. Mikor Bécsben adták a „Bor”-t a „fene” majd megette a fordítókat, hogy miképpen fordítsák le, de nem tudták, talán azért nem is tetszett.

Egy ízben Debrecenben szerepelt, még a Nánásyudvaron lévő színpadon a diákok már tizedszer ismételtették az „Ugyan édes komámasszonyt”, ekkor előlépett és csókolni való bájossággal mondta: „Többször nem tudok.”

Ehhez a dalhoz még az a kis komikum is hozzájárult, hogy ő elég soványka volt.

Egyik nagy sikere volt a „Tücsökben”; akkor kapta a „magyar Grossmann” elnevezést. Grossmann volt a legjobb „Tücsök”. Az Erzsébet-téri német színházban játszott nap-nap után a kedves kis nagy művész; az egész magyarság oda járt akkor. A Nemzeti Színházba alig jutott ember.

Istennek hála, ma öt színház is alig bírja befogadni a közönséget Miért nincs ma egy Hegedüs-nénk?

Küry Klári még legjobban megközelíté..

Szereplése rövid ideig tartott, egyszer csak meghült: meghalt.

Egy év lefolyása alatt meghalt a férje és a kisfia is, bánatukban meghasadt a szívük.

Ez is régi erkölcs, régi idők! ! !

Első felléptével teljesen megnyerte a szíveket. A Bach-korszak Blahánéja volt... És utódja De Caux Miminek. De rögtön érezte a közönség, hogy Mimi asszony művészete csak csinált virág, eredeti báj és zamat nélkül, Hegedüsne meg mezei virág bokréta. A hosszú sleppes viganó lerítt róla, csak a falu egyszerű szüzeinek mesterkéletlen alakjaiban találta magát. Egy kritikus azt írja, hogy az átmenet, melyet az ő szerződtetése okozott, némileg olyan volt, mint mikor Vörösmarty után Petőfi jött. A színház érette a magyar zsáner felé igyekezett

Hegedüs uram naturája nem változott. Sőt! Hogy meg volt a biztos kenyér, mivel sem törődött, csak ivott és ivott. Hogy takargassa szenvedélyét, a külvárosi lebujkocsmákban tanyázott. Teljesen elhanyagolta a színházat, tanulmányait, íróasztalát. És ami a legszomorúbb, szép kis családját. A menyecske mindenki előtt titkolta felbomlott családi életét, roppant keserveit . . .

Elhagyatottságában végre rásütött a tavaszi napfény! Egy stílusos, édeskés, igazi korát jellemző bidermayer regény hősnője lett . . .

A hős egy rendkívül szép, szőke, fiatal mágnás. Művetl és rajongó ... A fiatal gróf, vezére a kaszinó aranyifjúságának, minden este ott ült az uraságok páholyában, ha Lina asszony játszott. Egy-egy csokorral is kedveskedett a primadonnának, aki számba se vette, hiszen tucatjával halmozták el tisztelői úgy a férfiak, mint a delnök. Végre Szerdahelyi Kálmán bemutatta az úrfit. Egy hódoló kézcsók volt az első vallomás. Majd az előadás utáni hazakísérések. Ártatlan együttes holdvilágfalás, mert rendszeresen Prielle Cornéliával ment haza Hegedüsne, lévén egy utcában a lakásuk. Aztán a titokban kézbe csúsztatott csipkés, virágos rózsaszín papirosra írt vallomások ... De ilyen is csak kettő . . .

Nem lehet csodálkozni, hogy a teljesen elhanya-

golt fiatal nőnek tetszett a gróf ócska vonzalma. Kirtartó volt a trubadúr; ha szíve hölgyének nem volt próbája, naponta ott fersterpromenádozott a lakása előtt. Hegedűsek a „Vas-utcában” vettek szállást, egy kis földszintes sárga ház utcai frontját árendálták. Annak a helyén áll ma az iskola-palota. Végül tisztelgő látogatást tett a Hegedűs párnál s azt az örökké kótyagos művész féltékenységei követték. De a szerelmeseken kifogni nem lehetett. Ha a férj nem volt otthon, a kapu melletti vendégszoba ablakában ott állott a Déryné-féle piros pohár, tele virággal. Jelentve, hogy szabad az út. De a lakás minden ajtaja tárva, hogy a cselédeknek ne legyen alkalmuk pletykázni és a boldog párral mindig vele volt a fiúcska is. A rágalmozók besúgták az ártatlan találgákat a sohse józan férjnek. Attól kezdve pokol lett a nőélete. Szidta, ütötte, verte a szegény asszonyt...

1859. szeptember tizenkettedikén, épp a pesti országos vásár napján, a „Csikósban” játszotta Rózsit. A színlap nem hirdette, de a végzet könyvébe már be volt írva: hogy ez az utolsó szereplése! Zsúfolt házat ejtett lázba a művésznő. Talán sohse volt még ilyen sikere. A sok bokrétából, mely lábai elé hullott, csak egyet vitt haza. Ez az egy lőn veszte. Hegedűs olyan kravált csapott, hogy zengett tőle az egész utca. Az idegileg már teljesen összeroppant asszonykát a testi és lelki gyötrelmem teljesen összetörte. Ágynak esett.

15.-én reggel áthívatta a szomszédból Priel le Cornéliát, rábízott egy rózsaszín kötésű német almanachot és abban a gróf két levélkéjét és leghívebb barátjának ajándékozta a Déryné piros poharát. Délután, amikor barátjuk, annak az időnek leghíresebb doktora, Bókay tanár kereste fel, Hegedűsné kérte, könyörgött: ha megnyugtatta, hogy semmi olyan baja, hogy a halálra kellene gondolnia . . . Este fél hétkor már kiszenvedett ...

Másnap reggel gyászkeretben hozták Hegedűsné

szép nevét a lapok. Csak Bókay tudta, hogy maga kereste a megváltó halált. Teljes megdöbbenés fogadta a gyász hírt. Senki se akarta elhinni „Nincs hát már többé az a drága teremtés, aki művészi ihlettsége révén kénye-kedve szerint játszott a nagyközönség öröm, lelkesedés és fájdalom érzetével; ma csupán a bánat könnyére tart igényt.”

A Magyar Szó így parentálta el:

A fiatal és virágzó szép színésznő, az a kedves magyar nő, akitől a világ tavaly oly nehezen vált meg, kinek a pesti közönség oly igen megörült, s első fellépése óta az utolsóig annyi szerető önérettel vallotta magának, kinek bájos vidám alakja, nőiesen, kedves játéka, nemzeti jellemmel zománcozott felfogása, új életet öntött népszínműveink egyenlített szerepébe; az a pezsgő életű, vidor kedvence, aki f. hó 12.-én tapsviharra, harsogó éljenzésre ragadta a vasárnapi közönséget, melynek bálványozott választottja volt; — hidegen, érzéketlenül, merevülten fekszik a gyászravatalon tegnap óta. Siratják őt kesergő pályatársai, sír a nagy közönség, sír, mindenki mélyen, fájdalmasan, aki ismerte, s gyönyörűségét lelte, úgy kedves személyében, mint jeles játékában, de leginkább van oka a Nemzeti Tháliának gyászt ölteni, mely néhány év óta minden esztendőben 1-2 jeles választottjával adózik a mulandóságnak.

Dunáiszky halotti maszkot vett róla és annak nyomán készült el szobra „a báj, melegség, kedély, csevegés és dal egy mozdulatlan hideg kőben megörökítve”, jelenti Bulyovszky Gyula a „Nefejejts”-ben. Megjelent a ravatalnál Telepy Károly is, több vázlatot készített és azok nyomán azt a remek arcképet, melyet gróf Szapáry Gyula rendelt meg nála. Az ma a Történelmi arcképcsarnok kincse . . .

A nyár utolsó, az ősz első napján temették a Vas-utca 2. számú gyászházból. 21.-én du. 3 órakor roppant tömeg lepte el a Sándor-utcát, az országút, melyen a paradés menet a Nemzeti Színház elé

vonult Zokogott ott minden emberfia: rokon, barát, pályatárs, tisztelő, idegen, gazdag és szegény, amikor az Opera kara rázendítette: „Oh sírjátok”.

Az ezernyi ember híven követte a koporsót a ke-repesi temetőkertbe és mindenki egy apró csokrot szorongatott, a búcsú virágát... „A kiseded sír mái-régen felhantolt volt s mi mintha a fájdalom terhe miatt nem lettünk volna képesek mozdulni, megdöb-bent arcunkkal még mindig ott álltunk, s merev sötét tekintettel néztük a kegyetlen hantot, mely a szív-ben annyi édes remény gyilkolt meg!

*A szellő, mely sírján fújdogál,
Népdalunk, mely oda sírni jár . . .*

Írta: Tóth Kálmán

De legszebben Jókai Mór mesteri tolla paren-táita el a Vasárnapi Újságban. Hat évvel a művész-nő halála után és ez jellemző, hogy idők multán is élt a fájdalom és nem feledték el a kis „Tücsköt”, akinek sikere és emlékezete egyéniségében és lelkében élt. Le kell írnom Jókai Mór megrendítő sorait, mert az a jubiláris gyűjtményből is kimaradt.

„Most egy esztendeje éppen István király nap-ján egy kis vidám baráti kör gyült össze nálam, Széchenyi-hegyi kunyhóm eresze alatt; írók, színé-szek. Rokonság, régi ösmeretség, fesztelen jó kedv fűzték hozzánk őket, legrokonszenvesebb köztük a kis Hegedüsne.

Férjét mindenki, aki ezelőtt egy évvel látta, a legmulatságosabb embernek ösmerte, ki adomáival az egész társaságot derűben tartá, ki különösen ked-ves ember volt akkor, mikor a lakoma vége felé, ar-cának historiai hasonlatossága miatt „Mátyás király-nak” hívták. — el kezdte állítani, hogy ő valóban az.

És volt itt még valaki, aki egyik nő öléből a má-

sikba vándorolt, a boldog ifjú pár három éves kis gyermeke, valóságos kis Hegedűs, apjának zömök, miniatűr képe, épp olyan vidám, mulatságos. Anyja élt-halt érte, soha el nem hagyná magától, azért nem is járt olyan multságba, ahova el nem vihette. Kedvenc neve: „Kutyorka”.

Most már mind a hárman hiányoznak!

A szép, a kedves fiatal nő, a népdalok tünde énekesnője, a mindenkitől ünnepezt, becsült, egy hónap múlva meghalt mint akit egy láthatatlan átok fogott volna meg. Legjobban siratta orvosa, aki már azt hitte: megmentné és néhány óra múltán vége.

A haldokló, árváját síró orvosára hagyta; ígérte, hogy úgy is nemsokára el fog érte jönni.

Férje, a jókedvű anekdota-mondó, igen különösen kezdte magát e naptól fogva viselni. Három napra a temetés után ismét beállít kerti házukba s kérdi Laborfalvi Rózát:

„Nincs itt a feleségem !” — Megdöbbenve felelték:” nincs . . . #

— Hm, különös! Pedig nekem azt ígérte, hogy itt vár rám. Már három nap óta keresem, itt sincs, ott sincs, sehol se találom.

Szívesen unszolták, üljön le, maradjon ebédre.

— Óh mit gondolkod? Hiszen én nem eszem semmit. Sohase szoktam enni.

És valóban, már napok óta koplalt. Megfordult és köszönés nélkül elment. Egyenesen a Kerepesi-úti temetőbe. Estefelé találtak rá, ott feküdt felesége sírján és zokogott, egész késő holdvilág feljöttéig és égre emelt újakkal esküdözött neki valamire, — de senki meg nem értette, mi volt az.

Többé nem is evett, hanem annál inkább ivott; az éhség ellen, ivott a szomj, a bánat, az álmok ellen, ivott a halálért. Ha nagyon éhezett már, hát ivott tejet; ha szomjas, a legerősebb borszeszt; az tartá fenn ez ölte meg. Különös volt látni pohár mellett. Néha úgy tett, mintha jó kedve volna már, tréfálni

enyelegni kezdett, egyszer aztán szikrákat hánytak szemei; el kezdett ordítani, sírni állati hangon.

Egyébként rendes életet élt. Reggel meg kellett jelennie a próbán, aztán ki a temetőbe, este megint teljesíteni hivatását, előadás után megint ki a sírjához. Mikor és hol szokott aludni, azt senki sem tudta. De a temetőben minden éjjel ott volt.

Erős, vasalkatú férfi volt, ruganyos, gazdag költői fantáziával. Három hó után, — mondja Jókai; — a színház előcsarnokában alig esmértem rá; roskatag, ingadozó alak, mélyen beesett szemek, bárgyú, lélektelen tekintet, lopva akart elosonni, útját álltam és rátámadtam:

— Barátom, amit ön elkövet, az nem gyászolás többé, hanem gyávaság.

— Hát nem tudja, hogy mindenemet vésziéin el nőmben? — síri hangon.

— Kedves barátom, vesztettünk mi már drágábbat is, mint egy asszonyt, s nem estünk miatta kétségbe.

— Igaz, igaz — helyeslé egyszerre felvillanó szemekkel s kezemet forrón megragadá, mint aki szavamot elérte, — vesztettünk mi nagyobbat is!

— Nem szabad a férfinak elhagyni magát, nem azért adta önnek fényes tehetségét a sors, Önnek kötelességei vannak hazája iránt.

— De mikor olyan sokat vesztettem! sóhajtá és visszaesett mélaságába.

— Mért nem menekül íróasztalához? A múzsák a legjobb védelmezők a kísértések ellen. Kezdjen egy olyan szép műhöz, mint a Róma leánya volt; ez lelkét betölti, higgye el nekem, a poézis a legnyugalmasabb menhely a világ minden fájdalma ellen.

Meleg kézszorítással vált el, s ígérte, hogy erről még majd sokat fogunk beszélni, vannak szép és érdekes tárgyai, azokat majd elmondja.

Akkor láttam és beszéltem vele utoljára.

Már a költői génusznak sem volt fölötte hatalma. Lelke-teste meghasonlott, mintha válni akartak volna egymástól. Züllött, a szerződése letelt nem újítták meg. Most már igazán csak a temetőbe járhatott.

Csak az volt neki terhes, hogy onnan haza kellett jönni. Úgy sietett odajutni, hogy végleg ott maradhasson.

Barátai látták árnyékká válni, komolyan unszolták, hogy hagyjon fel ezzel az életmóddal, rossz vége lesz, halálába vezet . . .

— Jó helyre!

Emlékeztették a kis fiára. Megtámadták atyai érzelmeit. Mi lesz belőle, ha ő is meghal?

— Az sem fog sokáig élni. Elvégeztük azt mi Linával, hogy ott megint együtt leszünk. A „Kutyorka” is velünk lesz.

Mindenki mondta: részeg, poéta, komédiás!

Pedig neki lett igaza. Két évre utána ment, célhoz ért.

A gyereket a legnemesebb orvos, Bókay és anyagi neje örökbe fogadták.

Boldog gyermek! Milyen derék apát, jó anyát nyert másodsor is.

Hiába apai gond, anyai ápolás, játszó testvérek, mosolygó élet, jólét, orvosi tudomány, emberi szeretet; másként végeztek felőle az égben . . .

Már apja temetésén panaszkodott, hogy olyan hideg a koporsó, ne vigyék hozzá közel, úgy fél a temetőben, vigyék haza . . .

Gyámja a szegény-gyermek kórház főorvosa. Ezreket mentett meg évenként a kised szenvedőkből és azt, akit imádott, nem tudta; hiába volt minden tudománya. Mást határoztak felőle odalent . . .

Mikor már látta, hogy menthetetlen, arcképét akarta bírni a drága gyermeknek; az észre vette, hogy rajzolják, rimánkodott: „ne fessenek le engem; nem akarok én még meghalni!”

Utolsó éjszakán gyakran felriadt, Bókayné nyakát szorosan ölelve kiáltá: — Anyám, engem hívnak; de én nem akarok elmenni; nagyon hívnak.

Ne eresszen el!

Pedig kellett oda, ahová hívták. Pár hétre apja után ment. Szülei között pihen; elfért a csepp koporsó, keskeny földréteg választja el a mamától. Lebocsájtják a sír fenekére, búcsúima után, egyet mozdul a kis koporsó és benyomta az elválasztó földet és mindenestül odaborult anyja kebelére . . .

Csiky Gergelyről

Pankota. jelentéktelen kis-község Arad hegyalján, a világosi völgyben. Lakossága vegyes, magyar, román, német bevándoroltak. A városka, a Sulkovszky hercegi kastélyt uralta, szinte babonás, alázatos tiszteletté!-, majdnem kalaplevéve nézett annak elhanyagolt, vedlett épületére, hiszen a tulajdonosokat emberemlékezet óta senki fia nem látta. Pár úri család élt ott. Az uradalom tisztviselői, csupa osztrák és bajor népség, egy-két magyar família és az uraság házi zsidai; az ágnosek. A nagy utcán két tágas szép ház. Szomszédosak A egyiket Csiki János orvos lakta, a másikat Bálintffy úr, vagyonos magánzó. Mind a két hajlékban volt gyerek, örökké együtt, hiszen még az utcára se kellett kikerülniök, mert a kertjeiket elválasztó lícium sövényen át meg volt a rendes búvóhelyük. A kis Csiky Gergely és Bálintffy Etelka kisasszonyka pláne elválhatatlanok voltak. A fiu hallgató, ábrándozó, örökké könyveket bújó teremtes, a leányka meg versfaló, sőt verset író. Egy másra találtak és egy egészen különös álomvilágban éltek. Igazán elemükben akkor voltak, ha Pankotára vándorszínészek vetődtek. Abban az időben még nem ripacsok járták a kisebb helyeket, hanem utonlévő jobb társulatok stációztak pár napot és vittek életet az elhagyott zugokba. Elvetődött pl. oda Jánosi Emil társulata is, ahol a két drámai főszínész nő nem más volt, mint a később országosan ünnepeelt Szathmáry-Latkóczy Lujza és Jánosiné Gwozdanovits Julia asszonyságok Később mindketten a Nemzeti Színház oszlopos tagjai, Gwozdanovits Julia később már mint Paulayné szerepelt. Ez az idő a szomszéd

gyermekek aranykora. Theátrisditól volt hangos a kocsiszín. Játsozták a látott darabokat, megspékelve a saját ötleteikkel és versezeteikkel. Úgy látszik, akkor jegyezték el magukat a literatúra múzsájával. Csiky a magyar színműirodalom harmadik korszakában a vígjáték atyamestere, a kislány később kedvelt poéta, akit Hajnalka néven ösmert az egész ország és az első magyar nő szerkesztő.

A Csiky család örmény eredetű és nemességét az 1700.-as évek közepén kapta. Tele volt ezekkel az Erdélyből beszivárgott gazdag kalmárok utódaival akkor egész Arad vármegye. Sok szapora nemzetiség élt Arad városon és környékén, mind az előkelő renden. Csupa erősen magyar érzésű kultúremberek, a vegyes nyelvi összetételű városban. Sőt a színműíró Csikynek ősei is akadtak az örménység fajtájából: Simái Kristóf, aki a bölcselő korát élő magyar Thália idején Kelemen László uramnak írta „Igazházi”-ját, mellyel az első pesti magyar Theátrumot megnyitották és Gorové László, aki a múlt század első tizedében 3 eredeti darabjával gazdagítá a még csupa külföldi komédiákból átmagyarosított műsort.

A Csikyvel Torontálból húzódtak fel Aradra. Legelőbb Pankotán telepedtek meg. A vidéki doktor, sok ráérő idejében írogatott. Műveltségére, kiforrt stílusára, vallanak emlékiratai, melyeket Gergely és Károly fiainak írt 1850-ben s azt így kezdi: „Részemről én azt tartom ti is többre becsületek az ilyen mulandó becsét, mert a vagyon becsület és nemes szív birtoka nélkül csak átok az emberi nemnél s nemes szívvel, becsülettel könnyű szerezni a vagyont, ámde vagyonnal becsületet, nemes szívet, tiszta lelkét soha, de soha vásárolni nem fogtok.”

Csiky Grgely 1942. dee. 8-án, Pankotán szüleiét.

1843-ban beköltözött Aradra, a család fő Szerén-csy István főispán a borzalmasan pusztító himlő járvány meggátlásáért, előbb t. b. főorvosnak, majd a városi kórház vezetőjének nevezte ki. örömmel jött

a városba, hiszen ha otthon a legnemesebb nevelést adhatta fiainak, mégis többre tartotta a már akkor is jeles aradi oskolákat. 1851-ben Gergelyke már a nagyszerű minoriták gimnáziumába járt. 1853-ban megnyerte a Vásárhelyi-féle szász forintos stipendiu-
mot, ami abban az időben rengeteg pénz vala. Gondja volt rá, hogy gyermekei nyelveket, zenét, rajzolás-
t privátim tanuljanak. Szerette volna, ha első szülött
fia az ő pályáját választja, vagy a mérnököt, de nem
befolyásolta, hagyta, hogy saját útján találja meg
hivatását. A gyerek mindvégig eminens tanuló volt.
Így kapta meg később az 500 forintos Bibics ösztön-
díjat. Azonban látta gyermekének hibáit is: „Hirtelen
mérgeű, irigy, rendetlen és pongyola”. Ezeket fel is
fedte előtte és minden erejével gyomlálta. Azonban ő
kelté fel benne a színház iránti rajongó szeretetet,
írja még róla Csiky Gergely. A kis diák állandó lát-
ogatója a Csernovits Arzén granáriumából átfor-
mált színházának, ahol Szerdahelyi Kálmán, Prielle
Cornelia, Deéssy Zsigmond, De Caux Mimi, a Fili-
povits pár, Feleky és neje, Szákffy Mali, Follinus
János, Foltényi Vilmos, Bodenburg Lina, Molnár
György, Munkácsy Flóra, Rónay és neje, Prielle
Lilla, Mátray Laura, Tökés Emília, Kolonits Alfonz,
Zöldy Miklós, Veress László és az első színésznő
ideál Cwozdanovits Julia voltak a bálványai. S a
kis gimnazista diák arról álmodott ha ő ezeknek a
földönjáró csillagoknak egyszer darabot írhatna!

A latin iskolában 3 olyan minorita tanára volt,
akik börtönt ültek, mert ellenszegültek a helytartó-
tanács németesítő rendeleteinek. Ezek ápolták a rá-
juk bízott ifjak hazafias érzéseit. És megszerettették
velük a magyar irodalmat. Ennek lehet a hatása,
hogy a kis Csiky 9 éves korában már verselt. A 6.
osztályban pályadíjat nyer 1 költeményével. Taná-
raik egy titkos önképzőkör alakulását támogatják.
Éileő lapjukat, a „Tanvirány”-t kéziratban szerkeszti.
Annak magyartalan címét Gerő úrfi kifogásolta és

megtágadta attól munkásságát. Majd egy, — tréfásan —, „a mi akadémiánknak” emlegetett rivális önképzőt állapít. 1859-ben már Réthy Lipót a lelkes nyomdász kiadta a kötetüket: — „Zsenge Mutatványok”-at! Csiky ambíciójának ez kevés volt. Megpróbálkozott novellákkal a pesti újságoknál. Marosi Gyula néven közölte azokat a „Fővárosi Lapok”. Szorgalma, tudásvágya mellett, még egy sajtóságos talentum volt: Hihetetlen memóriája. Ennek kedves példája, hogy nagybátyja Csiky Ignác újaradi káplán a Páriz — Pápai szótárból' feladott neki száz szót a „K” betűből, ha ezt 1 órán belül sorrendben elmondja, kap 3 ezüst huszast. Megnyerte. Kiváló nyelvérzékének köszönhető, hogy a nyolcadikban is eminens lett, pedig minden tárgyat németül kellett tanulni, csak a boldog emlékü Lidy Nándor tiszteendő úr nem engedett a 48-ból és a történelmet magyarul adta elő.

Matura után Gerő úrfi elindult az élet, a végzet útjára. Pályát választott. Pap lesz! A temesvári szeminárium rideg falai között, szakított gyermekkori ábrándjával, a szerelmes és hazafias költészettel. Tanulmányainak és a csendes áhítat óráinak élt. Ha volt egy kis ideje, a görög és latin klasszikusokat olvasgatá. Nagy ritkán irt egy-egy vallásos verset. Kiváló előmenetelének jutalmául egyházmegyéje a pesti papnevelőbe küldé. Vágyai, itt, ahol annyi volt a csábító anyag, ellenállhatatlan erővel törtek ki újra, tanulmányait kissé elhanyagolta és epedő szívvel fordult az irodalom felé. Hogy ambíciójának élhessen, a tanári kar rábízta, hogy Csajághy püspök életrajzát, megírja A kis tisztelendő emberül megfelelő megbiztatásának. Lassan eljutott Arany János „Koszorújába”. Ez a világiás lépés nem igen tetszett előljáróinak. Azok kedvéért hát fordította Wiesemann bíboros erkölcsi színjátékait is. Tanulmányainak végeztével, püspöke visszarendeli Temesvárra, ahol dr. Csiky Gergely hittanár és az irodában

iktató lón. Onnan Bonnáz püspök beajánlja a bécsi szent Ágostonról nevezett felsőbb papnevelőbe. Itt közel 4 évig él, és minden üres idejét a külföldi színműírók tanulmányozására fordítja. Csak kezdődő szívbaja aggasztotta. „Meglátjátok nem leszek hosszú életű!” A császárváros levegője ártott neki Vissza-ment hát Temesvárra, majd Tornyán lett káplán. Ott szeretett élni. A Marcibányi kúria parkjában ábrándozni. Ennek is vége lett. Berendelték helyettes tanárának, a temesvári gimnáziumba. Kényelmes élet várt rá. Böven jutott ideje másik szenvedélyének a zongorának. És egész csomó nagy tisztséget viselt a káptalan keretében. Irt hét szakkönyvet. Most ambíciója az egyetemi tanárság, de még csak nem is kandidáltak. A hívek nem csekély megbotránkozására, nap nap után ott ült a német színészek előadásain. Meg is eredt a pletyka. Nagy tépelődések közepette, 3 kötet regényt és elbeszélést adott ki. Már ezekben a kísérletekben megnyilatkozik Csiky tehetségének az. az oldala, melynek később oly sok sikerét köszönhette. Végre szabadul a túlcsondes katonavárosból és püspök atyja engedélyével Pestre utazik, hogy a „Magyar Állam” klerikális lap munkatársa legyen. Róttá a napi, léleknélküli robotot évi 1500 forintért. 1873. nyarat özvegy édesanyjánál tölte Aradon. Nagybátyja Verzár Péter, panaszkodott neki, hogy milyen nehezen él.

— Könnyű neked öcsém, tele firkálsz pár árkus papirost és gyűl a pénz, mint a szemét.

— Igazad van Pető bátya. Csapj fel hát te is poétának. Az mind olyan gazdag, mint hajdanán néhai való Csenovits Arzén nagy urunk, aki még a csibukjára is ezres bankóval gyűjtött

— Érteni is kéne ahhoz!

— Sebaj, segíték én rajtad.

Hirtelenében összezapott másfél tucat rigmust és kiadta Verzár neve alatt. Nagy feltűnést keltett

a füzetke, a két aradi kaszinóban a Bettelheimék könyvesboltjában meg a Domonkos curászdában arról áradozott mindenki, hogy milyen költői lelkű végrehajtójuk van. Péter úr pedig boldogan zsebelte be a forintokat és persze a poétaság jövedelmezőségéről meg volt győződve . .

Az ábrándos fiúból lassan férfi lett. Telve tetterővel, vágyakkal. És neki vág, hogy megpályázza az Akadémia Teleki díját. Antik stúdiumai alapján megírta és beküldte „A Jóslat”-ot Szász Károly volt a referens és Csiky megnyerte a száz aranyat. Az első napsugár az életében és az első rügyfakadás későbbi terebélyes babérfáján. Az aranyakat személyesen kellett átvennie az Akadémia titkárától Mesélte Csiky, hogy ötször is visszafordult Arany küszöbétől, nem volt kurázsija benyitni a nagy költőhöz. Végre nekidurálta magát és még ősz fejjel is boldogan emlékezett rá, milyen nyájasan, biztatva fogadta őt Arany János és hogy táncolva, ugrálva jött le az Akadémia lépcsőjén . . . Szigligeti előadatta a „Jóslatot”, melyet ha a tudós bírálók alaposan és kegyetlenül” meg is kritizáltak és csak azért adták ki a nagy díjat, mert a sok rossz között ezt találták legjobbnak, a Nemzeti Színházban mégis sikert aratott. Ennek egyik fő oka megint a pikantéria: rendezésben élő pap egy ideális szerelmi história szerzője. Hálásan kereste fel Szigligetit. Mikor belépett a színház udvarra, egy ott ácsorgó művész németül kérdezte meg, hogy kit keres? És német szóval fogadta az igazgató is, akinek bejelentették Csikyt megdöbbenette, hogy az ország első színházában mindenki németül beszél.

— Mein nähme ist Gregor von Csiky.

— Micsoda! — kiáltá Szigligeti, — hát maga nem német színész! Mi mindnyájan annak néztük.
— És kacagtak.

Rögtön ajánlatot kapott Antigone lefordítására.

— Az attól függ, hogy felettes egyházi hatóságom milyen, szemekkel fogja nézni drámaírói működésemet.

Sok tépelődés után, elhatározta, hogy örökre a fővárosban telepszik le. Kérte tanári állásából való felmentését, de úgy, hogy a rend tagja maradjon. A püspök ezt nem engedte.

Egymásután nyeri meg újra a Teleki és Karácsonyi díjakat. Új darabjai: „Jánus”, „Magnus”, „Ellenállhatatlan”. Mégis mindennél nagyobb tisztesség neki, hogy felkérik írjon prológust az aradi színház megnyitására. Szülőföldjén visszhangzottak hát mély és nemes verseinek csengő rímei.

Ahogy nő dicsősége, úgy hanyatlik egészségi állapota. Tanítás közben elájul a katedrán. Hat havi szabadságra megy, melyet megtold ugyanannyival; ezután felmentik tanári állásától s engedélyt kap, hogy Pesten éljen. Októberben felköltözik. 2 hónap múlva már az élet zajosabb hullámverésére vágyik, meg akarja tanulni a legnagyobb színpadi sikerek természetrajzát és ezért Parisba ment. Itt érte a hír, hogy a Kisfaludy társaság tagjai közé választotta. És hogy a „Bizalmatlan”-jával ismét ő nyerte az aranyakat A céhbeli írókat, már bosszantotta ez a sorozatos siker. Pláne, hogy az új embert az Akadémia is beválasztja.

És mikor szakított a görög múzsával, beütött az első bomba siker: a „Proletárok!” Eddig csak a verses drámák írója Várad Antal érezte, hogy erős rivális és az új üstökös elhomályosítá Dóczy Lajos fényét is, akit „Csók”-jával kissé túlságosan ünnepelet lett. Hogy az előadásnak olyan hallatlan sikere lett, az elsősorban Prielle érdeme. Alakítása kész remek, pedig eleinte, éppúgy húzódott a szereptől, mint attól, amit Rákosi szánt neki az „Aesopusban”, Hogyne, hiszen érthető a művésznő hiúsága, élte delén, sikerei csúcspontján a divatos drámák hősnője, olyan alakítást adjon, ami már a komikum

mesgyéjén halad. Sikere hallatlan volt. Az aradi kisdíák megérte álmát, hogy a régen látott művésznőnek darabot írhatott. Csiky érezte, hogy Prielle áldozatáért tartozik valamivel, s megígérte hogy ezt olyan szereppel fogja meghálálni, amelynek emléke élni fog a magyar színészet történetének legfényesebb lapjain. A „Proletárok” premierje valóságos ünnep lett Prielle mellett a bűbajos Halmi Ferenc, a fiatal Márkus Emma és a humortól duzzadó Vízvári, Újházi! A Szökött Katona óta ilyen kirobbanó sikert még nem élt a Nemzeti Színház. Prielle és Csiky neve egybefonódott egy életre . . . Csiky teljesen beérkezett és ebben bizony döntött Prielle hallatlan művészete. A darab premierje másképpen is belejátszott Csiky életébe. Egy hölgyet látott az egyik páholyban, Viller Ernő özvegyét, Bakody Amandát, a nagynevű orvostanár leányát. Nem tudta elfeledni. Ábrányi Emilt kérte; szerezze meg neki valahogy az elbűvölő hölgy fényképét.

1880. Székfoglaló a Kisfaludy Társaságban. Még eddig soha nem látott tömeg. Olyan dámák, mint Károlyi Tiborné, Tisza Kálmánné, Veres Pálné az ajtó küszöbén ágaskodtak, hogy halljanak, lássanak valamit.

Arad díszpolgárává választja. Ez mindennél jobban esik neki és mélyen meghatja. Ezután következik a „Mukányi”, majd a „Cifra Nyomorúság” nagy sikere.

Egyházmegyéje más szemmel nézte papjának világias munkálkodását. Ezért sok sebet kellett elviselnie. 1881-ben kilépett a rendből. Püspökétől igen keserű hangú elbocsájtó levelet kapott.

Következő nyáron elhatározta, hogy vidékre megy, ott zavartalanul dolgozhat. Visegrádra esett a választás. Hajón mént ki és ott Bakodyval találkozott. Aki meghívta, legyen vendége a villájának. A sors összehozta a megbűvölő asszonnyal. Karácsony

estéjén, a fenyőfa égő gyertyái alatt kimondották a holtomiglant

Nyugodt otthonában szinte ontotta a darabokat: „Kaviár, Anna, Szép Lányok, Stomfay Család, Theodora, Bozóthy Márta, Cecil házassága, Buborékok”. Majd az aradi színház megnyitására irt kis remekműve a „Múlt és Jövő.” Később a Sötét pont, Spartakus, Nagyrateremtett. Meg egy operett librettó a „Királyfogás”. És egy regiment regény és novella. Természetes, hogy a vehemens, tömeges munkálkodás révén nem sikerülhetett minden műve. Volt köztük pár gyöngébb. Ezt aztán felfújta az ellenséges sajtó, az irigyek szócsöve. Nagy bukásnak hirdették egy-egy kisebb balsikerét.

Közben tanára lett a színi tanodának. Rusztikus modorának ellenére, a növendékek bálványozták. Akiben egy szemernyi kis talentumot látott, azt pártfogolta. Egy őszi napon, jó pár héttel az iskola megnyitása után, hozzáindultam. A Szentkirályi-utcában lakott és a kapuban találkoztam vele. „No, kísérv el” és belém karolt. Jól jött nekem ez a kedvessége, mert kurázsit adott. Elmondtam, hogy szeretném félcserélni a mintarajziskolát, a színészképzővel és aggodalmaim, hogy otthon mit szólnak hozzá?

— Ahogy én ösmerem azt az okos és színházért rajongó édesanyádat, nem leszen semmi baj, gyere velem

Felvitt és rögtön be is iktattak a növendékek sorába. Másnap már ott ágáltam a házi színpadon és pár nap múlva meg a vizsgán a drága Ráthonyi Ákos Sheridán a mellett, mint Walesi herceg. Különösen kegyeltté famulusát Győző Lajost. Arra bizta darabjainak másolását minden hivatalos és privát ügyének elintézését.

Erre az időé esik „Elektra” első előadása. A legfényesebb esték egyike. Jászai döbbenetesen felülmúlta önmagát. Aranykoszorút kapott. Kettétörte és

felét hódolattal adta át Csikynek, mondván: „ez az igazság”.

Végre megszületett a Priellenek ígért parádés szerep: a Nagymama. Boldogok, akik láttuk a főpróbát, amely előtt Csiky roppant ideges volt, rossz ómennek vette, hogy épp a címszóban egy betűt felcseréltek és az első estét. Azt a frenetikus tombolást, ami ott volt! A gárda, amelyik élővé tette Csiky megálmódott alakjait a világ legelső színpadán is győzelemmel állta volna meg helyét. Prielle Cornelia, Csillag Teréz, Rákosi Szidi, Vízváriné, Lendvayné, Kalmár Piroska, Gyenes, Vízvári, Gabányi, Zilahy Gyula, a legtökéletesebb együttes volt. Mikor Prielle mint Szerényi grófnő, az első jelenetek egyikében belépett a leánynevelőbe, az igazgatónő ezekkel a szavakkal fogadta.

„Mindig ünnep, ha a méltóságod ebben a házban megjelenik,” — a közönség mint egy ember állott fel és a tapsok vihara hosszú percekig megállította az előadást.

Ugyanez ismétlődött a 3. felvonásban, mikor a tábornok azt mondja a grófnőnek: — „Ön asszonyom napról-napra fiatalodik!”

Felejthetetlen forró este volt. Prielle 50 éves pályájának méltó bekoronázása. Azóta nagyszerű színésznők: Blaháné, Rákosi Szidi, Márkus Emma játszották az örökifjú nagymamát, de minden művészetük nem volt elég, hogy Prielle báját csak egy szikrányit is elhomályosítsák. Blaháné nem volt elég dáma, Rákosi még kevésbé, Márkus nagyon is megjátszotta az öreget.

1891. november 19. Ködös, zimankós őszi este. Vidáman tódult a közönség a színház kapuján, de a kacagás megfagyott ajkukon, hallván a hírt: hogy Csiky Gergely nincs többé. Délután még rótt a napi sétáját a Kerepesi-úton. Hazatérve ott találta Jászait és Csillag Terézt. Emlegette milyen jól érzi magát, használt neki a karlsbadi kúra. Egyezerre

hátrahanyatlott. A vendégek megrendülve távoztak. Este 11-kor befejezte földi életét, bölcsen látó szemeit Győző Lajos fogta le. Halála országos gyásszá vált. Ravatalát a Nemzeti előcsarnokában állították fel és Beöthy Zsolt búcsúztatta.

Pár év múlva, szarkofágjának koporsója alá egy órisi, mázsás pálma levelet erősítettek. A zseniális kis Szamovoszky Ödön mintázta. A bronz tömeg széles szalagján: „100 — A Hálás Nagymama”. A centenáris előadás után hódolt ezzel a költő dicső emlékének az utolérhetetlen nagymama. Hány ember kel'lett hozzá és hogy lophatták el azt észrevétlenül a költő sírjáról!!

Mikor a Nagyasszonyt temették, a menet előtt a „nemzet funerátora” vitte a fejfát s aztán Csiky Gergely özvegyének fehér kameliákból font koszorúját.

A magvető

báró Andreánszkyné Rusznyai Lenkének
a vachartyáni vendéglátásokért.

A magvető Veres Pálné Beniczky Hermin volt. Méltó utódja Brunswick Teréziának, Teleki Blankának, Leövey Klárának, Karács Teréznek. Egy láng-lelkű, csupa energia asszony, aki nem ösmert akadályt, fáradságot, nem nyugodott addig, amíg álma, vágya, a magyar magasabb leánynevelés be nem teljesedett.

Mint a múlt század elejének, — korának, — uri leánykái, természetesen ő is német nevelést kapott, némi franciás mellék ízzel. Magyarul nem tudott. Kissé érettebb korban, ezt szegyeivé, nekifeküdt hát a nyelvtannak s nem csakhogy alaposan megtanulta, de nagyszerű stilszta lett, amit dokumentálnak megjelent írásai.

Nagyapja Sturmán Márton úr, kiskirály a felvidéken 52.000 hold ura. Kastélyainak, bányáinak se szeri, se száma. És ráadásul nagyszerű üzleti szellem. Ősrégi svéd család sarja. Felesége Sembery Anna Mária. Egyik lányukat Karolinát Beniczky Pál vette el. A fényes családból való gyönyörű asszony, nábobi vagyonnal természetesen első a társaságban. Ráadásul csupa szellem. A divatnak hódolva verselt is, nem kis tehetséggel. Elöl járt minden jótékony dologban József nádor hitvese, Hermina hercegaszony különösen kegyelte őt, aminek kiváló tulajdonságai mellett, mégis főoka az, hogy Benickyné szintén protestáns. Egy alkalommal fent mulattak a királyi várban Brunswick Terézzel, Teleki Lászlóné-

val és Mészáros Annával. A triumvirátus mindenről referált a művelt nyugatról Budára származott fenéséges asszonynak, aki a kérdések egész záporát zúdítja kedvelt hölgyeire,

— Van árvaházuk, ahol gyermekeket istápolnak?

— Nincs.

— Hát vakok intézetei

— Az sincs.

— Asszonyi egyesületük?

— Hírét se hallottuk.

— Hát olyan iskola, ahol az előkelő leánykák, magasabb kiképzésben részesülnek!

— Pirulva valljuk be fenségednek, hogy nincs.

Nagyon röstelték magokat a dámák és Sturmman nagyuram vaspántos kincses ládájából azután sok mindenre jutott. De gyermekei nevelése bécsi módi után igazodott. Hermin kisasszony igyekvő magyar tanulásával együtt növekedett tudni vágyása. Hamar árván maradván, nagyapja vette gondjaiba és a tógyörki fejedelmi kastélyba vitte Roppant fényűző életbe. Vendég vendégnek adta a kilincset. A birtoikos urak unottan hallgatták az öreg Sturmman fantasztikus közgazdasági plánumait. A Máriássyak, Draskóczyak, Ragályiak, — mind tipikus patópálok, — kijelentették: bolond ez a Marci! Sehogyse ment a fejükbe a sok praktikus ötlet, mellyel vagyonok gyarapítását akarta növelni az öreg svédus. Vendégül látta a nádort is. Három napig tartott a pazar eszem-izsom, aztán hintóba ült a fenséggel, bejárta sok-sok vashámorát és az ámuló nádort valósággal elragadta Sturmman lángeszű üzleti tevékenysége és magas személyével elnökölt a részvénytársaság első ülésén. Sturmman uramnak nemcsak a maga vagyonosodása volt a célja, óhajtotta, hogy abban mások is részesüljenek.

A kis Hermin élte a nábobí gyermekek gyönyörű, gondtalan életét. Még parányi gyermek volt, mikor a parádi fürdőn Kossuth Lajos és Bajza Jó-

zsef dédelgették. Egyik nénje özvegy Teleki László-né két fia József később a „Hunyadiak korának” szerzője és László az író és politikus sokat foglalkoztak vele Majd nagynénjéhez Tihanyinéhoz került, a temesvári gróf nejéhez, akinek házában válogatott szellemi társaságot talált. A háznak sok jelese fordult meg úgy kastélyaiban, mint pesti palotájuknak termeiben. Csodálatos ez a zajos társadalmi élet ott, ahol a ház úrnője tizenhat évig fekvő beteg volt. De ragyogó szelleme virulva élt. Érdekelte minden a politika, az irodalom, a művészet, főleg a zene. Nagy bálokat adott és a táncteremben betölt csipkés ágyából élvezte a táncoló, mulató fiatalságot. Körötte az egész udvar az éltebb urakból: Toldy Ferenc az irodalom atyja, Szontagh Gusztáv, a nyelvész, Tóth Lőrinc, a divatos költő, Schedius Lajos, aki Kármánnal az Urániát alapította, Nendtwich Károly a magyar orvosi kémia úttörője Tudásukért irigyelve bámulta őket a virágba serdült Hermin Az arszlánok tömése hiába ostromolt szívét. Aztán jött a mesebeli királyfi helyett egy daliás magyar levante, kiválóan nemesül gondolkodó művelt ifjú: faradi Veres Pál. És vitte a menyecskét Nógrád vármegyei birtokára ...

Az ötvenes évekig a vidéki uraságok csendes életét éltek a családi tűzhelynél. Egyetlen kislányuk: Szilárda volt az egész mindenségük. A boldog anyát azonban érdekelte minden eseménye a nagy világnak, már bírva nyelvünket, sokat olvasott, de mint őszintén bevallotta, ő is akárcsak Eötvös József, németül gondolkozott Baráti köréhez tartozott a nagy műveltségű Pulszky Ferenc, de a legbizalmasabb Madách. Napos vendég a háznál. Az „Ember Tragédiájának” a nyomdából kikerült első példányával Veres Pálnénak kedveskedett a költő. Úgy lehet, részéről talán valamivel több is volt a baráti vonzalomnál, a házasesetben keservesen csalódott Madách. Hermin asszonyhoz való vonzalma, melyet soha el nem árult

és amely változatlan melegséggel élt a sztrégovai re-mete szívében, mind halálíg.

A boldog fiatal anyának csak (így gondja volt, szemefényének a legtökéletesebb nevelést adni. Ezért folyton komoly, tudományos munkákat olvasott. „Adjon nekem a Mindenható erőt, hogy őt jól nevelhessem, igen, ezen szent hivatásának kell, hogy több időt áldozzak, kell, hogy magamnak ismereteket gyűjtsek, s azokat célszerűen alkalmazzam”, írja naplójában. Csupa értékes embereket gyűjt maga köré. Így köt barátságot az angol születésű Pulszkyne Walter Terézzel, akiről ezeket jegyzi fel: öröm vele lenni, rám különösen előnyös a hatása, erős és sok oldalú tevékenységénél fogva, mely nálam gyakran hiányzik. Ő nagyon gondos nevelésben részesült míg én minden rendszeres tanulás nélkül, mindent önmagamból merítettem Ismereteim nem rendezettek. Ember szeretet, gyermekem tökéletesbítése s az ön magamé: önállóság, szilárdság legyen mindig legfőbb célom.”

Madách minden Íróink között az egyetlen, akit a nő kérdés költőjének mondhatunk és ezért valóságos jelképes értelme van annak, hogy neki Veres Pálnéval találkoznia kellett. Hogy kislányát honszeretetre buzdítsa, s lelkében a nemzeti irodalom szeretetét plántálja, előbb Győry Vilmost, majd Dalmady Győzöt kérte fel, hogy oktassák. Ő maga is jelen volt minden órán mert azalatt maga is tovább tanult, mivelődött. Csak mosolygott, mikor az atyafiság és a szomszéd birtokos asszonyságok, szinte szánakozva kérték: „Csak nem szántátok professzornak!” Az ő kisasszonykáik Schiller és Goethe-ért rajongtak, Szilárdka pedig Petőfiért, Aranyért.

Különösen ápolta lánya magyar érzelmeit. Első báljába nem Balassagyarmatra vitte, mert az a Bach huszárok fészke volt, hanem Losoncra, pedig az jóvá] távolabb esett birtokától. Egy füredi Anna-bálon, gróf Logothettit, egy nyalka ulánus tisztet, aki be-

mutatkozván, valcerre kérte fel, elutasította e szavakkal: „Osztrák katonával nem táncolok és kerिंगőt egyáltalán nem!” Merész dolog volt ez abban a német világban és ünnepelte őt mindenki a Balaton partján. Másnap reggel a sétány platánjai alatt, bemutatkozott neki Jókai Mór e szavakkal: „A magyar irodalom nevében mondok köszönetet a magyar hölgynek, honleánynak viselkedéséért!” Máskor egy előkelő dáma volt a vendégük, katonatiszt fiával, aki fiatalsága dacára, magyar fiúnak hihetetlen fontos állást töltött be az udvarnál, a császár környezetében. Hermint a szülők legszigorúbb parancsa se bírta rá, hogy egy asztalhoz üljön az osztrák hadfiával — Ezen a nyáron ösmerkedett meg a bájos leány Rudnay József Nyitra megyei földesúrral és annak lett a felesége. Elrepült hát a váchartyáni kastélyba a drága gyermek, árva volt nélküle a ház. Legjobban érezte azt az édesanyja. Kárpótlásul keblére ölelt hát minden magyar leánykát és egyetlen célja a nőnevelés reformja lett. Elhatározta egész életét annak szentelni. Első cikkét a Hon-nak írta, de Királyi Pál nem közölte le, kijelentvén, hogy az ő újságja női kérdésnek helyet nem adhat. Annál előzékenyebben fogadta Jókai. A „Felhívás” élénk viszhangot keltett. Levelek, tervezetek légiója érkezett a szerkesztőségbe. Veres Pálné rendületlenül vitte lobogóját: „Az előrehaladott férinevelésnek, — a dolog természeténél fogva — magával kell vinnie a nők magasabb kiképzést is!” Nemcsak a főváros mozdult meg, de a lelkes vidék is 1867. májusában a „Tigris” szállóban tartották meg alakuló ülésüket és azon résztvett Baloghné László Anna, Baloghy Istvánné, Baranyay Jánosné, gr. Beleznay Anna, Beniczkyné Keglevicli Stefánia grófnő, Beniczky Gyu'láné, Kubinyi Vilmosné és Krisztina, Mocsáry Imréné, hg. Odeszalchy Gyuláné, Ölgay Piroska, br. Podmaniczky Arminné, P. Argay Anasztázia, Iludnay Józsefné. Sándor Zsigmondné, Szathmáry Károlyné,

gr. Teleky Sándorné, Zólyominé Tornyos Róza. A magyar nőnevelésügynek 22 áldott emlékű apostola. — A mozgalom, — különösen az asszonyságok körében mindig nagyobb és nagyobb érdeklődést és munkásságot fejtett ki.

9000 magyar nő írta alá a képviselőházhoz intézett kérvényt és azt gr Telekyné a két Keglevich grófnő, br. Podmaniczkyné, Rudnayné, Váradi Gáborné, Majthényiné, Veres Pálné vezetésével vitte el Deák Ferenchez az „Angol Királyné”-ba, felkérve, hogy tegye azt néhány pártfogó szóval a Ház asztalára. Deák örömmel ígérte meg a válogatott szép-asszony bokrétának és még aznap eljárt küldetésében. Az ünnepélyes aktust a karzatról nézte végig a deputáció.

Szegény Veres Pálnénak mennyit kellett a vak-sággal küzdenie, Még olyan ember is, mint Eötvös József, nem értette meg és azt mondta neki: „Minek a magasabb nőképzés? Elég, ha annyi esze van az asszonynépnek, hogy nem áll a csurgó alá, ha esik. És okosabb lesz, ha úrnők megtanítják a béresnéket kötni!” — De Veress Pálné nem csüggedett. Dolgozott tovább rendületlenül. Irt a megyékhez, hatóságokhoz, bankokhoz, kaszinókhoz támogassák anyagilag tervét. A fővárostól kért és szeretetének művét győzlemre segítette Még külföldön is viszhangot keltett működése, annyira, hogy meghívták Kasselbe, Frankfurba, hogy ösmertesse a német pedagógusokkal tervét és elgondolását. Előadásokat tartott a „Philosophie Verein”-ban. Tantervét Poroszország minden iskolájában változatlanul elfogadták. Sőt még Amerikából is kérték azt leányiskolák vezetői.

Veresné látta, hogy a törvényhozás nem nagyon siet a kívánt iskolát felállítani, arra buzdította az egyesületet, hogy a begyűlt adakozásokból, egyelőre szerényebb tantermet nyissanak. A legnagyobb pedagógusokkal — Gönyz Pál, Horváth Mihály, Ballagi Mór, Toldi Ferenc, — készítette el a végleges tan-

tervet. Ahogy azt megkapta, 1869-ben, pár bérelt szobával szerény bérházban megnyitotta a felsőbb leány képzőt. Az első igazgató Gyulai Pál volt, aztán sorrendben követték Vachot Sándorne, br. Barkóczy Pálné, Duskóczy Károlyné, Kalmár Jozefin és Jansch Józsefné. A nevezetes tanévet 14 növendék lánykái nyitották meg, de a vizsgáig már csak heten maradtak. Az első próbatételén mind jelesen estek át. A hét műveltebb életnek induló leánya: Kapós Aranka, Freund Vilma, Herzog Sarolta, Karnel Vilma, Székely Ilona, Kiss Etelka, Leitér Janka. A nagy nap emlékére egy-egy kis női órát kaptak. Esztendőre már minden tizedik helyet ingyenes tanulóval töltötték be.

Ettől kezdve Veress Pálné élte teljesen, egybe-forrt a Nőképző Egyesülettel. Már többet volt Pesten, mint birtokain, de a gazdaságát mintaszerűen innen dirigálta. Válogatott szakemberekkel új tankönyveket csináltatott, sőt maga is írt. egy gyakorlati lélektant. Azonfelül szakadatlan agitált írásban és szóval Olyan pompás szónok volt, hogy női Apponyinak nevezték el. Végre 1873-ban Molnár Antal a parlamentben megsürgette a nők magasabb tanulmányainak megfelelő intézet felállítását. Treffort Ágoston felszólította a képviselőt, adja be annak vázlatos tervét Az egyszerűen Veressné már teljesen elősmert iskoláját ajánlotta a miniszternek. 1881-ben A két szobás bérelt helyiségből, — mely azért volt történelmi nevezetességű, mert helyén állott az a ház, melyben XII. Károly svéd király egy éjszakát töltött, — az iskola beköltözött már nyilvánossági joggal bírva, saját házába, a Zöldfa-utcán Hét év múltán a szomszédos dupla telken felépült az egyesület 2-ik iskolája és internátusa. Megszentelt helyre, hiszen ott állott, előbb Vitkovics Mihály uri háza. Melynek vendég-szerető falai között a magyar irodalom hajnalának jelesei Kazinczy, Kölcsey, Döbrentei, a két Kisfaludy, Virág; Toldy mulattak. A

gyönyörig modern új palota zárókövén egy márványtábla bontja azon üveget, melyben az alapítás teljes históriájának pergamentjeit és Ábrányi Emil avató versének kéziratát helyezték el. Felirata: E tábla fedi az Orsz. Nőképző emlékiratait az 1867-ben való alakulástól fogva 1888-ig. Szíveskedjék az elnökség e táblát 1938. május 7-én kiemeltetni s az akkori iskolai viszonyokat a mostaniakkal összehasonlítani

Boldog diadallal érte meg hát a nagyasszony, — akit Mme Adam így jellemezett: „Nincs nő Európában vagy Amerikában, aki nagyobb bölcsességgel foglalkozott volna sorsunkkal” — hogy álmaink ködéből épült „leányvára” szilárd valóságban pompázott Pest város szívében.

Veres Pálné halála után pár esztendőre, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla az európai hírű drámai művésznő az iskolával szomszédos hatalmas bérházát az intézet nemes céljaira hagyományozta. Mikor már három unoka lánya fölnőtt, a telet rendszeren Borzoutcai palotácskájában töltötte. Szalonja, a főváros szellemi és születési arisztokráciájának gyűlhelye volt. Csakhamar „Kis Akadémiának” hívták városzerte. Nem is csoda, ahol Haynald Lajos, Vámbéry Ármin, Gyulai Pál, Szász Károly, Szilágyi Dezső, Szontágh Pál, Beniczkyné Bajza Lenke, Dalmady Győző, Vadnay Károly, Hermann Ottó, Justh Zsigmond ragyogó szelleme fűszerezte a társalgást. Itt olvasta fel Gyulai Pál azt a versszakot, melyet Arany János Toldi szerelmének megjelenése után talált a nagy költő íróasztalán, mely a műből kimaradt. Tervezte Arany, hogy mert egy jelenet színhely a Margit-sziget, beleszövi József főherceget, aki a vad pagonyból tündérkertet, varázsolt és hálából a „Tölgyek alatt” nyugodalmas óráiért. íme az ismeretlen strófa:

*A négy fűz elárvult sarjai tán élnek
Ma is oltalmában fejedelmi személynek,*

*Ki, hogy e szép sziget rá szálfa idővel,
Beszöve nagy múltját virányos jövővel,
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utóiját ott elzengicsélje,
Aztán hallgatva ott várja halálát, —
De kövessük Toldi és a rege szálát . . .*

Veres Pálné élete nagy művének bekoronázását abban látta, hogy Erzsébet királyné több ízben meglátogatta a nő képzőt és különösen a gazdaasszonykodó rész, meg a konyhán való sürgés forgás nyerte meg magas tetszését.

Máskülönben, a nőket jellemző hiúságnak nem volt részese. Elhárított minden kitüntetést. Mikor Szathmáry Pálné és Gönczy Pálné felvetette az eszmét, hogy arcképét megfestetik Barabás Miklóssal a díszterem számára, ezt írta barátnőinek: „Kíméljete meg ettől, nekem minden kitüntetés nagyon rossz érzést okoz: hagyjátok elismeréseteket akkorra, ha majd meghalok, ha arra még érdemesnek fogtok tartani.”

Nem érte meg a nagy napot, mikor Wlassits megnyitotta az egyetemet a nők számára. 1895. szeptember 23-án örök álmra hunyta le jószágos szemét.

A hálás utókor nagyon is érdemesnek tartotta emlékének megörökítését, A Nógrádmegyei Tanító Egyesület márvány táblát helyezett aranyba vésett nemes nevével a vanyarci templom falába. A főváros hálóját leróttá azzal, hogy a Zöldfa-utcát Róla nevezte el. A Nőképző Egylet, hogy a megürült elnöki székbe, leányát, fáradhatalan munkatársát Rudnay Józsefnét ültette. Hazánk hölgyei bájd Pattay Gyuláné ötletéből, felállították finom márvány szobrát az Erzsébet-tér rododendron bokrai között.

Megdöbbenve tapasztaltam, hogy a mai nemzedék alig tud felőle. Figyeltem nem egyszer a park-

ban sétálókat, s ha nem látták a talpazatra vésett nevet, találgatták, ki lehet. Ilyeneket hallottam: Szilágyi Erzsébet, Mária Terézia, Erzsébet királyné, Blaháné.

Pedig ő volt a magvető.

A mártír önkéntes

Régi aradi diák társaimnak
a Museum kávéházba.

Joanovits Sebő. Volt idő, mikor nevétől volt hangos Pest városa és egy ország leste aggodalommal a sorsát. Éppen 50 esztendeje

Aradon született. Ott még az én gyermekkoromban egész sereg szerb tanyázott. Megszállva a város azon részét, mely Új-Arad felé húzódik. Rácvárosnak is hívtak. Kezdődött pedig a zsidó templomhoz vezető utcánál. Ott ahol Csernovics Péter finom ki» színháza állott. A szintén szerb származású nagyúr, nábobi vagy birtokosa tartotta fenn, mint a magyar nyelv élő bástyáját. Nagy anyagi áldozattal, ami meg se kottyant neki, hiszen mikor egyszer figyelmeztették, hogy gazdatisztjei orcátlanul lopják, hidegvérre!! csak annyit mondott; — „hadd éljenek azok is, hiszen ha kanállal enném az aranyat, az unokáim is még azt tehetik!” — A Bach-korszak idején, nem engedte a policáj a magyar színtársulat játékát. Erre Csernovics hozatott egy jól szervezett truppot, mondván; egyéni kedvteléseiben nincs az a törvény, mely meggátolhassa. Végre is ő tartotta el vendégként a színésznépet és az előadáson szintén az ő vendége Arad polgársága. Csernovics névjegye volt a belépő cédula. Az az utca, amely arról is nevezetes, annak sarkán állott a tömeg élére Boczkó Dániel úr, tisztos ősz férfiú, elefántcsont botjával vezetvén a polgárokat 1849. február 6-án, hogy kiverje a vörösbugyogós szerviányokat, akik megtudván, hogy a városban nincs katonaság, raboltak, gyilkoltak, égő

csóvákat dobtak a környéken lángra kapó, avult zsimdelyes házakra. Jó szerencse, hogy idejében érkezett meg segítségére a hős Asztalos Sándor honvédkapitány, aki aztán alaposan elverte, kiverte a bandát. Piros volt az egész kociút, a halott rációk plundrájától és a magyar hősök drága véréből. Ennek az eseménynek az emlékére állították fel a promenádon később Aradi szobrász remekművét, a fehér karrarai márványból faragott szomorú szobrot; — „A gyászoló Aradot” —; Ezt a napot még az én gyermekkoromban is ünnepelve ülték meg. Nem volt iskola, a szobor előtt szónokoltak, szavaltak, aztán a menet elvonult a nagyhid-utcai emlék táblához és onnan messze ki a magyarvárosi Pesti-utcába, ahol az iskola falán megint egy márványlap hirdette, hogy idáig kergették a martalócok csordáját.

A Rácvárost szerény kisiparosok lakták. Leginkább bocskorosok, tímárok és csizmadiák. Fő büszkeségük gyönyörű kis barokk templomuk volt, belül bizánci pazarlással. Thököly a dúsgazdag szerb emeltette, valami fogadalom hu,. Akkor még az a megcáfolhatatlan legenda járta, hogy a torony rőfös át-mérőjű gombja, arasznyi vastagon színarany és az rajta a nagy tömör kereszt. Dolgos, jó munkájú nép voltak. Köztük élt szegényen egy szűcsmester. Bizony nehéz lehetett az élete, mert vagy féltucat gyerekek hemzsegett körötte az árendált portán. Két fiát azonban neveltette. Szébb, kényelmesebb jövőt szánt nekik. Hogy iskoláztatásuk sikerüljön, segítségére voltak a jó emberek. Az idősebbik Uros, jogásznak készült. Hogy zavartalanul tudjon tanulni, talán 2 évig a szüleimnél tanyázott vendégként egy kis, felesleges szobácskában a Feketekutya-utcán. A fiatalabbik, a legkisebb gyermeke doktornak készült s a jeles tanulót úgy a város, mint a líceum, egyaránt istápolta. Erős, tömzsi, gyönyörű gyerek volt. Igazi délvidéki, ragyogó szemű típus. Csodálatosan hasonlított rá fiatalabb korában, a fiskális Uros fia,

akit Rajnai Gábor néven ünnepel a pesti színházjáró közönség.

Sebő nálam pár évvel idősebb diák volt. ő már a felsőbb osztályokat járta. Abban az időben a nagyok meg igen lenézték a kisebbiket és lehetetlen volt a komázás. Már nyolcadikos volt Sebő, mikor beiratkozott a Somogyi-néni Kereszt-utcai tánciskolájába, ahová én már több esztendeje jártam. A város előkelő és tehetős polgárainak lánykái táncoltak ott, a diákok válogatás nélkül. Roppant áhítattal utánoztuk a hordóvastagságú táncmesternénk kissé komikus lépéseit, kecsteljes mozdulatát. A *lányok* között első volt kovásznai és kaáli Kovács Ida. Nem kimondott szépség, de a legelragadóbb egyszerű teremtés, csupa finomság. Az apja törvényszéki bíró volt, nagy házat vittek. A rátarti kislány annak ellenére, hogy a legjobb famíliák úrfi süvölvénye legyeskedett körülötte, bizony a mesterember szemrevaló fiát tüntette ki kegyeivel. Amikor csak teheték, együtt lejtették a valcert, párosan ropták a csárdást. Halálos ,a szó teljes értelmében *halálos* szerelem bimbózott ki a zsenge gyermekszívekben. Ott már Sebő mégis észrevett engem, kezdett velem barátkozni. De ez nem az én egyéni érdemem. Hanem az döntött, hogy egy házban laktunk Kovácsékkal, legjobb pajtásaim voltak a gyerekek, egész áldott nap együtt játszottunk. A szerelmeseknek mindkét oldalról bizalmasa, megérető, de bizony irigy szemlélője valék. Elejétől ,regényes szép, elejétől egész mindvégig, a gyászos végig.

Sebő úrfi fényesen le maturált. Tele vággyal, életkedvel, reménnyel és hűséges szerelemmel vágott neki az életnek. Tudta, hogy sok nyomorúság vár reá, de állta a sarat, hiszen mindig előtte volt ábrándképe, a kis Kovács-leány mosolygós arca. Nagy nehézségek közt végre feljutott Pestre és beiratkozott az egyetem orvosi fakultására. Együtt lakott, élt egy gimnazista társával a kiváló Szincsey Jóskával, aki

szintén doktornak készült, a Mária-utca egy kis udvari szobácskájában. Tanultak szorgalmasan, vizsgáikat kitüntetéssel rakták. A nehéz, küzdelmes idők nem hagytak nyomot kedélyükön.

Sebőt besorozták a császárvadászokhoz. Akkor már jómagam is Pesten éltem és bizony nagyot néztem, mikor a kiképzés sanyarú 8 hete után, egy exterruhás, daliás kis katona állított be hozzám A szép, szederjeské, zöldhajtásos, ezüstpitykés uniformis úgy feszült rajta, mintha ráöntötték volna. Aligha volt akkor a császárnak Pesten nyalkább, csinosabb, kedvesebb kis katonája. Harcászati tanulmányai és kötelezettsége nem igen volt ínyére. Aztán a némethez valahogy fanyelve volt. Szenvedtek is eleget, a tiszték javabeli osztrákok voltak, egy kukkot se tanultak meg évek óta magyarul, de a fiúktól ezer vegzatúra közt követelték, értsék, sőt beszéljék is Goethe nyelvét. Sebő barátunk mégis valahogy helyét állta. Az időszaki vizsgákon, ha nem is fényesen, de tiszteséges eredménnyel esett át. Bajtársai bálványozásig szerették, de természetesen csak a magyar fiúk. Az a pár morva, vagy cseh, kik vele szolgáltak, görbe szemmel nézték a mindig jókedvű kis káplárt. Este, ha holtfáradtan betértek a kantinba, egyszerre feledve lőn a katonás regula minden bosszúsága. A hangulat lelkesedő volt Egy kevés borital után tüstént megjött a kedve, valamelyik társa felszaladt a legénységi szobába, hozta hegedűjét és akkor Sebő rágyújtott a legszebb magyar nótákra. Az ivó egyszerű asztala és savanyú bora mellett, ő vert lelket a csüggedő jágerekbe.

1890. augusztus 18. A hadsereg a császár születésnapját ünnepli. Jobb menázsit kap a legénység és per Kopf egy félliter bort is. Ez megalapozta a hangulatot. Este folytatták a murit a Nyúl-kaszárnya vendéglőjébe, kinek a szívébe szállott a mámor. Sebő dalolt, a többiek kontráztak. Csak azt nem értették meg a társak, mért lesz könnyes Sebő komájuk sze-

me, mikor rákezd, hogy: „Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,” vagy „Maros vize folyik csendesen”. Az idegen nációbeliek kissé irigyen, de fölényesen nézték a barbárok mulatózását. Éjfél után már eget vert a hangulat

Na, fiúk, — most igyunk. Emelem poharam a turini remete, az öreg úr, egészségére! Éljen sokáig!

Mindnyájukból kitört a lelkesedés Vezúvja és még féktelenebbül korhelykedtek.

Reggel természetesen semmire se emlékeztek. Egyszer jön a napos, „Feldjäger Korporal Sebastian Joannovics zum Rapport befohlen.”

Gyanútlan sorakozott és állt fel a százados elé. Az mint valami tigris rontott rá. Kisült, hogy a cselákok árulkodtak. A mi sok cifra titulus zúdult Sebő fejére, az mindig azzal a szentenciával végződött: „Si Rebbel, Sie Kossuth-Hund”! — Lecsukták Nem nagyon törődtek vele a fiúk, pár napi ájncel, azt megérté a multság, no meg egyszer alaposan ki is pihenteti magát.

De hiába várták! Súgva terjedt a Hiób-hír, Joanovics hadbírság elé kerül. Ettől pedig csak rossz-szat lehet várni. Hetek múlva tudták meg az ítéletet: lefokozás, önkéntesi jogának vesztése és pár havi börtön. Sebő csakhamar a Neugebäude vastag falai, vasrácsai mögött ült. Büszkén emlegette azután, mert a prof osztói tudta, Batthyány Lajos is abban a cellában volt fogva.

Akárhogy titkolták katonáék, a hír terjedt a fővárosban. Nagy felháborodást keltve. Az egyetem zsongott, mint egy felborított méhkas. Az aulában óránként gyűléseznek. Nemcsak az orvosnövédek, de minden fakultás magáévá tette az ügyet Habár még röviden és komentárok nélkül, a lapok is pedzeni kezdték az esetet. Az elmérgesedés hullámai már a képviselőházban is zajlanak. Először Pázmándy Dénes hozta terítékre. Gondterhes órákat szerezve Tisza Kálmánnak és báró Fejérváry Gézának. No-

vember 6.-án megint interpelláltak, most Komjáthy kérdezte a miniszterelnököt, hajlandó-e közvélemény megnyugtatósa céljából a Joanovics Sebő egyéves önkéntes ellen, a katonai bíróság által folyamatba-tett bűnügyben, a vizsgálati iratok alapján a képviselőház előtt a valódi tényállást előadni, a meghozott ítéletnek indokait ismertetni és felsorolni a katonai büntetőtörvény azon szakaszait, melyet Joanovics Sebő cselekményével megsértett: azon esetben pedig, ha a hozott ítéletek nem felelnének meg a katonai büntetőtörvény határozatainak, hajlandó-e a sérelmes ítélet következményeinek azonnali orvoslására, valamint az eljárást katonai közegek törvényellenes cselekményeinek megtorlására a kellő lépéseket megtenni?” Szavait roppant zaj és éljenzés követte.

Az „öreg úr” éltetése miatt raboskodó önkéntes mellett uniszono nyilatkozott az egyetemi ifjúság. Komolyan, méltóságosan. Az ártatlanul elítélt magyar szívű, szókimondó orvosnövendéknek fényes elégtétel ez, azért a szenvedésért, melyre a katonai hatalom kárhoztatta és tegye büszkévé, hogy társai a legsúlyosabb napokban sem hagyták cserben. Hazaszeretetük mellett ott lobog a szív és barátság lángja és biztosítják, nem hagyják társukat, akinek keble felett kényszerűségből kellett a Schwarz-gelb zsinórt viselnie.

Másnap a honvédelmi miniszter adott választ Komjáthynak, kijelentvén, hogy visszautasítja a szemrehányást, hogy nem válaszolt! Pázmándynak és hogy nem is akart. Az ügy nincs még véglegesen elintézve, amennyiben a legfelsőbb katonai törvényszékhez felebbezés történt és erről ő még értesítést nem kapott.

Komjáthy visszavágott: — Én csak arra voltam kíváncsi; tesz-e a miniszter úr valamit az eljárás megszüntetése iránt, mert az a szerencsétlen ifjú magyar már régen a börtönben van

Végre nyilvánossá lett az ítélet. Nyilatkozott a

hadtest parancsnokság. „A büntető eljárás, melyet Joanovits Sebő orvostahallgató a 24-ik zászlóalj egyéves önkéntese ellen, eredetileg a Kossuthra mondott felköszöntő miatt indult meg a katonai büntető szabályok utasításai alapján, a helyőrségi bíróság előtt, szabályszerűen folyt le. Egy főhadnagy hadbíró, három tiszt és a 4-ik számú tüzérezred négy legénye ítélkezett. A nyilvános erkölcsiség ellen ittasság általi vétség ítélete még nem jogerős. Csak 18-ikán hajtották végre mert a közrend és köznyugalom ellen elkövetett vétség és ittasság fegyelmi vétségében, a legkisebb rangfokozatú legénységi büntetés egy hó vizsgálati három hó helyőrségi és kétszer két hét magánzárka a büntetés.” — Elsőnek a Pester Lloyd közli a ítéletet, de leleplezi, hogy abból ez a rész kimaradt: „und weil er einen Trinkspruch auf einen Fremden in Turin wohnende Person gehalten habe.”

Thaly Kálmán akkor éppen Kossuthnál vendégeskedett és a kormányzónak elmesélte az egész históriát. Az öreg urat mélyen meghatotta a lelkes ifjú merészsége és megvetően nyilatkozott a katonai brutalitásról.

Az egyetemisták közül száz negyed-éves orvos a Pongrác-féle étteremben gyűlt össze, tüntetvén „az öregúr” és Joanovits mellett. Aztán engedélyt kértek a rektortól, gyűlés tartására az egyetem falain belül. Megkapták, de csak avval a feltétellel, hogy idegen azon nem vehet részt. Október 30-án kicsiny volt befogadni az egyetem 2-ik számú terme a sokadalmat. A folyosók és lépcsőház zsúfolva. Pozsonyi Gábor orvosnövendék elnökölt; „a legnagyobb magyar iránti rajongása rabságba sodort egy társunkat, célunk a kegyelmi kérvény.” Varga József joghallgató nem tartja helyesnek az amnesztia kérést, mert ezzel Joanovits bűnösségét ismernénk el. Indítványozza írjanak fel a parlamenthez és fejezzék ki méltó felháborodásukat, hogy bérenc osztrák zsoldosok a ma-

gyár lélek érzelmeit üldözik. Közben belépett a terembe Schulek Vilmos rektor és csak ennyit mondott; — „ilyen esetekben, mikor egy elítélt „egyetemi polgárról van szó, kötelességem, hogy együtt tartsak önökkel.” — Szavait leírhatatlan lelkesedés követte. Majd Gonda Dezső beszélt: — „Joanovits bosszúállás áldozata vissza kell őt adni a családjának és házájának. De mi nem elítéltet, hanem ártatlant akarunk. Dicstelen kiszabadítás nem kell!” Óváry Béla nem tartja elfogadhatónak a kegyelmet és nem alázhatják meg magukat, hogy azt kérjék. A rektor ajánlotta, „ne demonstráljanak a hatalom ellen, az nem vezet célra.” Ekkor óránként felzúdult a jelszó; „el a Neugbeudéhoz!”

És megint a páros rendekben megalakult menet. Felharsant a Kossuth nóta. Mindenütt kinyiták az ablakot, a lányok kendőiket lengették, és pár hazafias házmester jóvoltából zászlók kerültek az élre. Az egyetemisták voltak vagy félezren, de a csatlakozó közönség csakhamar ötszörösére emelte számukat. „Abzug Neugebaude!” visszhangzott a belvárosban. A Hatvani-utcába bekanyarodva a Függetlenségi Pártkör Kerepesi úti otthona lett az irány. A kör a régi Kis Rókus emeletén volt. A tömeg Polónyit akarta hallgatni, de az nem tartózkodván a klubban, hát Horváth Ádám beszélt. Ott álltak az ablakoknál Barabás Béla, Hentaler Lajos, Hermann Ottó, gróf Károlyi Gábor. Barabás biztatóan integetett 'le a fiúknak, hogyne, hiszen egy földije körül zajlottak az események Horváth kitartásra buzdítá a fiatalokat. Szavai után újra kitört; „el az Újépülethez a börtön elé!” Ekkor mintha az égből pottyant volna eléjük Pekáry főkapitány helyettes egy szakasz rendőrlegénnyel.

— „Barátaim! megérezett hangján, hogy szimpatizál a tüntetőkkel, — úgy tudom, felségfolyamodás készül, hát ne mérgesítsétek el a helyzetet. A király Gödöllőn pihen, nem lenne ildomos zavarni. Oszolj a-

nak szét, mert félek baj lesz, a katonaság alarmírozva van a kaszárnyában. Gyászos vége lehet, ha nem veszik elő a jobbik eszüket.

Az okos szóra oszladozni kezdtek. Az egyetemisták a Vas-utcai Mikádó vendéglőbe tértek be. Ott aztán szónoklat szónoklatot követett. Lassú Nándor, Keck László, Jankó Béla, Németh Ödön zárt falak között bátran adhattak kifejezést érzelmeiknek, szidták a schwarz-gelb szoldateszkát.

A kegyelmi kérvény sok vita után megszületett, csatlakozva pesti kollégáikhoz, Kolozsvár, Kassa, Nagyvárad, Debrecen, Sárospatak és Pápa főiskolásai

À kegyelmi kérvény ez volt; „Apostoli királyi Felség legkegyelmesebb Urunk! A fiatal kor bízó lelkesedésével járulunk a trón zsámolya elé. Heviti keblünket az a tudat, hogy barátért és társért teszszük ezt. Érezzük, hogy mindnyájunk érdekében cselekszünk. A budapesti katonai főtörvényszék Joanovits Sebő 24-ik vadászszászlóalj egyéves önkéntesét, negyedéves orvostanhallgatót, a legkisebb katonai rangra való lefokozásra és a vizsgálati fogságba beszámított egy hónapon kívül három havi helyőrségi fogházra ítélte, melynek első és utolsó két hete magánelzárással szigorittatik. Ha kérjük a súlyos ítélet indokát, nem tudunk kielégítő feleletet kapni. Nem áll hatalmunkban megtekinteni az ügynek iratait, nem olvashatjuk a per lefolyását és így kételyek között hánykódunk. Tudomásunk szerint az elítélt katona f. é. augusztus 18-án szívvel lélekkel vett részt az örömben, mely a hadsereg és az ország minden polgárának szívét betölti, az apostoli király születésnapja. Az ünnepély későbbi folyamán pohárköszöntők sorában a felhevült ifjú, állítólag poharát ürité történelmünk egy még élő nagy alakjára. A felköszöntő szövege ismeretlen, bár a róla szóló két verzió mindegyike megegyezik abban, hogy az éltetésen kívül mást nem tartalmazott Augusztus 29-én, ti-

zenegy nappal az ünnepély után, a gyanútlan ifjút szuronyos fedezet mellett börtönbe kísérik, s a hadi törvényszék összeül. Október 18-án hajtatik végre az ítélet, melynek indokául a közrend és köznyugalom elleni kihágás és az ittasság okozta fegyelmi vétség hozatik fel. Nem ismerjük az ítéletet és indokait szószerint. De tudjuk azt, hogy társunk már szenvedni annak törvényes következményeit. Őszinteség a hűség egyedüli bizonyítéka, őszintén tárjuk fel mi is érzelmeinket, hogy megnyugvást találjunk a királyi fenség előtt. Az ítélet súlyos volta, az azt kísérő körülmények, valamint a nyilvánosság előtt megjelent és sehol meg nem cáfolt értesítések azt a hitet keltik bennünk, hogy az ítélet indokát az említett felköszöntő képezte. De mindnyájunkat illetve a büntetés; hiszen mindnyájan azt hisszük, hogy nem követtünk el hibát olyannak éltetésével, aki iránt érzett kegyeletünk sohasem ütközhetik semmiképpen a hűséges alattvaló őszinte hódolatával. Egyikünk sem tudta, és hihette azt, hogy esetleg büntetést kap olyan tényért, melynek büntethetősége országunk semmiféle jogszabályába kimondva nincs. Kínzó kétely nyugtalanít bennünket és éledő bizalommal fordulunk az igazság forrásához, felséges Urunkhoz. Az alattvaló hódoló ragaszkodásával szívünkben, a baráti érzés sugallta őszinteség szavával ajkunkon berulunk le a magasztos királyi trón zsámolya előtt és fordulunk atyai jóságához annak érdekében, kit az arany fiatal kor buzduló lelkesedése ragadott büntetésbe. A szerető gyermek bizalmával esedezünk kegyelmet elítélt társunk részére.”

A kérvény szerkesztő bizottság annak aláírására ezt a felhívást bocsátotta ki: „Testvéregyetemek polgárai! Elvtársak! Megbízhatóságunk értelmében elkészítettük elítélt társunk, Joanovits Sebő érdekében szerkesztett kérvényünket, A katonai törvényhozás túlszigora ellen a hadsereg legfőbb urához fordulunk. 1890. november 6. Pozsonyi Gábor elnök, Eötvös Bá-

lint, Óváry Pál, Varga Emil, Veréb Antal.

Az önérzetes instancia elküldetett, azonban eredmény semmi. Ott feneklet meg a kamarilla valamelyik fiókjában. Sebő barátunk fogva maradt.

December 4-én telegrammot küldött az édesanyám. „Iduskánk tegnap hirtelen meghalt, temetés ideje bizonytalan, ne jöjjön haza.” Másnap a Fiume kávéházban olvastam a rettenetes hírt. Harmadikán Ida egész délután levert volt, amin senki sem csudálkozott, tudván, hogy milyen bánat epezti. Látták, hogy levelet írt. Mikor vacsorához ültek, sehol sem találták. Kinyitották szekrényét, akarván tudni, vitt-e magával kabátot? Ott feküdt *egy* Sebőnek címzett levél, ő pedig már akkor a Maros fenekén. Csákányosok egész éjjel hiába keresték. Majd fél-esztendő után lelték meg csaknem felismerhetetlen holttestét, melyet a hínár fogott . . .

Életem legkeservesebb percei voltak, amugyis meggyötört lélekkel megmondani rab barátomnak, mi történt, hogy történt! Ida már feladott minden reményt és nem tudta elviselni keserű sorsát. Áadtam barátomnak az utolsó levelet és benne egy kis arany lánc gyűrűt, az utolsó emlékét.

Sebő orvos lett, de nem maradt Pesten, se haza nem ment Aradra. Körorvos lett egy Pest megyei községben, csak munkájának és gyászának élve. Családot sose alapított. Aránylag fiatalon halt el.

Egy erdélyi magyar kislány 1848-ban

A leghűbb barátoknak — Húsnak,

Erdélyi emlékeim után kutatok csöndes remetezugomba. Egy kopott kis könyv akad a kezemügyébe, azt hiszem, már alig találni párjára. Első oldalán kedves, reszkető kéz írta öreg betűk. „Köszönettel a szíves megemlékezésért, amelynek nagyon örvendtem, szeretettel küldi legújabb művét, öreg nénje, a szerző Kolozsvár, 1909. dec. 21. „Karácsony reggelén hozta a posta egy házsongrádi ósdi házból, Küldte vala pedig Fangh István özvegye, Gyűjtő Izabella ,annak az időeknek érdemes író asszonya. Az előszóban azt írja: „Akinék még van elmondanivalója abból az időből, álljon elő vele, mert nem tudhatja, meddig süt feje a nap.”

Jókainak ez a mondása adta kezébe a pennát, élete alkonyán Iza nénémnek.

Ősrégi székely család sarja. Édesapja, mint Selmecet végzett bányász ,a nagyszebeni kincstárnál viselt hivatalt. A kincstárt akkor még Thesarariumnak hívták. Felesége híres, szép asszony, Hegyesy Nina. Nagy, szíves uri házat, asztalt tartottak. Napos vendégek voltak a gyakornokok, Erdély fiatalságának színe-java: a két gróf Bethlen, Olivér és János, a báró Huszárok Sándor és Károly, gróf Hall'er György, Zomory József, Szentgyörgyi Imre, Mara Miklós, Scharschmidt György, de hogy a nemzetiségiek is képviselve legyenek, vendégük volt báró Bruckenthal Sámuel és Penca. Egy szász és egy román ifjú, akikkel szívesen elkvaterkázott elnökük, az öreg gróf Mikó Imre is. Mert hogy Mikóné csak télen

töltött pár hetet Szebenben, hogy szokásos évi bálját megtartsa, Gyűjtőék háza volt a társaság központja.

Egy reggelen betoppant hozzájuk az egyik nagyon bejáratos fiatalúr.

— Bátyám, követségében jövök a fiúktól. Tudjuk, hogy egy idő óta nagyon visszavonultan éltek, eltemették egyetlen kis fiatalokat, kérjük, ne zárjátok el házatokat előttünk. Nagy időkre hajnalodik az ország, komoly dolgokról szeretnénk veled tanácskozni.

Erre megelégnkült esténként Gyűjtőék otthona. Az ablak zsámolyán Kati bábuját babusgató csöpp leányka új neveket hallott: Kossuth, Széchenyi, Wesselényi! Adtak is a kis Izának egy apró Kossuth képet, de az édesanyja elvette tőle: „nem gyerek kezébe való”, monda és betette az imakönyvébe.

De két úrfi elmaradt ezekről a tanácskozásokról. A szász báró és a román Pencs. Ez ugyan becsületes nyíltsággal bevallotta Gyűjtő uramnak: „mint román, vagy a magyaroknak, vagy a magam fajtájának, véreimnek válnék árulójává, okosabb hát, ha mindentől távol tartom magam.”

Hanem ezek az összejövetelek szemetszúrtak a szász atyafiaknál. Megszállták a kis cukrászosboltot, mely a Gyűjtőék által lakott ház földszintjén volt. Először csak spicliskedésnek látszott a dolog, később már nyílt vártát álltak, listát vezettek, kik járnak hozzájuk, átvizsgálták postájukat, hírlapjaikat, még a csomagot is, melyet a boltos hazaküldött. Egy este Gyűjtőt Bethlen Olivér magához kérte, mert a Gyűjtő porta kémekkel volt körülvéve. Csak éjfél után tért haza lelkesedve az új híreken. Bécsben kitört a forradalom, melynek hulláma előntötte Pestet is. Kinyomatták a szabad sajtó első termékét, a tíz pontot. Az egyik kimondja, hogy Erdély nem lesz többé kerület, mellőzött mostohatestvér, hanem egyesül az anyaországgal.

„Unió!” Ez az egyetlen rövid szó, mint varázsigé dobogtatta meg mindenki szívét a Királyhágón túl, a Hargita alatt

A Talpra magyar-t betéve tudták. A kis szavalt először Szeben piacán. Mozgalmas idők következtek. A nők lobogót, kokárdát varrtak. Nina aszszony is magához gyűjté barátnőit és szakadatlan gyártották a nemzetiszín csokrokat, középebe gyöngygyei, zseníliaival a magyar címert hímezték, meg egy szépművü drága nehéz selyemzászlót, később az alatt harcoltak Betheln Olivér bátor honvédéi, a szebeni magyar fiúk.

Mindenki Kolozsvárnak vette útját Ott lészen minden nagy ünnepség, az országgyűlés kihirdeti az Uniót, az egyesülést az anyaországgal. Gyűjtóék is felkerekedtek, két napi járás földet utaztak, bátran, kocsissal, fullajtárral a nehéz hegyi utakon. Boldog volt a kislány, hogy magukkal vitték. Parádéztak is vadonatúj, pompás, díszmagyar köntösökben. Jó szerencse, hogy barátaik előre foglaltak nekik szállást a Biasiniban, annyi volt ott a nép, hogy nem létezett ház vendég nélkül, még az utcákon is tábo-roztak. Egyre-másra érkeztek a karavánok. A kolozsvári örömmámorban telt napok olyan két emléket hagytak a kislány lelkében, mely még aggsága idején is boldogsággal tölte el szívét Az egyik, hogy náíotta szónokolni a városháza erkélyén a vak óriást, Erdély bálványát, Wesselényi Miklóst, a másik, hogy látta az első kőszínházban a bájos Prielle Kornéliát, aki Szigligeti Két pisztolyában Lizit játszotta.

Egy heti mulatás után hazatértek. De a lakodalom után jött a tor. A főtéri házból elhurcolkodtak egy forgalmas mellékuccába, ahol nem voltak úgy szeme előtt a kémkedőknek. A Gróf Lázár ház első emeletét árendálták. öt nagy szobát kényelmesen berendeztek, de megszűnt a vendéjáró otthon. A szebeni fiuk Bethlen alatt szervezkedtek, vele mentek,

ők voltak a magjai a híres, vitéz 11-ik honvéd zászlóaljnak. Kokárda helyett már tépést, kötőpólyát csinált az asszony nép. Sokan, főleg a hivatalnokok menekültek a városból. Mikó szintén, aki hátrahagyta teljeshatalmú helyettesének Gyújtót Másfelől, meg különösen a falvakból, odamenekültek. Hazatért Gyújtó bátyja, Károly, ki Velencében élt, mint tengerész és felajánlotta szolgálatait a kormánynak. Visszautasították, azzal érvelve, hogy a császár ármádiájában szolgált és harcolt az olasz nép ellen. Mélyen sértődve visszament és mint ellentengernagy halt meg, sok jót téve szabadságharcunk leveretése után az emigránsoknak, kioktatta őket és elhelyezte kereskedelmi hajókon. A Dunagőzhajózás első vezetői ezek sorából kerültek ki.

A vidék menekültjei rémes hírekkel jöttek. Aztán Szebent ellepte az osztrák-cseh-morva katonaság. Természetes, hogy legelőbb a kikiáltott magyar familiákat sarcolták. Elrekvirálták tisztii kvártélynak Gyújtó egész lakását, csak egy udvari kamrát hagyván meg nekik. Vendégeket nem volt szabad fogadniok, hangosan beszélni sem, mert az izgatta a fáradt tiszturakat.

Pedig de szívesebben látták, istápolták volna a szekereken özönlő rengeteg sebesültet! Azután hallották a végítélet rettenetes pusztítását. A havasokról leözönlő vad mócok hordája legyilkolta egész Zalanta, Abrudbánya magyar népét! Nagyenyedet felégették! Követ-követ nyomán jött segítséget kérve ellenük, de a császári hadsereg fülebotját se mozgatta!

Egy reggelen züllött, piszkos condrákba öltözött nőszemély köszöntött jóreggelt Gyújtónéra. Az rémul ten felsikoltott.

— Ne féljen tekintetes asszony . . .

— Némethyné! Uram Isten, hát ennyire jutott!
— A nő egy bányatiszt hitvese volt Zalatnáról.

— Mondom, ne féljen, nem vagyok én valóságban ilyen nyomorult és piszkos pendelyét feltárva, arannyal tömött zacskót húzott elő, — én most Bemnek kémkedem és a kis lengyel nemsokára itt lesz Szeben alatt . . .

Mennyi reménykedéssel és boldogsággal súgták meg a hírt Gyűjtőék barátaiknak. Bem helyett csakhamar a muszka invázió lepte el a várost. Végeszakadatlan rajokban jöttek, özönlöttek a hegyek közül, mint a mindent megsemmisítő látatömeg az oroszok. Gyűjtőék házában most már ezeket kvártélyozták. Többet, mint a császáriakéból. De jobban viselkedtek, a tiszték udvariasak, előzékenyek, a legénység csudamódon csendes és szerény. A kis Iza mégis rettenelesen csudálta őket, rájuk se tudott nézni, napokon át ki se bujt a szobájukból. Anyja eldugta a készülő magyar zászlót, mely Bemnek volt szánva és akkor is, mint most a közelmúltban színenként, örmény boltosoknál vásárolta.

Egy főtiszt, feljőve a garádicson, bemutatkozott a házigazdának és bocsánatot kért az akaratlan alkalmatlanságért.

— Kérem, fogadjon el tőlünk egy csomag finom orosz teát_ Mi nem vagyunk ellenségei a magyarnak; sőt élénk rokonszenvet érzünk irántuk, de hát az orosz katonáknak ott kell verekedniük, ahol a cár parancsolja.

Gyűjtőt meghatotta ez a pár férfias szó, de kezét nem nyújtott az ellenségnek.

Végre mégis rájukvirradt a szebeniekre! Bem apó kicsiny serege bevette a szászok fővárosát.

Vasárnap volt. Egyszerre ágyúszó rengeti Szeben öreg falait. Tiszték, katonák eszeveszetten futkostak a tereken, utcákon, sikátorokban. A szászok románok, eszeveszetten iszkoltak ki a városból.

Remegve bújt meg mindenki az odújában. Be-

nyit Gyűjtőékhoz két orosz tiszt és ismét két skatulya teát hoznak prezentbe. Búcsúzkodtak.

— Visszajönnék még az urak — mondta keserűen a gazda

— Nem, most itt hagyjuk Szebent, nagyon komoly események előtt állunk, Isten óvja mindnyájukat.

Azután a orosz katonaság kivonult a városból. Az izgalom nőttön-nőtt. Az utcára menni senki se mert Leeresztett függönyök, becsukott zsaluk mögött virrasztottak. A hamarosan magyarrá vedlett idegen nációbeliek Gyűjtőék magyar födele alá menekültek, sírva-ríva kérték mentsék meg őket.

Egyszerre mindig távolabbról hallott az ágyúdörgés. A magyarok arca halálsápadt, a szászokét a remény sugara deríté.

Ebben a percben egy bomba robbant a piactéren. Majd mind sűrűbben, mindig erősebben hallatszott s már puskák ropogása is kíséré. Egyszerre vad láрма hangzott fel, futó emberek léptei alatt dobogott a követet, közben lövöldözés, kardcsattogás, rémes ordítózás. Állt az utcai harc. Kinéztek. Az ellenség fejeveszeten rohant. A magyar honvédek a nyomukban.

— Itt vannak! — kiáltozott Gyűjtőné — itt vannak a mieink! Hamar ide a zászlóval!

Mire kidugták, híre hamva se volt a kardcsörtető osztráknak.

Gyűjtőék trikolorja köszöntötte elsőnek Szeben falai között Bem rendíthetetlen hőseit.

Később udvarhelyszéki honvédek lepték el a portájukat. Gyűjtőné — nem nézve, hogy milyen sárosak, piszkosak, kormosak, sőt véresek is, — a nyakukba borult és csókra nyújtá a arcát Azután vedelhették a bort, melyet két darabont és a székely cselédlány Anikó alig győztek felhordani a pincéből.

Két tiszt is betért. Váradí fiúk voltak. Bemutakoztak s aztán ráriváltak a már-már italos *legénységre*.

— Mit keresnek kendtek itt! Tiltva van az eféle rendetlenkedés, kurtavasra veretem mindnyájukat.

— Ne bántsa őket kapitány uram, Farkaslakáról, Szombatfalváról valók, — kérlelte Nina asszony.

Persze a tisztek ott ragadtak a szíves magyar háznál. Poharaztak, éltették a hazát, Kossuthot, Bemmet. A kis Iza pedig boldog lázban szavalta el nekik a Talpra magyart! Majdhogy agyon nem fojtották csíkjaikkal a hős magyar hadfiak . . .

Reggél¹] már tisztelegtek a szebeni fiúk. Bethlen Olivér őrnagy, a kis báró Huszár még csak őrmester. Sok ismerős tiszt, de még közlegény, az Inczédyek, Ugronok, Antosok, Szebenyek, Sebessyek és mind egyszálig Bemet istenítette. A versmondó kislánykát megajándékozták egy selyemre nyomott Bem arc képpel, melyet valamelyik csákó béléséből vágtak ki.

Elmesélték, hogy báró Bruckenthall Sámuellel, a ház egykori vendégével és a fiúk jó pajtásaival a harcok mezején találkozott Olivér gróf. „Szervusz Számi” — köszöntötte rivalva és tüstént neki is vágott a veressipkásával. A bárócskának inába szállt a bátorsága és nemzetőreit nem támadásra ösztökélte, ékes szász dialektusban ordítva rájuk „Csak menekülni, be a Marosba”! Ijedtében a kis Cibint Marosnak nézte. Ott is vezett szegény fiú a csatában. Még cifrább gyávaságot és fertelmes kegyetlenséget regéltek a román hordákról.

Végre bevonult a kis lengyel félisten! Hosszúsörényű, nagyfarkú arabs szürkéjén. Körötte pompás paripákon a vezérkar: Czech tábornok, Gáli Sándor, Bethlen Gergely, Teleki Sándor.

Az apró emberke mégis fenséges jelenség. Vörös-zsinóros barna attilában, mellén az arany érdemrend, vállára vetett szürke katonaköpeny, vérpiros béléssel, fején barna prémkucsma. Sebesült balkeze lila selyemkendőbe volt bugyolálva. Őrjöngő lelkesedés fogadta.

A szemle végén egy tiszt állított be két közvitézzel.

— Bem tábornok tiszteli a tekintetes asszonyt, kéreti azt a szép kasmír zászlót, mely ablakukat díszíti, holnap azzal akar toborzásra menni.

Gyújtóné sírva a boldogságtól, meghatva a kiüntetéstől, ölelte-csókolta azt, úgy adta át. Előbb a kis Iza széles nemzetiszín pántlikáját is rákötötte.

Ettől kezdve még fokozottabb élet folyt a szülői háznál. Szakadatlan vendéglátások sorozata. Mindennapos lett a Czech tábornok és az öreg anyja, meg Katica húga, Berde Mózes a székes kormánybiztos, Csányi László, akit Kossuth azért küldött le, hogy a kincstár ügyeit felülvizsgálja. Gyújtó keze tiszta volt azért Csányi nagyrabecsülte, egy proklamációt is együtt írtak és melegen referált a makulátlan becsületű férfiúról a kormányzónak. Nagy tisztelettel beszélt róla évtizedek multán is a turini remete, mikor Fanghné Gyújtó Izabella, mint idős dáma, hozzá elzarádokolt.

Mulatott, farsangolt az egész város. Bált adott a tisztikar, külön Czech generális és Ihász Dániel. A bálkirálynő a híres, szép honleány Gyújtóné volt.

Érdekes vendégeik közé tartozott Bányai Gyula nyalka honvédtiszt, akiről nyílt titok volt, hogy urileány: Bányai Juliska. Azután egy ártatlan, leányarcu váradi hadnagyocska, a kis Dobozi. 15 esztendőskorában nevezte ki Bem, mert vitézül harcolt a gyerekek Piskinéél. A csöndes napokon szívesen elbábuzott Izuskával.

Csányi áradozó dicséretére kinevezték Gyújtót az erdélyi sóbányák teljhatalmú direktorának, Kolozsvár székhellyel. Elhurcolkodtak hát. Ott az a biztatás fogadta őket, hogy nemsokára Budára mennek és Gyújtó keze alá kerül az egész ország bányászata.

Pestről napról-napra szomorúbb, ijesztőbb hírek szállingóztak, özönlik mindenfelől a muszka, akiknek új szövetségesük is támadt a kolera. Bement el-

hagyta szerencsecsillaga. Elveszett Petőfi. Végül a nagy temetés: Világos. Ami azután jött, az csupa gyász, szomorúság. Az aradi 13 és Batthyány kivégzetése. A nők szürke ruhába öltöztek, mert a zsarnok hatalom betiltotta a feketét. A kalapjukra vérvörös rózsát tűztek és ezt nevezték Batthyány gyásznak. Erdélyt megint különválasztották, borbélyból, köszörűsből lettek a legmagasabb hivatalnokok.

Gyűjtőt elfogták a zsandárok. 14 hónap börtönt ült kihallgatás nélkül. A szebeni daliás fiúk Itáliában, Galíciában ették a császár kenyerét, mint csempézők.

A kislány kincse az az aradi vár foglyaitól kicsempészett fekete-ezüst gyöngyökből varrt karperec maradt melyen a vértanúk nevének kezdőbetűje volt. Pannónia Vergiss Dein Todte Nicht Als Kläger Leben Sie. Pannónia ne feledd halottaidat, mint vádlók élnek ők . . .

Gróf Teleki László ifjúsága

Lacinak és Évának szeretettel.

Meleg invitációt hozott a posta Gyömrőről. Jöjjenek le kis barátaim új otthonának; a cserkészháznak felavatására és akkor legyek vendége a kastélynak is. Ennek a programúinak nem lehetett ellenállni, hát nagy örömmel indultam útnak.

Gyomrot majd 200 esztendeje uralják a Telekiek. Ráday Eszter beházasodásával jutott birtokukba. És aztán jó gazdálkodással, szerzéssel, de főleg megint az asszonyok révén mindig gyarapodott. József feleségül vette az ország legjobb partiját: Királyfalvi Kóth Juliannát, aki nábobi vagyont hozott magával, 40 falut jobbágyostul, zsellérestül és kelengye ládájában temérdek kincset, szekér számra arany, ezüst marhát, gyöngyöt, drágakövet. László fiúknak csak második nejétől lettek gyermekei: Ádám, József, László, de nőtlenül haltak el. Sámuelnek is csak egy fia vitte tovább a családot. Az ő legifjabb gyermeke Tibor, a koronaőr, ma az uraság. Hitvese, Széchenyi István unokája Alice grófnő. A múlt század végén az országnak híresen legszebb leánya. Mikor Stróbl mester Arany János szobrát mintázta, keresve kereste az igazi magyar női típust Piroskához és azt csak Széchenyi Aliceban találta meg.

A Teleki nemzetség eredete elvész a középkor homályában Kutatók hol itt, hol ott vélik nyomát lenni, de hites adat nincs rá. Az bizonyos, hogy a família egész sorát adta a nemzetnek kiváló férfiakból és nőkből egyaránt. Nevüket rendre őrzi a história és az irodalomtörténet. A család első illusztris

tagja: Mihály, Apafi tanácsosa. Szédületes karriert futott meg, mint ragyogó politikus, diplomata, de ehhez hozzájárult, hogy közeli atyafia volt a fejedelemszónynak, ő kapta Lápót császártól a római szent birodalmi grófi méltóságot. A zernyesti csatában esett el. Sándor, Erdély főkormányshéki tanácsosa építette újra a leégett nagyenyedi ősi iskolát. Bod Péter volt a nevelője Domokos, a korán elhunyt nagytehetségű ifjú 1796-ban Bécsben adta ki utazásairól írt könyvét. Ferenc a költő, szintén a múzsáknak áldozott, verseit Döbrentei rendezte sajtó alá. József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, Erdély kormányzója, 24.000 kötetes bibliotékáját az akadémiára testálta és közel 100.000 forintot hagyott annak továbbfejlesztésére, gondozására. Istápolta Kazinczy özvegyét és árváit. Két tanulmánya a magyar nyelvről pályakoszorút nyert. Sámuel, Marosvásárhelynek hagyományozta a világhírű Teleki tékát, 35000 könyvvel, melynek katalógusa is csak 3 vaskos kötet. Sándor az író, Táncsics tanítványa, Petőfi lelkes barátja kalandos életet élt. Harcolt Spanyolhonban mint karlista, majd a szabadságharcban Bem oldalán, aztán emigráns Jersey szigetén Hugó Viktor környezetében Tagja volt a Kisfaludy és Petőfi társaságnak. Á katholikus Teleki ágnak sarja Teleki Pál, aki dísze tudományos életünknek . . . Samu híres felfedző utazó, Emma de Gerandóné, francia és német nyelven írt több művet Erdélyről. Blanka az áldott emlékü honleány, a szabadságharc alatt írt cikkéért és a hazafias irányzatért, melyben leánynevelőjében növendékeit oktatta, öt évi börtönt ült Kufsteinban, Olmützben, húséges barátnőjével, Leövey Klárával. A fiatal Sándor neje Kende Juliska, mint Szikra vívott ki érdemes nevet irodalmunkban. Tisza Kálmán anyja szintén Teleki leány volt.

Természetes hát, hogy örömmel indulék ebbe a tradíciókkal megszentelt légkörbe. Meleg szép őszi *reggelen* cammogott be a kis masina az üllői vasút-

állomásra, könnyű fogat várt s nekivágtunk a homoktengernek. Az országút forgalmas, zajos volt, karavánok mentek a másnapi gyömrei vásárra. Végre befordultunk egy valóságos őserdőbe, a százados parkba. Őszi színek ravatalos pompája mindenfelé. Jó időbe telt még, amíg a kastély elé állott a kocsi. A gyömri tuskulánium egyike a legnagyobb és legdíszesebb főúri otthonoknak. Hatalmas épülettömb, nagyszerű árnyokkal, nemes díszítésekkel Kisebb alakban a nemzeti múzeum. Ezt is annak zseniális tervezője Pollácz Mihály építette és fejezte be 1846-ban. A portikusok 8-10 méteres oszlopai megdöbbentően méltóságosak. A termek minden irányban túlméretezettek, az ablakok oly nagyok, hogy beillenek egy városi ház kapujának.

Hatalmas lépcsők alján köszönt az engem hívó fiatal ura a háznak. Nagyszerű, komoly felkészültségű, lelkes, szerény, erőshatú ifjú. Aki minden eredményes munkásságával a köznek él, alapos munkát végez minden protestáns ifjúsági intézményben. Ő a jövő kálvinista életünk legnagyobb ígérete. Patrónusa és igazi barátja a gyömri fiataloknak egyaránt kedves neki a diák, mesterlegény, ha cserkész, vagy KIE mozgalomban tömörül. Mindig és mindenben velük van. Bálványozzák is a régi jobbágyok ivadéka.

Amíg eljutok a kijelölt vendégszobáig, egész galéria a folyosó, csupa érdekes litográfia, van vagy fél száz darab, nem hiányzik onnan a múlt század elejének egy híressége sem, akár politikus, író, költő, vagy színész.

Aztán fogad a ház úrasszonya. Egy templomi méretű óriási szalonban. Ahol nem a drága neobarokk művészi bútorremek, vagy a becses műtárgyak tömege fog meg, hanem minden felé vázákban a teménytelen és választékosan elrendezett virág. Ha nem is ír a grófné, ez mégis poétára vall. Rögtön szemembe ötlék egy asztalon, Erzsébet királyné nagy,

csodás arcképe, a koronázási díszmagyar öltözékben. Ámulva néztem azt a földöntúli szépséget A kegyelmes asszony észreveszi.

— Mondok magának valamit. Itt ültünk szív-szorongva, lelkesen és sírva, hallgatva a rádiót, az erdélyi bevonulás híreit. Kint csúnya, felhős őszi nap. S abban a pillanatban, mikor az első hangja jutott el ide a kolozsvári ünnepek, csak egy villanásra áttört a szürkéségen egy ragyogó napsugár és Erzsébet arcára hullik. Meghatottan néztük ezt a csodát, mint egy túlvilági üzenetet.

A másik teremben, Széchenyi Béla íróasztala mellett állványon a legnagyobb magyar arcképe Fissler bécsi piktor remekműve. A tragikus vég emléke markol szívembe és rá kell gondolnom a hasonló véget ért másik nagy férfiura, akinek szintén egy pisztolylövés oltotta ki nemes életét. Teleki Lászlóra az íróra, költőre, hazafira, akit halálra ítélt az osztrák császár.

Szinte egy kis derű, hogy egy sarokban tekintélyes hősök képei között egy paravánon kilenc Murillo angyalfej mosolyog, az unokák.

— Kegyelmes grófné én itt a Kegyenc Írójának nyomait keresem.

— Ebben a házban azt kevésbé fogja megtalálni, mire az elkészült, ő már kirepült a családi fészekből és csak nagyritkán jött el látogatóba, akkor is igen rövid időre. De áll még teljes épségében a régi kúria, ahol apró gyermekkorától egész a felserdülésig élte gondtalan, szép életét.

A parknak a régi falu felé eső részein van a 200 évesnél is öregebb úrilak. A katolikus kápolna finom kis barokk épülete és a református templom gyönyörű neoklasszikus formában, állják a vártát előtte. Csak az rontja el a kálvinistákét, hogy elpusztult toronysisakját egy modern, pallér stílusú, német tüzésben tartott hegyes alkotmánnal pótolta és

csúfították el. Az Isten háza zárva volt, pedig hallottam, hogy egy eredeti Canova van ott, amit nagyon szerettem volna látni, ámbar én azt hiszem, hogy ez közismertebb dolog lenne, az valószínűleg Ferentzy Istvánnak a műve lehet, aki tanítványa volt a mesternek s akitől az akkori protestáns főurak a Forrayak, Rédeyek, Gyürkyek és Vayak sok mindent rendeltek.

A nagy kastélyban vasajtó a felbecsülhetetlen archívumot őrzi. Házasságok és vásárlások révén még néhány család okmányaival bővült. Az első 1347-ben kelt. Rengeteg magánlevelezés. Az államférfiak, politikusok tudósok és literátusok színe java korespondált Telekiekkel. Jól mondja Bajza: „A Telekiek fényes háza a tudományszeretet és pártolás által tévé magát oly emlékezetessé, hogy e részben kevés családot mutathat fel a haza hozzá hasonlót.” Maga a Tudományos Akadémia tervével foglalkozó iratok egy jókora szekrényt töltenek meg De a levélhalamzokban ott találjuk Almásy Pál, Álvintzy tábornok, Aranka György, Bárótyz Ede, Battyányi Kázmér és Lajos, Beöthy László, Bernáth Gáspár, Bessenyei György, Besze János, Bod Péter, Bolyay Farkas, Brassai Sámuel, Budai Ézsaiás, Csengery Antal Dessewfy József, Emília, Eötvös József, Kazinczy, Kosuth, Kuthy Lajos, List, Majláth György, Nagy Ignác, Nyáry Pál, Orczy Lőrinc, Pálóczy László, Pázmándy Dénes, idősb. Perényi Zsigmond, a Ráday-ak, Soós Márton, Szalay László, Szász Károly, Széchenyi, Szemere Bertalan, Szentpétery Zsigmond, Szigligety Tisza István, Tóth Lőrinc, Vaszary Kolos és Vörösmarty kezeírásait.

A hazafi, politikus és mártír Teleki László élete közismert. Én a fiatal életnek nekilendülő Teleki László nyomát keresném, arra szeretnék rátalálni.

— Ott van az a lelakatolt levéltár elsárgult, megfakult papirosain. Egész élete benne van az édesanyjához írt 313 levelében.

Anyja, gr. Mészáros Johanna. Kora egyik legműveltebb, legérdekesebb asszonya. Tökéletes feleség és mindenre felfigyelő jó anya. Mária Dorottya hercegasszony első dámája volt, aztán férjhezmenvén elhagyta a nádori udvart, de hogy mennyire kegyelte úrnője, azt az azután hozzáírt sok-sok levele bizonyítja. Négy fia és egy leánya lett. Az utolsó fiú után László 1 évvel később született, 1810. február 11-én a szervita-téri palotában. Ő lett a család Benjáminja.

Alig kezdtek rügyezni a fák, Johanna grófné már kihurcolkodott gyermekeivel gyömrői hajlékába. Az atyafiságos vendéglátáson kívül nem kellett társaséletet élni, egyedül a gyermekeié lehetett. Szabad csikók módjára futárkozhattak. Az akkori idők módja szerint hol német, hol francia volt a társalgási nyelv. De a grófocskák gyömrői mezítlábas paraszt pajtásaiktól megtanulták a magyar nyelvet és ugyancsak töről metszett idiómákkal. Együtt fűjték a nótákat, rigmusokat,

A grófné, minden gondja, szemefénye a Laci gyerek! Fejlődéséről ha nincs otthon a ura, naponta írásban hűségesen referál. Egy parányi gyerek, aki még pólyás korában se sír! A fogzás kínjait nem veszi észre, akkor is elmosolyog a világba. Fejlődésére, szépségére nem talál kifejezést a rajongó anya. Bolondulásig szereti, dédelgeti legkedvesebb gyermekét, mégsem rontja el, szigorúan neveli. Válogatott tanítók oktatják őket, de lassan eljön az idő, mikor a csintalan fiókák ki kell, hogy repüljenek a meleg családi fészekből. A kis Laci is növekedvén, azért a teleket még Gyomron töltötték, azon a helyen, melyet a grófné és fiacskája egyformán szeretnek. Befejezvéen mint magántanuló a gimnáziumot, a szülők úgy határozták hogy jogra, — az akkor éppen nem jó hírű — Sárospatakra küldik. A fiatal úr a várost és a pataki parlagi diákéletet szívből utálja Tanárai-val sincs egészen megelégedve, kivéve Kövyt és Nyi-

ryt, akiket nagyra becsül és szeret. Cseppet sem rokonszenves neki a kollégiumi diákok korhely élete. Azok alig tanulnak, folytonos mulatás, kocsmázás, hangos utcai botrányok láncolatát látja. Tanáraikat egyáltalán nem respektálják, sőt úton-útfélen gúnyolják őket, a tanteremben illetlenül zavarják, vagy éppen meg se jelennek az órákon. Dr. Péterfy Pál tanár azért mond le állásáról és meg is írja a szörnyű sértések özönét Teleki Józsefnek: „betörték az ablakaimat és mocsokkal, égrekiáltó szidalmazásokkal illeltek meg bent az ősi iskola százados falai között is.” Természetes, hogy az életet és tanulmányait komolyan vevő ifjú gróf a túlon-túl kedélyes nyers vidámságu társai között nem igen érezte jól magát, a kedves, finom gyömrői milliő után. Egyetlen szórakozása, hogy az édesanyjának naponta ír, minden csekélysegről hívségesen beszámol. Meg volt az első egzámeneje, ami pompásan sikerült Most egyelőre kevesebb a tanulás és retteg a téltől, amit szellem, társaság, bál nélkül kell majd eltöltenie. Kövy professzort gyakran látogatja otthonában is és mint hazairja: nagy disputákat folytat vele. Egyetlen barátja Csapó egy debreceni cívis fiú, akit nagyon megszeret. Érdekes, hogy házigazdájával vitázik a színházról. „Meseéltem neki a Pesten játszott operákról és drámákról. Alig tudtam megértetni vele, hogy a színész nem kasza-kapa kerülő, sehonnai nép, a színpadnak isteni hivatása van, a magyar nyelv és kultúra terjesztése.” Hogy Somossyné bált adott a fiatalság kedvéért, ennek örült. Túl vérmes reményei egy pataki farsangról csalódásba fűltak. Közben meghalt Kövy tanár úr, akivel együtt szidták Ausztriát, ez a gyász nagyon lesújtotta és még jobban vágyott el Lórántffy Zsuzsanna városából Patakon kelt levelei nemcsak élelátását árulják el, de azt is, hogy mindenhol meg van az önálló véleménye. Széchenyit igen nagyra tartja. Kálvinistaságában még jobban megerősödött és megbotránkozva jelenti anyjának, hogy Patakon

nem tartják meg a születésnapokat, csak a névnapokat, ez pedig nem protestáns szokás. Kéri, hogy küldjék el neki Himfy Szerelmeit, sokat hall arról, meg akarja ösmerni. Anyja egy ízben figyelmezteti a helyesírás szabályaira, erre kedvesen azt feleli: „Drága Anyám az isten a szívet nézi, szívet írok, és nem ortográfiát!”

Végre megszabadul Pataktól. Pozsonyba megy jurátusnak. Ott megtörténik első párbaja. Közben hazanéz Pestre és ezt írja a grófnőnek: „A fővárosban most bőven vannak vörös orrok és nagy hasak, mert a város tele van generálisokkal.”

Aztán felrendelik Bécsbe a magyar udvari kancelláriához gyakornoknak. De ezt a hivatalt éppen úgy utálja, mint Patakot. Féktelen szabadságvágya nem tűri az irodák fojtó légkörét. Nagy élménye, hogy az akkor meghalt reichstadti herceg, a szerencsétlen kis császári sarj temetésén részt vehetett. A második, hogy lángra kapott fiatal szíve, melyet eddig elkerült Amor nyila. Szerelmes lett egy világszép asszonyba a bihar megyei Rédey Claudia grófnőbe, akiről túlságos szabados életmódja révén fél Európa beszélt. Akit aztán feleségül vett a vénülő Sándor württembergi herceg. Így lett a magyar grófnő a mai angol király dédanyja. „Claudine la belle Claudine la premier beauté de Vienne.” Áradozik róla hazairt levelében, annak ellenére, hogy kosarat kapott tőle a felhevült ifjú. A szépséges hercegné pár év múlva egy katonai díszszemlén lezuhant lováról és a vágató paripák patái felismerhetetlenné tiporták a babonázó arcot.

László felejteni akarja első és egyetlen szerelmében való csalódását, utazni megy. Prága, Drezda, Weimar, ahol Goethe, Schiller és Wieland lakóházát látogatta meg, Lipcse, Wittenberg, Halle után Berlin, ahol beiratkozik az egyetemre: Raumert, Hoffmant és Gansot hallgatta. Meglátogatja az osztrák nagykövet és gyilkos gúnnyal írja, hogy az milyen

korlátolt, gőgös és nagyképű alak.” Keblem dagad a méregtől, ha rá gondolok.” A berlini udvarnál, hol díszmagyarban jelent meg kitüntető kegyességgel fogadták. Meghívták ebédekre, bálókra, szóval jól érzi magát. Harmad-félév után otthagyja a berlini univerzitást, felkerekedik és megy Parisba. Ott is fogadja az udvar és jellemzően érdekes, hogy a királyi párnak valóságos előadásokat tart a magyar nyelvről és költőink verseit szavalja, köztük Vörösmarty „Magyar Költő”-jét is. Majd London következik és az angol egyetemi városok. „Érdekes, hogy a diákok itt épp olyan ruhákat viselnek, mint Patakon, vagy Debrecenben, csak valamivel bizarabb.” Beutazza Angliái, Skóciát, Londonban éli Wesselényi perbefogásának híre és ez felbőszíti. Hazafelé Münchenben tölt hosszabb időt, ahol mentora, barátja, Petrovics Frigyes váratlanul meghalt. Hőn szeretett fiatal társának elvesztése megrázza egész lelkét és olyan mélységes gyászba borítja, hogy anyja okosabbnak érezte érte menni.

Itthon kezd foglalkozni a közügyekkel és titkos szerelmével az irodalommal. Gyömrőre már alig jár ki. Elvonja a pozsonyi diéta, az irodalom, a szalonok. Végre öröm is éri. 1841. május 11-én a Nemzeti Színházban előadják Jókainé jutalomjátékára, — cudarul megcenzúrázva ugyan, — drámáját, a „Kegyencet”. Az előadás dolgában pár levelet váltott Szigligetyvel az igazgatóval és Szentpétery Zsigmond rendezővel. Parádés szereposztásba hozták ki a darabot: Egressy, László József, Fánecsy, Szerdahelyi József, Laborfalvy Róza, Lendvayné Hivatal Anikó, Szatmáryné és Barthával.

Ezután teljesen a politika karjaiba veté magát.

Az akkori élet magasban csapkodó hullámai, az idők kerekét megállítani nem tudták, elkövetkezett: 1848.

Előbb Rottenbiller nemzeti ezredében szolgált, majd Udvarhely választotta meg követté.

Jött a világosi tragédia. Ami azután következett, az már történelem és mindenki tudja. Mint Kossuth párisi követe ottmaradt atyafisága körében. Ellátogatván Drezdába, nyomába keltek Zsófia főhercegnő fogdmegei, — aki különösen gyűlölte Telekit és Batthyányit és elhurcolták Bécsbe. A fiatal császár maga elé idézte és hogy mi hatotta meg ma is titok, de Zsófia kívánságának ellenére, kegyelmet adott neki. Kikötve, hogy távortartja magát mindörökre a politikától.

Ezt a szellemi béklyót Teleki nem tudta elviselni. A fényes elméjű politikus, diplomata, a nagy nevű író, a gáláns gavallér, a nemzet egyik oszlopa belezuhant a sötétségbe. Meghasonlott a világgal, önmagával 1861 május 8.-án Szervita-téri palotájában agyonlőtte magát.

Búcsúlevele alig tíz sor. Nem magyaráz semmit. Egy szó személyes vonatkozás nélkül irt: „El kell válnunk, ennek így kell lenni.” De jellemzi a nemeslelkű jó embert, az, hogy hűséges cselédségét családja gondjába ajánlja és különösen a sziráki kastély kutyáit.